12 КУЛТУРНИ ПРОБЛЕМИ 12

ИЗМЕЂУ

ЖИВОТА И КЊИЖЕВНОСТИ

ЧЛАНЦИ И БЕЛЕШКЕ

ВАСЕ СТАЈИЋА

ПАНЧЕВО, 1922
КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД „НАПРЕДАК"

Stajić, Vasa
Između života i književnosti

ИЗМЕЂУ

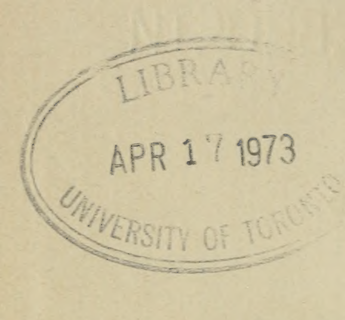
ЖИВОТА И КЊИЖЕВНОСТИ

ЧЛАНЦИ И БЕЛЕШКЕ

ВАСЕ СТАЈИЋА

ПАНЧЕВО 1922
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА „НАПРЕДАК".

Z
1003
.5
Y8S7

ШТАМПАРИЈА ИЗДАВАЧКОГ ЗАВОДА „НАПРЕДАК“

САВА ТЕКЕЛИЈА

* 1761 † 1842

СВОЈОМ ЗАДУЖБИНОМ

ОМОГУЋИО ЈЕ ПИСЦУ ОВИХ ЧЛАНАКА ДА,
НА УНИВЕРЗИТЕТИМА, НАУЧИ ОНО ШТО

КРОЗ ОВУ КЊИГУ

ДЕЛИ СА БРАЋОМ ДО КОЈЕ ТЕЖЕ СТИЖЕ
НАУКА И УМЕТНОСТ.

ИЗМЕЂУ ЖИВОТА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига коју узимаш у руке, читаоче, једна је од многих књига које не спадају у књижевност. То јест, она не садржи нити нове научне истине, нити нове песме, израз радости и жалости, одушевљавања и негодовања велике неке душе у којој живи и бори се читав један песнички свет. Писац ове књиге није стваралац у градиву књижевности, није књижевник. Сва разлика између њега и надрикњижевника, каквих је и у нас тако много, у овоме је: ученик Сократа, он зна границе свога дара, он не криви црте свога лица да би изгледао књижевник. Када ти, читаоче, покажеш вољу да о себи и о свом животу, о својој деци, разговараш са књигом и са књижевником, овај се писац не испршава, не нуди ти своју књигу као књижевност, ни себе као књижевника. Него своје чланке штампа као какав каталог, као небесплатни списак књига које су његов живот улепшале, које он, зато, сматра за књиге добре. И прву вредност своје књиге види он у томе што се у њој спомињу имена Платона, Дантеа, Шекспира, Гетеа, Толстоја, Ромена Ролана, све до војводе Марка Миљанова.

Дакле, овај писац није књижевник, него посредник. Он само зове здравога, нормалног човека у храм књижевности. Уверен да, ако радника, човека црнога труда, приведе књижевности, да ће тиме и књижевнике упутити међу раднике, најбитније људе; да ће тиме помоћи толико потребни брак између живота и књижевности, помоћи да се што брже преболи данашњи прилично изражен развод брака између ове две силе, од којих је, друга, књижевност, ипак само једна између разних појава прве, једна између бројних манифестација живота.

Посредник хоће да посредује велику књижевност свакоме нормалном члану нашега југословенског друштва. Он је противник средње школе која је, у неку руку, привилегија некакве аристократије, искључиво право деце имућних родитеља. Ако средња школа, гимназија, даје ученицима опћу културу, ону коју требају као људи, она мора бити обавезна за све. Ко ће примити на себе мрску дужност да одреди: којој деци да се одрече опће образовање, којој да се ускрати просвета без које неко није потпун човек? Посредник не пристаје да ико буде искључен из уживања духовних блага, из великога наследства што су нам свакоме завештали највиши умови и најплеменитије душе; не пристаје да икоји члан нашег друштва остане слеп за велика блага културе кривицом друштвених прилика, ради недостатка просветних установа у нас. Зато он одбацује мисао као да „књига за народ" значи књигу о подрумарству, књигу о хмељу; зато осуђује ону занатску књижевност која не тражи само писац да буде занатлија, него захтева

и читаоца од заната, људе неке нарочите, а не опће људске, нормалне културе.

Зато посредник иште социјалну школу, школу рада за све, зато и установу јавних књижница и организацију јавних предавања. Оборити треба зидове између школе и друштва; сарадњом друштва реформисати школу, и ојачати сарадњу школе у рационализовању живота нашег друштва. Јер он верује да и књижевност може и треба да буде једна од сила које ће преображавати наш лични и друштвени живот.

Писац ових чланака је неквалификовани учитељ књижевности. У приватноме друштву и у јавним удружењима, као и у званичној школи је он вршио службу учитеља књижевности, живом речју. Ово је први пут да издаје књигу, пословну књигу која треба да буде додатак живој речи, да буде трајнији облик јавних му предавања. Ово је, дакле, књига која своју вредност нема у себи; она нема своју самосталну, књижевну вредност. Њена вредност може да буде само пословна. То и јесте на свом месту у овом случају, кад писац мисли да изражавање идеала лепоте, истине правде и праксе у градиву личнога и друштвенога живота вреди бар онолико, колико њихово изражавање у градиву уметности и науке; мисли да је таленат живљења бар једнаке вредности са талентом препроизвођења живота.

Сарадницима на организовању Јачег Живота путем социјалне педагогије намењујем ову збирку бележака не довољно практично уобличених у току једне не довољно систематске социјалне акције. Уважив да их је писао човек без дара за рад на књижевности, да их је већином писао онда

кад му је био онемогућен рад живом речју, писао у тишини сужничке ћелије, сарадници ће умети извући из ових бележака корист коју писац од њих очекује: у тишини сеоскога живота ће дознати можда одавде за које непознато им име, за непознату им књигу; сазнаће, можда нешто подробније, црте нормалнога читаоца, нешто више појединости о узајамности, толико потребној, између живота и књижевности. И кад се будемо налазили по селима нашим у истом послу, и будем се растајао од сарадника не казавши им сву своју љубав за рационализован живот, нека живу моју реч допуни и накнади ова реч забележена. И слабачки глас некомпетентнога нека појача цитирана реч угледнијих књижевних радника, каква је и ова реч Лансонова: On a le droit de regarder dans la littérature la vie qui s'y reflète et la gonfle, et d'y chercher les moyens de préparer des hommes à la vie. С правом проучавамо у књижевности живот који се у њој огледа, чини је једром, с правом тражимо у њој средства за припремање људи на живот.

О ПОПУЛАРНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Као и књижевност за децу, на коју и иначе много подсећа, књижевност за народ, популарна књижевност, има код нас, а тако је ваљда свугде, опасних својих пријатеља. Добре намере, — а оне чак нису увек ни добре, те побуде које незванима туткају перо у шаку, — и у једном и у другом случају се сматрају као довољан предуслов за рад на овим књижевностима; необичније способности и солидна стручна спрема, овде се изузетно не тражи. Јер се полази од схватања да су ове књижевности најлакше: дете и народ, — а овај често називају маторим дететом, — задовољиће се и с мало знања незваног књижевника, јер га они немају нимало. Као што дете много прима од својих родитеља, који нису увек стручни педагози, као што народ у школи учи читати и писати од учитеља, па ма овај и сам не знао много шта изнад тога, тако исто требају да са захвалношћу приме и оно мало непоуздана знањца и поуке што им пружају разни чика-Љубисави, тета-Даре, што им нуде популарни књижевници.

Не знају се при том, или се превиђају, три ствари.

Прво, да дете није лутка без душе која чека да је душом задахну рђави педагози, и да народ, пук, није скуп телом одрасле деце, која су празне душе, па чекају ма какву духовну храну. Они који су се бавили испитивањем деце, који су имали интимнијег додира с децом, добри педагози уопште, знају да детиња душа већ има своју структуру, која ће се у даљем току живота развијати, али не и мењати; да она виртуелно, али зарана већ и феноменално, садржи све способности које ће доцније, у зрело доба, потпуно процветати. Те способности у клици ишту једру и здраву храну, која ће давати после духовним мишићима и жилама свеже деце, вежбати их и јачати. Исто тако они који су умели посматрати пук у ма колико малом броју различитих му егземплара, знају да има доста истине у изрекама Декарта: „Здрави разум је ствар најбоље расподељена у свету ... Способност за добро суђење, за разликовање истине од лажи, од природе је једнака у свим људима“; знају да је она нарочито истинита и до краја тачна кад се схвати социјално, у смислу оне изреке: дух веје где хоће. Ко год има и најмање знања о човеку, томе је познато да су разлике међу детињом и сазрелом душом у димензијама, а не у квалитетима свесних садржаја, да разлике међу садржајима свести код пука и оних код школованих људи, тако исто, нису у квалитетима, него у предметима, (они мисле о различитим стварима), и у стилу, у костиму у који облаче своје подједнако тачне и нетачне идеје.

Друго, заборавља се при олаком схваћању дечје и пучке књижевности да нема, поред истина,

и полуистина, поред знања, и полузнања, поред уметности, и полууметности. Могла би се замислити, премда је и то доста тешко, књига у којој би се поред тачних података налазили и нетачни; у којој би уметнички израђени детаљи били испрекидани неукусностима: једно и друго тим пре што оригиналност за ове књижевности није обавезна, што у њима плагијат не значи ништа рђаво. Али за укупан утисак од књиге, а то је главно, то ништа не значи. Књига треба да васпита моћ мишљења и осећања, да негује укус: иза података, иза лепих детаља, читалац треба да наслућује писца који тачно посматра, правилно суди и закључује, добро осећа и ужива у лепоти и доброти, и који диже читаоца к себи, чини да овај неосетно пође за његовим стопама. Отуд свака погрешка у мишљењу и осећању код радника на дечјој и пучкој књижевности значи погрешку у структури пишчева духа, и свака од њих смета њему да код својих читалаца организује позитивне способности њихове за сазнање и за племенито осећање.

Најзад, дечји и пучки књижевници неће да схвате да допуштено minus њихових способности има своје велико plus. Ако они не морају сами изналазити истине, него саопштавају већ објављене (а ни ове се не могу добро знати без способности за научно истраживање, без присниjих односа с науком); ако је њима допуштено да буду мање оригинални и мање дубоки уметници, они све те одсутне више особине морају накнадити солидношћу нижих особина. Њихово plus мора нарочито бити јако у давању облика, какав је приступачан деци и пуку, а давање облика износи

половину, можда и више, књижевничких особина. Без солидних књижевничких способности, дакле, не може се бити ни дечји ни пучки књижевник.

Из свих наведених разлога се дечја и пучка књижевност често одричу, њима се оспорава право на опстанак, а признаје се само *књижевност једном речју.* Па полазећи од уверења да је популарност неког дела, научнога и песничког, у правом односу с његовом апсолутном вредношћу, најбољи педагози читају с децом и с пуком највеће, а не најмање, писце, читају класичаре старога и новог века.

I

За ревизију појма о пучкој књижевности је, као предуслов, потребна поновна дефиниција појма о пуку, о народу који није интелигенција. Она је потребна нарочито зато, јер се у овоме често греши онда кад се пук истоветује са сељацима, с ратарима и пастирима, и онда кад се узима као да појам пука садржи у себи и какво одређење интелектуалних способности.

Данас већ свугде, српско је друштво на путу да изиђе из средњевековних социјалних прилика. Негде више, негде мање, у већини области Српске Земље, оно је већ изишло из њих, оно је једном ногом већ ушло у нове прилике, у којима све анахронистичнија постаје деоба народа на сељаке и на капуташе. Код Срба у Банату и Бачкој нарочито, пук има све већи број, с једне стране, трговаца, занатлија и фабричких радника у блузи, и, с друге стране, декласираних „разночинаца“, рецимо тако, који у непрекидним поворкама гамижу међу основним

друштвеним класама, као додатак њихов, пратња њихова. Нешколовани писари, такви агенти разних предузећа, послуга код ових, послуга у опште, — сви ти јучерашњи ратари, данашњи бескућници, сачињавају бројну класу „разночинаца“ коју српско народно просвећивање не сме заборавити, већ зато што ни једну српску душу не сме заборавити при просветилачком свом раду. А кад је не сме сметнути с ума народно просвећивање, онда и популарна књижевност мора с њом рачунати, мора прекинути с несавременим истоветовањем појмова народ, пук, сељак.

Тежа је погрешка, која индиректно крешти из толиких списа „за народ“, схватање као да је пук класа интелектуално слабијих људи, класа велике деце, и да зато њему свако може бити учитељ, да је зато најлакше постати дечји или пучки, популарни књижевник, да велика, класична књижевност није „за народ“.

Треба признати да за једно пасивно схватање ови појмови нису сасвим без темеља, бар уколико се ради о књизи. Препустимо пук самом себи, он неће схватити велики позив књиге, створиће себи какву „лубочну“ књижевност, какву је затекла руска омладина у свом народу, кад је пошла да га просвећује, а велика књижевност, која од свакога захтева напоре, биће му неразумљива с тим својим захтевима. Прва опорост, тврдоћа љуске ће одбити онога који не зна каква је под њом језгра, који и не слути њену вредност. Док средња школа, ако ишта, бар упозна своје ученике с извесном количином симбола који из школе и улазе у књижевност, објасни им

књижевнички жаргон, развије им механизам логичног мишљења и смисао за апстракције.

С обзиром на књижевност је, према томе, оправдана деоба народа на интелигенцију и пук све дотле, док се не нађу посредници између књижевности и пука, док не отпочне живахан рад на народном просвећивању. А чим економске и опште културне прилике унесу у живот једног народа више покретљивости, убрзају активност, повећају могућност просвећивања, чим се разбију окови који би могли зауставити пробијање малога човека на светлост просвећеног живота: народни просветилац налази своје место за посредовање између науке и пука, и за њега разликовање интелигенције и пука губи сваку практичну вредност. Од тога тренутка, за њега постоје само индивидуалне разлике међу људима.

Економске и опште културне прилике Српскога Народа су таке, или су на путу да постану таке, да наш радник на народној просвети може у свом раду полазити од оног апсолутно тачног схватања, по коме свака друштвена класа има подједнаку дозу памети и лудости, честитости и малодушности, привржености за лепоту и гађења од ругобе. Са тог становишта, њему ће да се натурује, бар у односу према науци, подела нације и човечанства на геније, на лепе, уравнотежене душе, и на масу; на неправе разломке, на јединице, и на праве разломке. Он ће видети како се из најзабаченијих закутака живота диже генијални човек, разломак с већим бројитељем но што је именитељ, човек који инстиктивно осећа лепоту, истину и честитост, и бескрајно је привржен тим јачинама своје душе, а има безмерно

гађење за односне слабости. Видеће га како напушта стазу живота, којом су га, можда, родитељи повели, и приступа послу у коме ће бити самоук, као Песталоци, као Вук, као Мештровић; како он све зна интуицијом, слутњом; унапред зна истине које ће научити да изрази; јер кад дође време да божанским својим слутњама да научан облик, он се суверено обраћа науци где га, као послушан алат, скројен за његову руку, чекају закони, формуле, методе, и симболи, проблеми, материјал науке. Он, генијални човек, он се само очешао о народнога просветиоца, пројурио поред њега, отишао својим путем, који му је одређен од векова.

И даље, место друштвених класа, које једва да значе различите ставове према науци и научној књижевности, народни просветилац ће видети у свом народу велики број здравих, нормалних људи, душа с јачом тежњом но што је стваралачка снага, с позивом да људске идеале пропагишу у сваком материјалу, да проширују обим њихове власти, да хуманизују целу нашу планету. Овим јединицама, чији виртуелан смисао за идеале живота треба будити, хранити га препарисаном науком, њима је, по превасходству, намењена популарна књижевност, јер је ту најплоднија, и јер је најздравија кад се саображава здравим и нормалним њиховим потребама. Уз ове ће пристати радник на народном просвећивању, као Сократ уз своје племените Атињане, потпириваће и хранити да стално пламти њихова тежња за лепшим и лепшим начинима живота.

А неће презрети ни занемарити нити ону трећу врсту људи, разломке с већим именитељем но што је бројитељ, у којима честица божанства

тек од времена на време протиња. Кад год се код њих јави жеља да се отму ништавилу живота, да живе са смислом, да се изједначе претходнима, он ће им приступити с популарном књигом која распирује запретану тежњу, али не с оном која пепео ни површно не додирне, која успављује, заглушује племениту тежњу за светлим висинама, или је спроводи у каљугу.

Онај, дакле, који хоће издалека да констатује, да немоћно утврди „стање ствари“, тај ће застати код површнога разликовања пука и интелигенције у народу, тај може ићи даље и допуштати или сам писати књиге за народ, књиге без кичме и без сржи у њој, књиге које се расплину немајући костура, у којима нема ни тврде љуске ни храњиве језгре. А који се с проблемом ухвати у коштац, зађе у народ и креће стање ствари напред, тај ће народ друкче класификовати, и класе друкче квалификовати. Он ће народу читати само велике писце, као руска омладина што чини, и он ће, кад пише за народ, показати храброст истинитих и честитих духова, какву налазимо у речима Милутина Јакшића: „Предузели смо да наше шире читалачке кругове упознамо са главним цртама живота и богословља Павлова. По самом предмету, тешко је то учинити у облику лаком и забавном. Ко пак тражи хришћанске поуке, *нека не пожали труда,* јер ће му он бити награђен“.

Храброст овакога говора и рада није потекла из намере да се постане непопуларан, него из вере да под свима врстама костима има подједнак број људи које муче питања научна и етичка, практична и естетска, људи који не зазиру од

тешкоћа при читању књиге, који могу разумети сваку општу истину, ако је књижевнички изражена. Да та вера није зграда на песку, то ће потврдити искуство свакога радника на народном просвећивању. Један од најпозванијих радника на популаризовању науке речју и пером, човек који је ради овога посла напустио научну своју каријеру и домовину, Пјер Кропоткин, овако изражава своје уверење да смисао за научне истине није баштина само привилегисаних друштвених класа:

Али зрели људски разум и здраво схватање рускога сељака, на које сам тих дана наишао, оставише код мене трајан утисак. Кад смо доцније радили на томе да међу сељацима ширимо социјалистичко учење, ја нисам могао довољно да се начудим томе што многи од мојих пријатеља који су добили привидно много демократскије васпитање него ја, нису знали како да говоре сељацима или фабричким радницима са села. Покушавали су да подражавају „сељачки говор“ тиме што су употребљавали масу тако званих „народских израза“, али су тиме постајали још више неразумљиви.

Све је то непотребно, било да сељацима говоримо или да за њих пишемо. Великоруски сељак разуме потпуно говор школована човека, само ако овај није зачињен страним речима. Сељаку су неразумљиви само апстрактни појмови, кад нису објашњени конкретним примерима. Уопште је мене поучило моје искуство да у целокупној области друштвених као и природних наука нема те опште истине, која се не би могла саопштити

просечној једној памети, *само ако ју је говорник сам темељно схватио; главно је да се говори једноставно, и да се полази од конкретних чињеница;* и ово вреди за руског сељака онако исто као и за сељачко становништво свију културних држава. Главна разлика међу школованима и нешколованима, чини ми се, у овом погледу је то што последњи нису врсни да прате цео низ закључака. Он разуме први, можда још и други закључак, али код трећег већ малакше, ако не види одмах на што ће све то да изиђе. Али, како често наилазимо ми на ту исту тешкоћу и код школованих људи!

Искуство честитога Кропоткина потврђује и интересантни случај за који је, на свом путовању по Сибиру, дознао Американац Џорџ Кенан. У Семипалатинску, сибирској варошици на Иртишу, постоји врло добро уређена градска библиотека, којом су се, по тврђењу онамо прогнатога нихилиста Леонтијева, служили чак и дивљи Киргизи који знају руски језик.

„Ја познајем овде једнога старца, Киргиза, који чита Бекла, Мила и Дрепера“.

„Зар Киргиз?“ узвикну, изненађен, један студент.

„Дабогме, одговори Леонтијев. Кад смо се први пут срели, морао сам се дивити кад ме је замолио да му објасним разлику између индукције и дедукције. Касније сам сазнао да је проучавао енглеске филозофе, па да је дела свих споменутих писаца читао у руском преводу“.

„Мислите ли да их је разумео?“ упита опет студент.

„Ја сам га две пуне вечери испитивао о Дреперовој *Историји умнога развића Европе*, и опазио сам да је разумео оно што је прочитао“, одговори Леонтијев.

А, — да се приближим специјалном проблему, — за доказ да јединицама, нормалним људима, „здравој крви“, не смета ни најкоштунастија љуска, онда кад потребе свог ума куша да подмири с помоћу књиге, навешћу необичан свој доживљај. У српској ратарској кући, у Банату, затекао сам човека од тридесет година који је свршио четир разреда основне школе, где чита *Физику* Атанасија Стојковића. Он је није само читао, него је из ње, како сам се из разговора с њим уверио, извукао многа знања о саставу ваздуха, о светлости и о чулним обманама, и примењивао ова знања на чудесне појаве које су плашиле празноверне његове другове. И то није био тип нерадена ратара који, место да своју немирну мисао стави у службу њиви и стоци, проучава кемију и технологију, узнемирује интелигенцију питањима на која је она већ заборавила одговарати (јер и таког ратара познајем); не, то је добар ратар који тек ретко, у доколици, узима у руке књигу која је, путем столетног „затајивања“, случајно наишла на њихову кућу; али кад књигу узме, он воли да се порве с њом; то је здрав човек који више чита живот оком и рефлексијом, коме је књига тек штап, без кога и сам уме усправно ходити и не губити из вида небо по коме се ориентује у свету.

Да таки сеоски Сократи нису само одлична публика за класичну књижевност, него да они

могу и да је стварају, што је много више, то нам казује безимена народна књижевност под свим климатима; то нам, на један нарочити начин, казује случај дивнога војводе Марка Миљанова, који је с три своје књиге показао више литерарних способности но сви тако звани популарни књижевници нашега рода.

II

Ако се популарна књижевност не разликује од остале научне књижевности социјалним положајем своје публике, онда разлику можемо тражити у садржајима. И одиста, кад се прелиставају Матичине *Књиге за народ,* натурује се питање: није ли, по превасходству, популарна она књижевност, чији је предмет наука, практично примењена у једној области народне привреде? Није ли то књижевност посебних неких предмета чисто практичнога карактера, која никоме не треба за његово опште образовање, коју пише практичан радник, човек без нарочито темељног општег образовања, за људе које ће његова књига интересовати само зато што говори о њиховој струци? Је ли то, можда, књижевност „о одгајивању кудеље“, о воћарству и о бостану, о виноградарству и подрумарству, о пчеларству, о „неговању свилене бубе“?

Одиста, после пастира, земљорадници су најмање писмена друштвена класа, они чине највећи део неписменог народа, они су већина у пуку. Земљорадници су много заостали у школској и књижевној просвећености, јер живе најдаље од средишта у којима постоји духовно врење и узнемиреност; они се врло неспретно крећу по

области конвенционалне просвећености, само зато што нису из уџбеника научили онај, мањи или већи, број плитких симбола и фраза који карактерише либерално васпитање; само зато што у школи нису учили да, независно од властитог искуства, оперишу с апстрактним идејама, чија конкретна подлога им је непозната, да говоре о стварима које не знају.

Али, ако су земљорадници већина у оном делу народа који, као пук, стављамо на супрот интелигенцији, они су то само на извесном ступњу друштвенога развића, на коме се, свакако, данас налази наш народ, али на коме неће застати сутра и прекосутра. Према томе, онај големи, темељни слој људскога друштва, који добива име пука, нема истоветне стручне интересе. И онда, практично стручна књижевност би била популарна својим садржајем тек тада, кад би њиме задовољавала све потребе „разночинога“ пука, разноврсних ручних радника, неинтелигената. Ограничи ли се, пак, на народ у опанцима, шубари и опаклији, она је врло далеко од тога да постане „књига за свакога“.

Ми можемо ићи још даље, па тврдити да ова практично-стручна књижевност не мора ни бити толико популарног карактера, колико се то мисли, да она може да стоји строгој науци много ближе, него ли популарна књижевност. Јер се при стављању захтева у погледу стила практично-стручне књижевности морамо ставити на становиште радника који у књизи траже даља упутства за унапређење своје праксе. Практично-стручна књижевност расправља питања која њима упорно задаје свакидашњица, на која су они већ толико

пута и сами одговарали, чије одговоре су праксом, можда, већ антиципирали, чије ће одговоре контролисати свакодневним својим искуством. Практична књижевност нас поучава о стварима које су свакодневна мисао и брига стручњака, које значе успех или неуспех његова живота; она говори о питањима којима он посвећује свежину јутра и нервозне, болесно раздражене вечери. Има ли тај обим књиге, њена дебљина која ће њега заплашити да је не чита онда кад расправља питања његове струке, кад болује, можда на здравији начин, од његових сумња, кад његове наде поткрепљује новим аргументима, јачим доказима? Постоји ли тај стил који ће му стручну књигу избити из руку, има ли те тешкоће, пред којом ће застати онда кад се ради о томе да боље и с више успеха ради посао свога живота? Заиста, ни саме нумеричке формуле немају ту моћ депопуларисања практично-стручне књижевности. Отуд је Г. Ђорђе Грујић и могао затећи у германској народној књижници радника где из једне књиге прецртава неку справу; тај радник је дневно зарађивао 3 динара и 75 пара више него четири године пре тога, док није књига читао. У таким случајевима питање није у томе, колико је школа неко свршио, да ли зна деклинирати rosa и dominus, него се пита да ли си језгра или љуска“, да ли си човек од вечите тежње или од сталног задовољства са животом вегетирања, да ли вас у туце иде један, дванаест или хиљаду и један. Само зато астрономија, са својим апаратима при студији и с формулама при изражавању, није сметала саксонскоме пастиру Паличу да постане знаменит астроном, члан

учених друштава, нити нашем Вуку да отпочне и организује рад на српским националним границама науке. И само зато, вероватно, није записано име великих проналазача покретних слова, компаса, барута, јер су то извршили људи неписмени, који нису знали за моћ књиге да из таме заборава изнесе име човеково и преда га успомени и најдаљих нараштаја.

III

Ако при разматрању популарне књижевности не мислимо на књижевност „намењену народу“, „за народ састављену“, него ако имамо на уму дела народу потребна, и која народ с коришћу чита; ако се, даље, отресемо већ несавременог идентификовања народа с јединим ратарским сталежем, онда преостају још само два обележја, и по томе два оправдања за издвајање популарне из целине остале књижевности. Једно обележје популарне књижевности би био њен однос према науци, а друго њен стил.

Прво обележје нимало не би било ласкаво за вредност популарне књижевности. Она би била научна књижевност рађена без и најскромнијих научничких претензија. Најскромније научничке тежње има човек који, у једној области науке, хоће да већ описаним, дефинисаним и квалификованим чињеницама дода опис још неколиких чињеница истога или скоро истога рода. Он не иде за тим да новим констатацијама доведе у сумњу већ утврђена правила и законе бивања, да их измени овлаш или дрско модификованим законима; нити жели да своју област проматрања издвоји и дефинише као самосталну

грану науке која има своје посебне методе. Не само без стваралачких и реформаторских амбиција, него популарни књижевник обрађује питања науке без икаквих научничких жеља. Он не жели да грану науке у којој пише помакне својим писањем ни за један нокат унапред. Он је једноставно труба која објављује догађаје, у којима популарни књижевник није морао имати никаква активна учешћа, чијем развијању је присуствовао, можда, само као радознали посматрач, сведок.

Али, ако такав популарни књижевник не стоји, служећи науци, у првом реду, онде где свештеници истине, истрајним радом, помичу напред, све дубље у некадашње царство таме, тајанствености и загонетности, светлост људскога разума, и све више шире, сазнањем и радом, област хуманизованога живота, он је опет зато неопходан чинилац друштвенога живота. Као Бакон у своје време што је чинио, тако он објављује свету шта се дешава у скромним лабораторијама, у неприступачним радионицама. Улога популарнога књижевника при том и није увек само посредничка улога, није равна мисији што је у привредном свету врши трговац, он није месец који само даље рефлектује светлост сунца. Популарни књижевник може оригинално да схвати социјално или лично-васпитно значење неких плодова науке, он постаје проповедник неке више, оригинално схваћене, социјалне или индивидуалне етике. Бакон није само објавио свету оно што је било већ готово, револуцију која је живела међу зидовима повучених научника, он је, крилатом својом маштом, предвидео и проповедао

револуцију у животу која се имала надовезати на револуцију у науци; тиме, он је издашно вратио науци оно што је од ње узео, уравнио је пут њеном даљем напредовању.

Из овог схватања о односу популарне књижевности према научној се може нешто више рећи и о садржајима који су на свом месту у популарној књижевности. Ми смо рекли да практично-стручна књижевност нема разлога да буде много популарна. Додајмо да популарна књижевност, својим поукама, не даје хлеба, она није ни специална наука, ни примењена, практична наука; не учи како треба орати, земљу ђубрити, воћку оплеменити, дрво стругати, злато испирати, стакло глачати. Али о сваком овом умењу, о свима тим пословима она даје општа обавештења онако као што обавештава о најразноликијим појавама анорганске или органске или духовне природе. Сви садржаји и научне и стручно практичне књижевности имају своје место у популарној књижевности, али по својој општечовечанској страни, по ономе шта нам казују о свету. Популарна књижевност, као информативна, има да ствара правилан поглед на свет, да нам шири умни видокруг, да не бисмо из ускога круга стручних знања једнострано мислили о свету као педани код Молијера. Као васпитна, популарна књижевност јача мишиће и жиле ума нашег, и осетљивости, и одлучности наше; она јача логичност нашег мишљења, учи нашу мисао усправном ходу, чува је од посртања, од лутања странпутицом. И кад говори поводом најразноликијих ствари, популарна књижевност, приближујући се тиме песништву и уметностима уопште, говори

увек исто: вечиту песму о фаустовским напорима човечјим, о унутрашњим борбама његовим, о могућим хармонијама са светом и с Богом. Њена наука, ма о чему била реч, увек је наука о човеку, о лепој души, о смислу живота. Зато ћемо ми у популарну књижевност убројити Карлајлову књигу *О херојима,* Куков опис путовања око света, Нанзенову књигу *У ноћи и леду,* Prescott-ове *Историје освојења* Мехика и Перу, а нећемо стручно написано дело Г. Благоја Д. Тодоровића *Воћке и воће.* Јер се онде говори о херојизму који се јавља у животу свију нас, или се одмара у нама, да би букнуо у животу наших наследника, а овде се говори онима који „од капитала траже и морају тражити (у данашњим приликама) што већи интерес". И казују се само ствари које је потребно знати ономе који хоће да повећа свој приход од воћака, док се клизи преко тема, или се и не додирују, као да и не постоје, које би откриле и обасјале везе свију нас с воћем. Г. Благоје Д. Тодоровић неће да зна да воћка може имати своје место у животу свију нас, и нас који њоме не тргујемо, по оној источњачкој пословици: Није живео ко није родио сина, написао књигу, посадио воћку. И кад спомиње посао воћке при дизању анорганске природе у органску, кад спомиње како воћке дисањем својим чисте ваздух, цветањем поздрављају пролеће, кад се сећа тичијих гнезда на воћу и зузукања пчела, то све сухим речима додирује у одељку који носи натпис *Користи од воћака,* а у коме се говори и о пекмезу, ракији, о гориву и ђубрету од воћке. О пореклу воћке ни речи; о култури воћа, као научном

успеху којим човек модификује затечену природу, тако исто. Нигде ни покушаја реторике, којим би се пропагисала Змајева поука:

Где год нађеш згодна места,
Ту дрво посади . . .

И то нису погрешке књиге Г. Тодоровића. Он није ни хтео да у свима нама буди воћарске велентете. Онима који тргују воћем, он је хтео рећи начине на који ће Србија годишње од воћа добивати много више него „петнаест милиона динара у злату“. И то је све, и то ће, изгледа, постићи, јер се између свију књига Српске Књижевне Задруге најтеже долази до његове књиге. Он није хтео да буде проповедник свима, него само учитељ стручњацима, па је у своју књигу могао унети још више хемије и биологије.

Баш зато, што популарни књижевник, овако схваћен, остаје проповедник; човек који се поближе упознао са светлим лицем истине, који се сунчао на благој светлости науке, па излази пред нас објављујући чудеса која је сам доживео и видео онда кад је страсно тражио науку и истину: баш зато он је човек од савести. Он ће нам светле вести доносити с првих, у најгорем случају, с других извора. Што сам није видео, тако ће нам и реферисати, и упутиће нас на онога који је чудесан, интересантан факат сам гледао. Он ће стати по страни, и приказаће нам научнога радника, а неће стати између њега и нас, да нам заклони ведри његов лик тиме што ће нам натуривати своју фигуру, унакажену несразмерним и глупим амбицијама. Тај проповедник ће, пре но што се попне на високу катедру

књижевности, дати себи труда да сам добро позна оно што хоће да саопшти мањој својој браћи. И докле год није у стању дати читаоцу у руке добру своју књигу, он ће му читати, тумачити и сладити добру туђу књигу. И увек ће се бојати да мање добром својом књигом не избије из руке безазленом читаоцу бољу књигу.

Пут је до науке, до првих њених извора тако дуг, да ће савестан популаризатор морати много, врло много труда уложити, па да би и сам могао пребацити, својом књигом, нов један мост преко јаза који раздваја нестручњаке од неке области научнога рада. Јер ако популаризатор науке у оригиналности научног истраживања у инстинкту за тражење нових истина сме заостајати иза служилаца науци, тај минус научничкога позива он мора накнадити јако развијеним књижевничким способностима. Он предмет мора волети, јер се јасно изражава само оно што се темељно познаје, али доза енергије, уштеђена тиме што он сазнаје истине до којих су се други пробили, треба да буде употребљена при изражавању, треба да нам се јави у облику књижевнога стила.

IV

Има једно унутрашње схватање стила, по коме би се могло рећи да је стил све у књижевности, да је он њена алфа и омега. Јер стил, тако схваћен, значи правилно уобличен предмет, садржај. Тај стил чини и сву разлику између научне и популарне књижевности. Док се научно или практично дело пише за људе стручно образоване, извесним стручним стилом, уз пре-

поставку да су појмови те научне области познати, па је место дефиниције или описа неког појма доста рећи само стручан израз, дотле стил популарнога дела треба да буде више песнички, и више општечовечански.

Ово није немогуће. Онај исти закон аналогије и међу самим диспаратним појавама свеукупнога живота, на коме почива метафора и поезија, и сва уметност, и сва наука; онај закон људске психе који чини да сва наша наука није ништа друго до мерење једних ствари другима, до поређивање, до ли симбол, објашњавање једне чињенице сликом узетом из другога градива: он омогућава и популаризовање специјалних научних истина. Случајне околности, у овој прилици, постају безначајне, и остаје као главно гола чињеница, изражена по смислу, а не по реалистичким својим особинама. Један случај из најбоље српске књижевности ће нам јасно предочити ову особину популарнога стила, више уметнички, него научни карактер истина популарно изражених. У својој историјској монографијици *Прва година српскога војевања на даије,* Вук овако приказује бој у Свилеуви:

Кад Турци ноће двије-три ноћи у шарампову, и, поједавши оно, што је који имао у бисагама, огладне и они и коњи њихови, а особито видећи да се Срби једнако прикупљају, и пуцајући бију по шарампову коње и људе, онда се поплаше и одмекну, пак стану довикивати Србе: „Еј, рајо! Бог с вама! шта вам је, те сте полуђели? Ми нијесмо дошли да се с вама бијемо, него да вас питамо, шта вам је, од кога

вам је криво, те сте се подигли“. Онда од Срба један повиче: „Ми с Бошњацима немамо ништа: ви сви, који сте из босанског пашалука, излазите напоље, па идите својим путем од куда сте и дошли, а Биограчићи нека остану овђе, па ми с њима како разгрнемо: ми ћемо њима казати, на кога смо се подигли“. Онда Бошњаци повичу између себе: „Зашто ми овђе да мремо од глади и да гинемо за другога? Ови како су рају зулумом својим побунили, тако нека јој и одговор дају“: па спремивши се нагну на поља. А Биограчићи помисле у себи: „Ако ови сад измакоше, и ми остадосмо сами, све ће нас ајдуци побити“; па навале и они уз Бошњаке. Срби пак дочекају на засједама, које су већ били намјестили, па удри! и оне и оне. И тако Бошњаци мислећи да њи само зато бију, што и Биограчићи бјеже уза њи, а Биограчићи бјежећи сами за Бошњацима, разбију их Срби све, да није знао један за другога, него који продре жив, он нагне у Босну куд му се прече учини“.

Очевидно то није стил научне историје, као што ни цела монографијица нема карактер списа израђена с помоћу редовног апарата историјског истраживања. У њој нема статистичких табела, цитата из разних архива, из разних Fontes Rerum, итд. Место свега тога, као што се види из цитираног уломка, Вук казује историјске нетачности, по форми: „Биограчићи помисле у себи . . .!“ Каквим писаним документом доказује Вук да су, у том тренутку, Биограчићи баш то мислили, и да су своју мисао у себи изразили сви једном и истом, лепом Вуковом реченицом?

Не, ово је место историјски под сумњом, а психолошки немогуће, као и она бошњачка довикивања Србима: „Еј рајо!...“ Међутим, несумњиво нетачни по форми, сви ови податци, цела монографијица, сав Вуков рад на историји Србије прави утисак велике истинитости, највеће могуће истинитости у овим питањима конкретних појединости. Шта више, овака места имају, и ако обликом стоје ближе уметности него науци, већу вредност но што би га имао фотографски тачно снимљен моменат. Јер, Бошњаци су могли ону мисао не говорити између себе баш у овом тренутку, а ипак поступити по тој мисли, још пре тога смишљеној. Оваки популарни, или уметнички, стил има начина да изрази, у тело обуче и оне мисли које у неко време лебде у ваздуху, покрећу живот људских заједница, а које су могле не наћи израза у документима на основу којих ради историчар.

Исту црту популарнога стила, реалистичку његову нетачност, и тим већу тачност по смислу, налазимо и код одличнога руског радника на народном и друштвеном просвећивању, код Г. С. Петрова. У његову чланку *Смисао Живота* (*Школа и Живот*, стр. 91) има овако место: „У Тургењевљеву *Фаусту*, јунак приповетке, у једном од последњих писама своме младом пријатељу, пише *приближно* овако: „Спочетка, у младости, живиш некако не мислећи: али доцније, с годинама, кад те живот изгњечи, изломи, почињеш појимати да живот није шала, није забава, чак није ни празник, већ озбиљан рад, подвиг. И срећан је сваки онај који то на време схвати: од тешке ће се туге и разочарења сачувати“.

С каквим правом, можемо се поново питати, става Г. С. Петров под знак навода своје тек приближне цитате? Он сам каже да је његов цитат из Тургењева нетачан, а нас то онда још више уверава да ни његово цитирање Сократа није педански тачно. Чему то хотимично одступање од научне реалности?

На крају крајева, ни науку не интересују ствари, слепа факта, него смисао ствари. А да се предмет изрази по смислу свом, не сме се он фотографисати, него се мора стилизовати. И Вук, и Г. С. Петров, у наведеним случајевима, нису ништа друго радили, него стилизовали стварност, глачали једну чињеницу, да би она постала огледало у ком се огледа, долази до смисла стотина чињеница. Јер, ако резоновање Бошњака и Биограчића у шарампову па Свилеуви и нема локализовану, местом и временом, вредност, а оно казује, што свакако више вреди за науку, вечну једну могућност, став један људске душе који се вечито понавља. Место ограниченога, слепог факта, Вук је дао вечити закон, типски случај људских расположења.

Та тежња ка општем је нарочито наглашена у стилу популарне књижевности, где она долази до израва у фигуративности стила, која је једно од најуспешнијих средстава за постизавање јасноће и разумљивости.

Јасноћа и разумљивост нису само стилске особине. Оне су, пре свега, у одабирању и подређивању материјала, у распоређивању његову, у композицији Композиторска способност, опет, није посебна једна особина; она се рађа из поузданог знања до у танчине, из научникове

суверене власти над градивом које ће књижевно да изрази. Отуд су научници, стручњаци, највише позвани да популаризују науку, и њу најбоље популаризује Араго, Хумболт, Дарвин, Елизе Рекли, Кропоткин, Панчић.[1]

Јасноћа и разумљивост, постигнута добрим избором и распоредом градива, није, видели смо, нарочита особина популарне књижевности; она се јавља и при чисто научном или практичнонаучном књижевном раду; увек, кад смо нешто добро схватили, ми се јасно изражавамо. С популаризаторским намерама се, као нова особина, јавља само тежња за фигуративним стилом.

Већ смо рекли да фигуративан израз, метафора, поређење и симбол, имају своје оправдање у чињеници да друге науке за човека и нема, него објашњавање једне речи другим речима, него изналажење аналогија међу појавама, мерење једне ствари другом, огледање једне појаве

---

[1] Отуд и онај фактични парадокс у односу, на пример, између *Прегледа Српске Књижевности* од Г. Павла Поповића и *Српске и хрватске књижевности, по најновијим проучавањима и књижевним историјама нашим* коју је за народ саставио и написао Г. Јован Живојновић. Г. Поповић је својом књигом хтео да рекне резултате туђих и својих проучавања српске књижевности, своје схватање, на основу данашњег стања науке о њој, и написао је књигу која се пуним правом зове *Преглед,* јер је прегледна, кристално јасна, разговетна, популарна. Три наше књижевности је он дао у трима одељцима, а ове тек овлаш рашчланио на мање одељке, на параграфе, сачувавши при том јединство сваког одељка. Г. Живојновић је „за народ“, за мало дете, измрвио те целине, и, ма да је писао „Књигу за народ“, постао мање популаран него Г. Поповић, који није писао „за народ“.

у другој. Кад тај основни закон, у коме се стичу наука и философија, уметност и религија, изражен ведистичким речима: That twam asi, Све је у свему, њега кад применимо на стил, у колико он значи фразу и реченицу, онда у правој црти долазимо до фигуре. А та фигура која везује простором и временом најудаљепије ствари и појаве, која превиђа диспаратне појединости и, тако, утврђује јединство суштина, она означава plus књижевничких способности којим популаризатор науке има да ублажи околност што у садржајима свога књижевног дела није оригиналан. Фигуративан стил, у овом случају, сведочи да је књижевник појединачним истинама и констатовањима, прихваћеним из науке, додао своје схватање тих истина и њихова значења за сваког човека, за Адама у нама. Изгледа, пак, да није мала и лака ствар схватити замашај и философски смисао неке научне истине. Јер, кад би то била лака ствар, онда би неразумљива била она изрека Ламарка: „Често је теже истину приказати, него открити“; онда не би имало никаквог унутрашњег оправдања Ренаново уверење да међу лепотом израза неке религије и њеном истинитошћу постоји однос, скоро узајамни однос узрочности.

То значи фигуративан стил за популарнога књижевника. За народ, за велику гомилу људи који нису стручњаци у некој ограниченој области специјалних знања, он увек значи још једно окно кроз које се гледа у васељену, у вечност, кроз које пада нова светлост и на чињенице наше струке. Фигура значи казивање једне истине у различитом градиву, у градиву приступачну сваком човеку. Она је зато разумљива, и замењује

нумеричку формулу. Она говори машти, далеко популарнијој психичкој особини, но што је способност апстрактних појмова. А неће бити случајно што најлепше фигуре имају за родитеље људе велика ума и срца. У памет се урезује и потреса душу Панчићево поређење: „И данас је учитељ најјевтинији слуга у држави и у томе је, по чудној некој логици, која најпотребније ствари зближава, подобан хлебу, само што јевтиноћа хлеба долази од изобиља и тешког преноса жита, добрих пак учитеља много нема . . .“ Проблем настављања је најбоље, и најразговетније, поставио и решио својом метафором Д-р Јован Цвијић: „И најбољи професор може може само да запне ороз, али, ако цев није пуна, нема пуцња ни његова ефекта“. Слично је Вунт поставио проблем васпитања у опште сликом о жеравици под пепелом, која се може распламтети у идеалан живот, ако се пепео развеје и ватра нахрани горивом.

Популаран књижевник у свему што зна, открива симбол, па се тако и изражава. Ту способност смо нашли код руског радника на народном просвећивању, Г. С. Петрова, утврдили смо је и код проповедника Николаја Велимировића. Дабогме да фигуре популарног књижевника не смеју бити силом, за уши довучене. Јер такве, оне су без оне магичне силе која чини да у лепу фигуру верујемо више него у експерименталан доказ, да доброј метафори признајемо научну вредност.

Угнездила се код нас крајње погрешна схватања о популарној књижевности и, уопште, о

разним посебним књижевностима. Паметан свет смо могли још више изненадити, и запрепастити, саопштењем да код нас, у Војводини, постоји и посебна женска књижевност, да то није стручна књижевност о женском питању, да то није књижевност коју пишу жене, него да је и то, као и толике друге посебне књижевности, посао књижевних бродоломника или, још чешће, посао опрезнијих људи који на Парнас никад нису ни јуришали, него су од првог корака свог почели да гамижу по мрачним кутовима о којима се не зна, који се вештачки изолују од дезинфикаторске светлости оне једне, велике, сјајне књижевности која није ни популарна, ни дечја, ни женска, ни национална, покрајинска него свачија, — човечанска.

Много би нам лакше било да смо те посебне књижевности напали говорећи о песништву које је најпопуларније у егземпларима који се зову: Библија, Хомер, Есхил, Бокачо, Сервантес, Шекспир, Молиер и Лафонтен, Гете, Достојевски и Толстој, Мопасан и Чехов, и Његошев *Горски Вијенац*. Али, и после доказивања истине коју је, као и сваку очигледну истину, лакше прстом показати, него доказивати, многи би веровали и даље да је наука, велика наука која не значи нека специјална знањца, него обухвата читав један поглед на свет, она да је неприступачна народу, свима нама, да ми не можемо ићи на бистре њене изворе, онамо на светле висине с пространим видицима, него да нам је треба гледати тек посредно, кроз посукнула окна која деформишу. Зато смо одмах дирнули у посебну књижевност која, привидно, има највише оправ-

даља. И не мислећи да смо изнели, ни приближно, све аргументе који говоре у корист наше тезе, да смо доказали оно што се може доказивати само приликом народног просвећивања, ми бисмо волели да овим страницама проширимо, само проширимо, границе критике. Да је поведемо, да с њеном светлошћу пођемо по мрачним кутовима посебних, локалних, стручних књижевности, где гамижу толика књижевна недоношчад која, пузећи, стижу куд орао царским својим летом не доспева, где раде толики, понекад чак добронамерни, људи, раде на томе да својим књигама „за народ“, „за Српчад“, „за жене“ или „за девојчице“ претрпају књижевност једну, јединоспавајућу, велику књижевност за свакога од нас, за сваку јединицу, за свакога ко тежи да израсте у људску јединицу. Да позовемо читаоце нека читају Панчића и Вука, Божу Кнежевића и Доситеја, Карлајла и Франклина, Жујовића, Ђ. Станојевића и Св. Радовановића.[1] А тако зване популаризаторе да позовемо нека нам преведу Араго-а, или еквивалентног модернијег научника, Дарвина, Нанзена, Кропоткина, и слично. Или, још боље јер и превод тражи писцу блиског преводиоца, нека читањем и предавањима приближују мање школовану своју браћу тој великој књижевности коју они нису позвани да стварају. Иначе се против њих окреће онај Бранков симбол, неправедан, можда, у својој примени на специјалан случај Теодора Павловића, али и леп и апсолутно праведан по вечноме смислу свом:

[1] Видите Српска Књижевна Задруга, свеске 1, 8, 11, 13, 22, 28, 29, 42, 71, 85.

Oj, соколе, жив и здрав нам био,
али нешто да ти кажем тио:
Иди збогом, прођ' се посла тога,
веруј, красни, то je за другога;
ал' кад жито вежу у снопове,
и у венце кад свију цветове,
онда дођи нек те осамаре,
па понеси народне товаре:
та Бог вељи што je свет саздао
што за кога свакоме je дао" . . .

. . . Оно што сам пред ратове рекао момчету из Мораве — (свршио четир разреда основне, али пева Дучићевске песме и пласира их у листове другог, али не трећег, нити четвртог, реда), — кад сам га упућивао да иде Дачићу и понуди му се за сарадника; оно што смо толики радили несвесно, неорганизовано, несистематски, кад смо радије посредовали добре књиге, него писали рђаве, то хоће слабим својим гласом да рекну и ове странице: свако на своје место!

УЧИТЕЉ КЊИЖЕВНОСТИ

у страхопоштовању пред оном вредности над вредностима која се зове живот

Писан је овај чланак у ћелији, за један југословенски књижевни лист у Загребу, у жељи да му, појавом у њему, брише аристократско-уметнички карактер, чија је неплодност, јаловост, непопуларност плашила писца као кобна. Јер, југословенска књижевност не сме бити посластица за људе најтањег укуса, нити храм у који ће ретки изабраници ступати једанпут годишње, у највише благдане; него има постати књижевност насушнога хлеба, радионица где се, иако је прашна, с устајалим ваздухом,

учи, спрема, ради;
где се лије, струже, кује,
у потаји круна гради.

I

Какве ћемо сутра имати читаоце, какве писце, то добрим делом стоји до тога какав ће бити наш учитељ књижевности, учитељ словесности, како га зову Руси, наставник српско-хрватског и словенског језика, онај који ће пре-

давати по средњим нашим школама, у горњим разредима, теорију и историју националне наше књижевности.

Какав је тај учитељ књижевности био јуче, и какав је он данас, то је тешко рећи. Израђеног, општег познатога типа, по коме би се моделисали бар најбољи наши наставници нема још. Због наших политичких па и књижевних неприлика њега је једва могло и бити. Стручно образовање је наш учитељ књижевности до недавно добивао код г. Богдана Поповића, и код највећег му ученика Јована Скерлића; код дра Томе Маретића зар, код дра Ђура Шурмина, код дра Фрање Марковића; код дра Ватрослава Јагића, код дра М. Решетара; код дра Матије Мурка. Из тако разноврсних извора се је једва могла кристализовати и најмање сувисла традиција. Београдски професори су као полазну тачку у овоме свом раду имали Александра Бена и ону енглеско-америчку школу која проучава књижевност по његовим методама, док су загребачки, бечки и градачки професори више остајали под утицајем моћне немачке филологије. Ова околност је по свој прилици дошла до израза и у разним наставним основама и у још разноликијим уџбеницима, а све то чини да јединственог, просечнога типа учитеља књижевности код нас нема, него ће га требати тек дефинисати и пропагисати. Схватањима чланкописца би највише одговарало кад би познавао, и умео описати, ма који заметак типа, репрезентативног радника, који вреди да се подражава и развија до узора, до модела; кад би могао констатовати оно што имамо, и то препоручити као добру полазну тачку за даље

напредовање; али, на своју жалост, он ништа не зна о некадањем семинару г. Богдана Поповића, и на семинарском часу покојног Скерлића је био само једанпут, не зна о њему и његовим ученицима ни онолико, колико је у „Хрватској Њиви“, узгред, споменуо др. П. Митровић (Течај I, стр. 205). Тако да, кад ипак хоће на нашој књижевној прошлости да покаже разна могућа схватања о учитељу књижевности, у својој самоћи, биће највише упућен на своје памћење и на неколике документе, који су му случајно при руци.

Има томе скоро сто година, — Срби смо тада имали једну гимназију у Хрватској, и једну у Бачкој, сремско-карловачку и новосадску, а кнез Милош још није био, уз помоћ Русије, искамцио од Турске право за отварање школа, — кад је Лукијан Мушицки класичним својим стиховима захтевао да се на тим гимназијама подигну катедре не само античке, него и народне књижевности. Овај захтев свој је он потпомогао визијом, која можда није била чисто слика маште, нити израз стварности код просвећених народа (ми радо верујемо да је, бар донекле, Мушицки у тој визији изразио свој став наставника на богословској школи сремско-карловачкој:

Преставте себи лепо позориште
Изображени с катедре Србин где
Избране младе Србе учи
Ценити, љубити српски језик.

Открива његов сав оризонт, на ком
На части дели поље славесности
Како га Немци, Гали, Брити
Деле, саревноват овим учи!

Преставте себи приљежне духове
Свак себи како угодну тога част
Избира; како, жељан плода,
Чупа травурине; чисти; оре;

Из недра српског сеје по лејама
Семена чиста; како се готове
Сви сложно к новом труду умном,
Како им учитељ помоћ даје.

То је као први програм књижевне наставе у нас, и он као да већ има у виду оне најлепше моменте из живота наше школе, семинарске часове, који су, по речима проф. Цвијића, имали топлоту живота у породици. Само што из лирских стихова, који тек ишту катедру књижевности, не можемо дознати нити Мушицкога подробније схватање настављања у књижевности, а још мање штогод о наставној пракси по овом предмету у годинама кад су такве катедре основане и на нашим университетима, и на средњим нашим школама. Једно смемо тврдити: при живом својем осећају за књижевност и за вечне њене лепоте и вредности, и будући у правилном ставу према књижевности, Мушицки би био добар учитељ књижевности, и дао би био само добра упутства за књижевну наставу, био би у овој области нашој интелигенцији il dolce pedagogo. Не кажемо да би био беспрекоран, јер је можда тачна била Вукова тврдња да Мушицки није имао осећања за лепоту народне поезије, ни онолико колико честити Доситеј; са друге стране, он није био доста критичан у свом односу према Клопштоку или Делију. Тек, живахан дух, он се никад не би био дао спутати педантеријом и меканичним

формализмом површних немачких појетика, реторика и стилистика.

II

Власт оваких немачких уџбеника, њихових прерада у српско-хрватске књижевне теорије, дуго је трајала, и сва она књижевност што се таласа око великих књижевних дела, која се из књижевности помаљају као вулканска острва из пучине, носи знаке те власти. Према таким уџбеницима су, сасвим природно, састављане наше наставне оспове, а овях су се просечни наставници књижевности, и опет сасвим природно, држали као пијан плота. Тако се развила настава у књижевности која нас нимало није умела увести у књижевност, није њу умела омилити нити људима предестипованим за књижевност, онима који ће касније, такој пастави у пркос, васцели живот пребродити у светлости књижевности, огледајући се у овој као у најбољем огледалу пред којим се потпасује за нове и нове подвиге.

Један од таквих уџбеника јесте Пере Ђорђевића Теорија Књижевности, коју је затварање српских средњих школа зацело затекло у свима њима. То је српска прерада Вакернаглова немачког уџбеника, који је писан сасвим у александринском духу у коме има свашта, сем осећања за појезију, за књижевност уопште. С таком књигом у руци се могао код Срба образовати тип површнога и бездарнога учитеља књижевности, који на прсте уме избројити сва огрешења о чистоћу стила (барбаризам, архаизам, неологизам, солецизам), све стилске украсе; који зна за неку тобоже разлику између тропа и фигура; оштро

разликује све књижевне врсте и подврсте, као да су то неки кристализовани минерали. Зато, кад смо стигли у разред појетике, ми смо учили разлику између бајке, гатке и приповетке, између пародије и травестије, којом приликом је до части долазио неки Блумауер; затим смо учили набројити религиозне, херојске, пастирске и грађанске епопеје из светске књижевности; у ,,Горском Вијенцу" смо одвајали драмске елементе од епских, тражили прописана три јединства и прописну перипетију, у ,,Смрти Смаил-аге" пак разне тропе и фигуре. Учили смо свашта, само не оно што је битно у књижевности, оно што песник хоће да изрази помоћу тропа и фигура, карактера, радње, заплета. И све мислим да је уџбеник Пере Ђорђевића имао, у средњим школама Хрватске, Босне, Далмације и Истре, — достојан пандан у уџбенику Милер-Петрачића.

Да овака мртва настава у књижевности није данас, да никад не ће бити прегажено становиште, то зна свако ко изближе познаје невоље практичне педагогије. Увек ће, и међу наставницима, као и код свакога другог ,,позива", већину чинити занатлије, људи који иду за хлебом и за уџбеником, који задају лекције и преслишавају ученике. Најбољи уџбеник и најпаметнију наставну основу такви ће злоупотребљавати, сводити на механизам напаметног учења. Друго нешто болно изненађује човека: то мртво схватање књижевности и књижевних дела долази до израза у књижевној нашој јавности; још и данас путем писања се хоће да спасе, чак и утврди, ауторитет учитељима књижевности, који књижевност не разумеју,

предавачима појетике без осећања за појезију.

Да се немачки тип учитеља књижевности који, н. пр. књижевност ,,дели'' на појезију и прозу (што је исто онолико научно, као кад би неко царство животиња класификовао по боји коже, длаке, перја) још и данас пропагише код нас писаном речју, дознао је заточен чланкописац из 12 броја ,,Хрватске Њиве'', године I (1917) из чланка дра Маријана Стојковића: „Odabrana djela za školu". Он, иако при руци нема ни једне од тих пет књига Одабраних дела, ништа сем споменутог чланка, сме и мора овако да говори и о дру М. Стојковићу и о дру Бранку Воднику-Дрекслеру.

Све су то, иначе, заслужни радници; они високо таксирају значење књижевне наставе у средњој школи, и труде се да је олакшају, учине плоднијом, живљом. Само, начин на који они то чине, некритичност њихова при послу, недовољна осетљивост за праве књижевне вредности — то је оно што дречи из овог чланка, а крозањ помало и из „Водник-Дрекслерова подхвата''. Скоро свака реч дра Маријана Стојковића карактерише не само његову личност, него споменути тип учитеља књижевности, који се не пробија до језгре свога предмета, који се брчка у плиткој води, чинећи покрете рукама, као да је у дубљаку где се пливати мора, као да у истину и плива. Ми тај тип нећемо денунцирати ради једне речи, иза које, међутим, могу да се налазе толики погрешни кораци, као што је ова: Сами наставници имали би да нуђају и *намећу* ове књиге ученицима. Подвучена реч карактерише тек рђаву

педагогију овога типа. Његово погрешно схватање књижевне наставе је више изражено у овој реченици: „Уредник нам је подао 5 књига разних врста књижевних (епос животињски, романтични, приповијетке, драма и проза узорна стила и особита језика)". То је оно: Кад хоћемо да научимо што о лептиру, пре свега треба га пробости чиодом и приденути на картон. Кад хоћемо нешто да знамо о књижевноме делу, главни и скоро једини посао је сврстати га. А о врстама се говори као да их је Аполон углавио, одредио им број и оделита обележја, тако да је свака сумња о припадности неког дела извесној врсти немогућа. Говори се о врсти тако да имамо утисак: оваки учитељи књижевности, кад би им какав Бенедето Кроче из уџбеника избрисао учење о врстама, прогласили би књижевност невредном проучавања. Они у овом осветљењу виде и побуде књижевнога стварања: књижевник увиди несташицу неке врсте у нашој књижевности, па прионе да празнину попуни. У осталом има, и доста, таких књижевника; и на књижевној странпутици својој они се налазе, збрате, и заволе: таки књижевници са таким учитељима књижевности. Само што се све то дешава у каљужицама, док дубока, чиста, жива река књижевности, мати или кћи океана књижевности, тече три дни хода далеко од њих.

Да ли је ово опијање класификовањем штетно само тиме што ученика задржи на површини књижевности, и не да му да од дрвећа види шуму? Као да није у овоме једина опасност. То вечито класификовање, никло из погрешног схватања књижевности, извор је даљим погрешкама,

много опаснијим. На пример, др. Водник је издао антологију из Франа Курелца као трећу књигу Одабраних дела за школу, и пошто је Г. дру Стојковићу све добро штогод ради човек његова менталитета, др. Бранко Водник, то је и ово књижевно дело класификовао: „проза узорна стила и особита језика". Оваком класификацијом су, за цело, надмашени сви легиони немачких статистика, реторика, појетика; она је проналазак, појава непозната у науци којој не знамо да ли је кумовао др. Водник, или др. Стојковић.

Јер, код Француза је пре сто и педесет година изречено да треба писати језиком Господина Tout le Monde, језиком који говори господин Савсвет, а ми смо мислили, да је за стопедесет година, најзад, и до нас дошла та не тешка мудрост. Међутим, кад нам се као „примјер наше књижевне прозе" нуди писац који је писао „на своју особиту руку, те остао усамљен", кад се особити језик препоручује као узоран стил, онда бисмо, — само кад би омладина пристала да изабере за правило лудости оваких учитеља — у брзо претекли и Кинезе, те место три њихова књижевна језика добили онолико особитих језика, онолико волапика и есперанта, колико се људи лати пера са амбицијом да буде узоран стилист, ковач лепих и несретних, неприхваћених кованица.

Али, све ово још довољно не илуструје несретне односе овога типа учитеља према књижевности. У случају, који је пред нама, карактеристично је ово: Високо се цени Medved Brundo Владимира Назора, дело, по мојему суду, а говорим по сећању, крајње неуспело. И кад овај тип

учитеља књижевности ово изванкњижевносно дело не ставља над Лафонтена, над популарне песме о Ренару, над Гетеову редакцију Рајнеке Фукса, то не бива зато што оно не ваља, него само због димензија му: „нема оне за еп довољне опширности и заокружености“. При свем том, „у несташици нашег животињског епа добро нам долази за школе Назоров еп“, кажу ови предавачи, који не предају књижевност, него неке уџбенике о књижевности (па се зато могу упоредити с рђавим стипендистима који захвалност не осећају према установљачу стипендија, него према протектору који је стипендиј њиховој личности упутио), — добро је дошао онако исто као што је „Кохан и Власта узорни еп романтични“, док, по нашој претпоставци, ни тај еп, све ако и одговара прописима свију реторика о романтичном епу, не одговара захтевима исписаним над једним јединим уласком у храм књижевности.

Признајмо ипак да овај тип учитеља књижевности, кад га репрезентују Водник-Дрекслер-Стојковић, боље изгледа, него иначе. Обични примерци овога типа, предајући теорију књижевности и преслишавајући из ње ученике, не доспевају да у разред уносе и књиге. Да их само покажу, да ону половину ученика, која доцније, кад не буде морала, не ће читати књижевнике, увере да књига о којој је реч доиста постоји, да се још може купити, да књига уопште није бомба, не ће прснути, да је није опасно узети у руке. Др. Маријан Стојковић уноси књигу у разред, чита је и тумачи, он чак на срцу носи и питање приватне ученичке књижнице. С мало више добре воље према овом типу учитеља књижевности,

њему би се могао опростити и *Медвјед Брундо,* и *Кохан и Власта;* нарочито, ако би се могло замислити да он на ову лектиру „према потребама школског штива уз наук појетике и књиж. прозе“ доспева пошто је ученике упознао с најбољим песмама Вукове збирке, с *Османом,* Мажуранићевим Smail-agom, Његошевим *Горским Вијенцем,* с приповедачима који су то више него ли Динко Шимуновић.

Добро је код ових радника што књигу уносе у школу, а невоља је што уносе, место прве, књигу последњу. И ја се само чудим разним Маћеримада — иначе тако спретни трговци у храму, — не умедоше експлоатисати неправилан овај однос према књижевности, те сачињавати разне у појетикама описане књижевне врсте за које немамо примера. Главна замерка овом типу учитеља књижевности јесте: он ни из далека не осећа од куд књижевност, која потреба човечанства и народа чини да су певали или писали брахмани и рапсоди и гуслари, њање и старе баке, Ајсхил и Пиндар, Софокле и Еврипид, Данте, Шекспир и Гете, Достојевски, Толстој и Чехов, или један Марко Миљанов. Сав велики психолошки и социјолошки факат и проблем писаца и читања за њих се своди на једну реч: књижевна теорија; или појетика; или стилистика; или реторика. Има уџбеник, и има наставна основа; у бољем случају, овакав учитељ иде даље: има и књига које илуструју уџбеник, допуњавају његове прописе. И предаје се уџбеник, и објашњава се књигама најсумњивије вредности, чија је сва заслуга у томе што једним делом свог костима одговарају неком правилу из уџбеника, и учитељ

књижевности ради вредно и ревносно, као Тоша у епиграму Бранка Радичевић, ради, ради . . .

III

Г. Богдан Поповић и покојни Јован Скерлић нису полазили од уџбеника, него од књижевности, од књига. И полазили су од књига писаних великим људима, људима који беху велики тиме што су дубље завирили у проблеме људског живота, живље познали шаренило разних људских карактера, више саосећали битна настројења и расположења људске душе а све то умели речју изразити, умели стварност казивати као уметност, мелодично и ганутљиво. Ово закључујем из познатих ми Скерлићевих књижевноисториских радова и критика, то видим из штампаног рукописа: „Из теорије књижевности, по предавањима г. Богдана Поповића (Београд 1910)“, који ми је при руци. Не познајући практични рад њихових ученика, гг. Александра. Арнаутовића, Милоша Ивковића, Николе Антуле и сличних, ми ћемо ипак покушати да из оскудног материјала конструјишемо себи слику типа доста различитог од учитеља књижевности, какав је др. Маријан Стојковић.

Да београдски учитељ књижевности, назовимо га тако, краткоће ради, већ граматику друкче предаје, него ли онај који у Франу Курелцу гледа узорнога стилиста, то би се могло доказати приказом четирију Ивковићевих читанака, намењених настави у доњим разредима средњих школа. Али то није тема овога чланка; ми идемо да видимо како овај учитељ књижевности пропагише „добро писана“, „нарочито пробрана“, највећа

књижевна дела, у којима се може наћи што више, и што солиднијих књижевних ефеката, којих познавањем ће ученик „подићи свој укус на висину великих књижевних дела“.

Учитељ књижевности из немачке школе би могао и он за сврху своје наставе прогласити васпитање укуса. Залуду, кад смо видели да он фактично служи другоме Богу: помоћу књижевних дела научити своје ђаке да разумеју какву немачку појетику. Београдски професор књижевности није богзна шта учинио онда кад је изјавио да је „васпитање укуса“ једна од „најважнијих и најпречих дужности у предавању књижевности“, кад је рекао да је „укус у књижевној настави и полазна тачка и циљ“, него онда, кад је на најкрупнија дела светске књижевности непрекидно примењивао Бенову и своју теорију реда по ред, речи по реч, теорију квадратног милиметра код скулптуре, па тиме толико потенцовао књижевну културу у Београду, да је проф. Цвијић морао да чини испаде против те једностраности, хипертрофије.

Иначе, има у теорији књижевности, како је предаваше проф. Богдан Поповић, класификације која, као таква, стално рамље, има теорисања много позајмљеног из Бенове реторике. Нарочито има доста материјала из кога би учитељ без духа могао извести као неку естетску догматику над којом се може бескрајно цепидлачити. Така је, н. пр., деоба књижевних особина на емоционалне и на интелектуалне особине стила. Није потребан велик напор маште, па да замислимо учитеља који током васцелога свог настављања спроводи ову деобу, рубрикује славна књижевна места

према њој. Ма колико да је Бенова теорија, дакле, далеко боља од немачких, није у томе нити тајна успеха г. Богдана Поповића, нити главна његова заслуга. Него у томе, што је при примени теорије, темељном својом културом, умео избећи све оне опасности, без којих није ни једна теорија. Гледан кроз ове теоретске белешке, г. Богдан Поповић изгледа знатно мањи, него ли гледан кроз своје *Огледе.* По белешкама изгледа као да он све књижевне ефекте своди на особине стила; *Огледи* коригирају тај утисак: кад је писао о Јовану Јовановићу-Змају, он је те још како узео у обзир мисао његова књижевна дела. Значи, при анализи, он теорију скоро потпуно заборавља и иде за књижевним делом, управо за одјеком којим оно, при читању, одјекује у нашој души. А то је и правилан и, може бити, једини могући добар начин. Прво нам се књижевно дело допада, а тек потом тумачимо себи и дајемо другима рачуна о томе зашто нам се нека особина допала. При првом психичком доживљају проговара наш укус, при другом проницавост духа и култура. Срећни су читаоци који дубоко осећају лепоту солидних књижевних дела, какве су Софоклове трагедије, какав је Хамлет, какве су новеле Чехова, а не завидим ни најоштроумнијем критичару ако нема укуса, ако није благородна душа која гута лепоту, а обраћа се од неукуснога (као што ми код певача никаква боја, снага гласа, никакав обим не може накнадити одсудство слуха).

Иначе, кад професор Богдан Поповић и мисао дела узима у обзир, он ни онда не изневерава Бена. Јер Бен тврди да највиша уметничка

дела не одговарају чисто естетским потребама човековим, при чем зацело мисли на Хомера као искључиви уџбеник старих Хелена, на Енејиду и на њене практичне особине, — Бен то зове реторичне особине, — њен утицај на активност Римљана, на националну мисију Шекспирових краљевских трагедија. У овом правцу је даље од свог учитеља ишао покојни проф. Јован Скерлић. Овај је дизао свој поглед над свој предмет, и онде видео живот, и видео да је књижевност само једна од многобројних појава живота, да она за то не треба да буде непријатељ животу, нити да замути свој извор, да она треба да буде здрава, чак да буде духовна купка за слабије духове.

Већ рекосмо да немамо при руци података о учитељу књижевности каквог су васпитала ова два професора. Можемо од њега тек да чекамо: и он ће, као и др. Маријан Стојковић, уносити у разред књигу. Али ће већ при избору бити строжији; јер не ће тражити дело које се поклапа са прописима појетике о романтичном епу, нити примерке ритуалне лирике, него ће да уноси у школу добро књижевно дело: песму из Вукове збирке, из Бранка, Змаја, Ђуре Јакшића итд.; чланак Доситеја или Вука, или Панчића, Стојана Новаковића, Слободана Јовановића . . . читаће ученицима и прстом му указивати на особине које делу дају вредност. Ова анализа ће бити мање или више срећна, и не увек једнако проницава, али, то је главно, њоме ће се ученик упознавати, и до најситнијих појединости, с најбољим делима националне књижевности, китиће машту своју реминисценцијама из извора прве руке, присваја-

ће културнији начин мишљења и изражавања, пролепшаваће се прочишћавањем свог укуса.

Слутимо још нешто: ученик овог учитеља ће се писмено боље изражавати, радити боље писмене задатке, али ће на усменом испиту чинити жалоснију фигуру, него ли ученик дра Маријана Стојковића. Онај не ће моћи течно говорити, рецитовати дефиниције апстрактних и никоме не нужних појмова, али ће да познаје више појединости наше књижевности: према оној древној речи, он ће мање научити за школу, а више ће добити упуства и рутине за свој каснији однос према великој књижевности.

IV

Од учитеља књижевности какав је излазио из семинара проф. Јована Скерлића, само кад бисмо га познавали, радо бисмо пошли при моделисању типа какав желимо троименој нашој нацији. Непознајући га, позајмимо за наш тип једну црту од Пјера Кропоткина. У својим Записима револуционарца (Петроград, 1906., стр. 78.) спомиње он предавања универзитетског професора Вл. Игн. Класовскога, држана у Пажевском Корпусу. „Прва лекција Класовскога би за нас читаво откривење. Дошав на први час, он нам тихо рече да не може гласно говорити, пошто болује застарелом неком болешћу, па нас замоли да седнемо ближе к њему. Класовски метну своју столицу пред први ред столова, а ми га окружисмо као рој пчела.

„Он нам је имао предавати граматику, али уместо досаднога предмета чусмо ми нешто сасвим друго Разуме се, он је граматику предавао; али

је час поређивао стих руске народне песме са стихом из Хомера или из Махабарате, лепоту којих нам помагаше да схватимо у руском преводу: час је наводио строфу из Шилера, час опет уплетао саркастичку какву примедбу поводом савремемене какве предрасуде. Затим би опет дошао ред на граматику, а онда опет какав било широки, појетички или философски поглед на свет.

„Дабогме, ми нисмо све разумевали, и дубоки смисао многе му речи за нас је бивао изгубљен; али, зар привлачна моћ учења није баш у томе што оно непрестано отвара пред нама неочекиване хоризонте? Ми још све потпуно не схватамо, али нас вуче да идемо све даље и даље у ономе што се у почетку показало тек у нејасним контурама. Једни се између нас ослонили на леђа другова, а други стојали пред Класовским. У свију очи блистале. Жељно смо му гутали речи. Пред крај часа глас професора сустао, али ми тим пажљивије слушамо притајив дисање. Инспектор одшкрину врата да би видео како смо се снашли с новим предавачем, али угледав рој зачараних слушалаца, удаљио се на прстима. Чак Дауров који је увек волео грају, упро очи у професора. У срцима већине кипело нешто добро и узвишено, као да се пред нама откривао нови свет, чији опстанак дотле нисмо ни слутили. На мене је Класовски имао голем утицај који се са годинама само појачавао.

„Западна Европа и, по свој прилици, Америка не познају учитеља књижевности овога у Русији добро познатога типа. У нас нема тог и најмање истакнутог радника, или раднице, у области књижевности и друштвенога живота, који

први подстрек за своје напредовање не би дуговао учитељу књижевности. Овај би требао да се нађе у свакој школи, свугде. Сваки предавач има свој предмет, и међу различним предметима нема везе. Једини предавач књижевности, који се тек у општим цртама руководи наставном основом, коме је слободно да ради по својој увиђавности: он је у могућности да све хуманитне науке доведе у везу, да их подведе под широки филозофски поглед на свет, и, на тај начин, пробуди у срцима младих слушалаца прегнуће к узвишеноме идеалу. У Русији та задаћа природно пада у део предавачу руске књижевности. Пошто он говори о развитку језика, о популарном епу, о народним песмама и музици, а потом о савременој белетристици, о научним, политичким и филозофским струјама израженим у њој, — то је обвезан да обрађује опште појмове о развијању људскога разума, како се оно појединачки излаже у сваком посебном предмету".

Ако смо добро разумели Кропоткина, он не жели да учитељ књижевности буде тако много стручњак у питањима стилистике. Или, ако само незнатно допунимо његову мисао, струка учитеља књижевности треба да буде људски живот, индивидуална му прегнућа и социјалне струје; он више свега другог треба да осећа све оне научне, естетске, етичке, практичне, политичке тежње које долазе до израза у књижевности, да их доживљава у свом грађанском животу, и да им воли књижевни израз. Код сваког књижевника да открива ученику великога човека који је много хтео и много живео, а у књижевном свом делу се исповедао о својим небоосвајачким прегнућима.

А све лепоте књижевних дела које као сухе гранчице, независно од целине, пабирче стилистичари, да тумачи као природан израз велике душе, јачег и интензивнијега њеног живота.

Стручњак у проблему људског живота, дакле, наш учитељ књижевности ће, прво, теорију књижевности схватити као психологију оних великих људи, који у храм књижевности улазе као у дом оца свога. Донекле, он ће с ученицима читати извесно дело само зато, што се кроза њ приближује великоме човеку који се у том делу исповедао; Доситеју, н. пр., Вуку, Његошу, Цвијићу. Он ће према књижевном делу стати у однос Дантеа према божанским скулптурама и Пургаторију:

Le imagini
per lo Fabbro loro a veder care.

Друго: пратећи на странама књижевнога дела живот великога човека, наш учитељ књижевности ће у његовим начинима, у његовим настројењима откривати оно вечно људско у нама, чиме човек није историјска, него биолошка појава, него темперамент и карактер. Било на писцу који се исповеда, или на фигурама које је он књижевно изразио, наш учитељ књижевности ће откривати оне опште људске црте, изражене великим симболима светске књижевности, као што су Прометеј и Касандра, Хераклес и Сократ, Дон Кихот и Хамлет, Фауст и Робинсон, Каратајев и Никита из Толстојева *Господара и Слуге.*

Треће: наш би учитељ књижевности у документима великих људи тражио несамо репрезентанте онога што је опште људско, што је вечито

у нама, него би нашао да су они репрезентативни и према историјским струјама у човечанству. Разна столећа, разне епохе имају различите службе (пас свакоји своје бреме носи, каже Његош), различите проблеме да решавају: 19 и 20 столеће имаће да остваре, најпре, националну, а онда социјалну правду. Ти се проблеми решавају борбом у којој узимају учешће милијуни. Та борба јесте доживљај неког времена, неких нараштаја, и тај доживљај проживи народ више пута у сировој стварности и у делима историчара и уметника. А у сваком случају, најбоље, најинтензивније га доживи душом великих својих синова. Човечанство је у Епопеји Дантеа најтачније дознало којим и каквим сценама је људски живот Пакао, каквим се поступцима он пролепшава као у неком Чистилишту, каква настројења душе га претварају у Рај. У Гетеу је човечанство доживело хуманизам као најлепши облик културе, у њему је освојило скоро савршену једну методику личног живота; у Толстоју и Достојевскому је прошло кроз ватру руског нихилизма да би открило тајну, одговор на питање: чиме људи живе; у Његошу је одболовало кајање ради греха прошлости, оплакало своју судбину, али и дознало шта га још држи у животу.

А пошто би до краја остао учитељ књижевности, и не би се попео на проповедаоницу, наш учитељ би у својим и својих ученика проучавањима дао, скромно додуше, место и књижевности писаца који се задовољавају да буду међу својом браћом оно што је „међ златним житом орашак румени“, оно што је у житу турчинак, различак: шарена, лепа уродица. Упо-

знао би их и с великим болесницима наше књижевности, са будистима који, — у пацији што још није окусила сласти живота ни показала шта би, сред повољних прилика, умела учинити, — певају о изнуреној раси којој да су „протекла пролећа немирна, лепа“, као да се она, у ствари гладна, налази после ручка, посред тако много јела и пића, очемерена непознатим благовањем. Ову би појаву болесника у народу који је скоро најмлађи народ Европе, више него ма коју другу, употребио на то да демонструје како је светска књижевност данас више него икад једна, како је просечна књижевност у власти заједничке неке атмосфере, пуне сугестије и имитације.

Разуме се да не би у последњем реду пропагисао ону књижевност и оне јој елементе који нити објашњавају човека, нити су документи историјских покрета, него су једноставно песма, израз устрептале људске душе чији прилив, избитак, сувишак сила се прелије у талас мелодичнога стиха или строфе, у величанствену неку визију, у говорну фигуру која се не заборавља пошто нас је једном задивила. Ту би реч била о многоме стиху Бранка Радичевића (У потаји ружа млада цвала . . .), о гусларским визијама (Сусрете га девет враних коња, а на њима брата ни једнога), о фигурама каква је Панчићево поређење јефтине и усрдне учитељске службе са насушним хлебом чију вредност обесни људи не познају. Велик хуманист, коме ништа људско није страно, он би признавао и релативну вредност ларпурлартистичких настројења душе, њихову оправданост на своме месту и у своје време, али никад пе признавајући њихову монархију у савезној репу-

блици књижевности, него увек придржавајући и наглашавајући своје схватање да у књижевност спада цео човек, а не само отмена досада Инфантkиње; и да, ако ћемо већ класификовати ставове и настројења (а не ћемо се зауставити једино код питања књижевникова лична талента, независно од тема), онда треба предност дати ставовима и настројењима који значе гетеовску нормалу, његово здравље, значе активност, која сваки час повезује у један сноп, чини да он израста нада се, наткриљује на лествицама акције сама себе, trasumana si, рекао би зар Данте: l'uom s'eterna.

Таког учитеља књижевности желимо ми нашој средњој школи. А на евентуални приговор: кад хоће да предаје велику књижевност, да ли ће моћи радити је у градиву југословенске књижевности? Зар да о Прешерну, по *Сонетном Венцу*, говори као о нашем Петрарки, зар да снове Цапкарја растеже у Дантеове визије? Или зар да као националну књижевност ради и она енглеска, француска, руска и немачка дела, која су и која ће бити преведена на наш народни говор? — одговарамо: и то радије, него да трујемо укус будућих нараштаја стављајући Медвједа Брунда над Рајнеке Фукс или над Le roman de Renard. Прогласимо преведена дела светске књижевности за наша, за полазну тачку или за модел сутрашњих наших оригиналних творевина. Подигнимо тиме визир наших тежња, проширимо видокруг, удубимо наше дисање. Саревњиво чувајући критицизам, правилност суђења, — најдрагоценију тековину српскога 19 столећа која мени највише доказује да ми је род

предестинован за већу мисију у човечанству, — анализујмо у досадашњој нашој књижевности клице које колико сутра могу израсти у творевине светскокњижевних димензија; имајући увек на уму и скромну и горду ону истину да је величина рода у књижевности му тек пред нама, не за нама, и више у нама него ли у предцима нашим. И други приговор, да је учитељ књижевности, овде скициран, тек пуста слика маште, да је према завршним речима Спинозине Етике све племенито тако ретко, — да ли да запевамо с Мушицким и расплашимо злокобну мисао као да у нашем „народу милиона“ не би било лепих душа, да ли да с Платоном рекнемо πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλάς. Или ће се зар највише веровати ако рекнемо: оваком смо учитељу књижевности ми познали силуету, видели га у пролазу, како „сину и мину“ . . .

Знамо и то да у архиву једне, Светским Ратом затворене, средње српске школе у Угарској има одобрена наставна основа у којој су набројена само књижевна дела која треба читати и објашњавати, а учитељу књижевности је остављена слобода да, некако индуктивним путем, из њих и према њима, изгради књижевну теорију. А овај је у књигама, више него ли теорије врста и класификације фигура, тражио мене, тебе и себе, драги читаоче, наше различите ставове пред разним проблемима живота. Па, кад је читао Лазаревића, Вука, Бранкова тића кога већ нешто на далеко вуче, Његошева сокола коме је тек никло прво перје, Перицу Вељка Петровића коме се удови душе као протежу и растежу, јер већ има „своју несрећу“, он је та торза, те уломке

и заметке великих проблема стављао уз младачке метаморфозе Дикенсова Давида Коперфилда, Младога Гетеа из автобиографије му или из Вилхелма Мајстера, уз Келерова Зеленога Хенрика и Роланова Жан-Кристофа, и у свему том градиву откривао икарске и фаетонске тежње својих ученика. У другим књижевним делима је проучавао превирање младеначких страсти, враћање са странпутица, прегарање безграничних и неодређених тежња у корист ограничене, додуше, али позитивне активности, Фаустовско дозревање у социјалној мисији где се већ не тражи лична срећа; и кад ово није нашао код наших новелиста, како ту тему живота Немци имају у делу Готфрида Келера, он се утицао за помоћ Доситејевој автобиографији и Цвијићевој беседи: *О научном раду,* где је нашао младића који се облачи, за невољу, и у медвеђе крзно, само да би сачувао духовну слободу и доколицу потребну за научни рад; нашао га где одлучује: Организам је зато ту да се честито утроши. И видесмо где је наша силуета од учитеља књижевности, будући јунак духа, све то радио не само без обзира на немачке „теорије књижевности“, неспутан наставном основом, него без обзира на захтеве школских надзорника, па ма таки били изаслани и самим министром Апоњијем. Предавао је књижевност по својим схватањима, а на замерке надзорника одговарао: за свој рад одговарам само своме Богу, савести својој; туђи богови ме могу само казнити, а не детерминисати; јер ако ме и искључите из ове катедре, и вани ћу живети као Сократ, међу младићима који још нису „готови људи“, нису још довршили каријеру.

Таког учитеља књижевности иште и наша књижевност, и наш још некристализовани живот. Он не би радио Нојев посао спасавања „свакојаке звијери по врстама њиховијем", нити би дизао ниво наше народне књижевности интензивном културом коректнога стила и аристократског артизма, него би уводио нашу публику у правилан однос према књижевности, учио је да у свом и своје околине животу види књижевност, а у књижевности да чита песму о свом животу. Учитељ књижевности који би овако радио, коригова0 би однос међу југословенским књижевностима и југословенским животом; наша би национална књижевност сутра постала пунији израз нашег народноуједнилачког и народноослободилачког замаха, и не само израз највећег нашег хисторијског доживљаја, него и прва кристализаторска сила уједињеног и слободног нам живота.

НАЦИОНАЛНА КЊИЖЕВНОСТ

Биће ово један између многих чланака по овој теми који постављено питање неће решити, неће га ни помаћи за корак ближе решењу. За разлику од чланака Г. Г. Марка Цара, Бранимира Ливадића, и сличних, овај неће ни ићи за тим да решава једно књижевно-теоретско, или етно-психолошко, или социолошко питање. Него ће у овом чланку бити наслућен један програм практичнога рада, практичног решавања, а не решења, важнога овог питања. Писац ових редака је неколике године по овом програму посредовао између националне наше књижевности и националног нам живота. Сада га фиксира, прво, зато што је запречен да га практикује, и, тек у другом реду, зато што помало верује и у моћ писане речи, чак и у случају кад је не пише књижевник, књижевни таленат, стваралац, него човек чија је сва компетенција у великој му љубави за књижевност и мрвица искуства му у пропагисању књижевности.

I

Појам националне књижевности није коначно дефинисан и, врло вероватно, поуздано, неће никад ни бити коначно одређен по свом садржају

и обиму. Сам епитет, придев, *национална,* као и свака реч која је више налик на алгебарску, него ли на аритметичну бројку, немоћна је да изрази и ограничи тај појам. И то је управо како треба практичноме раднику; овај тиме добива слободу да појам дефинише према својим намерама и према народним потребама. Овде ће се то покушати, и сасвим конкретно, па ма зато и не било дубоко, учено.

Теоретичари по овом питању, противници национализма у књижевности, Г. Ливадић, на пример, тврде да је нека књижевност доста национална одећом, језиком својим. А све остало има да служи изражавању лепоте. Други теоретичари, Г. Марко Цар, иште више националних ознака за књижевност, иште да у њој дође до израза *племенски дух,* етничка оригиналност, особеност, народни карактер. Све стране утицаје Г. Цар допушта само као позајмицу стране грађе, туђег теста у које наш књижевник треба да удахне своју рођену душу. Његово схватање се, у овом погледу, поклапа са схватањем Гогоља и Бјелинскога, изреченим поводом Пушкина: „Истинска националност није у описивању сарафана, но у самому духу народа; песник може да буде националан чак и онда, кад описује сасвим туђи свет, али гледа на њ очима своје националне стихије, очима свога народа, кад осећа и говори тако да санародницима његовим изгледа, као да то осећају и говоре они сами“ (Гогољ).

Одиста, имао сам у рукама књигу једног мандарина с потпуно националном темом: *Дух кинескога народа;* књигу, дакле, националиста

о највише националистичкој нацији на свету. И никада ми није био толико јасан, као на длану, дух „правога Кинеза“, а не Јуаншикајева Кинеза зараженог европејством, колико онде, где Ку Хунг Минг баца мандаринску своју светлост на некинеске, на европске прилике; где демократизам и либерализам Европе назива обожавањем светине; где за Светски Рат чини одговорном, у првом реду, енглеску демократију; јер Немачка, „правомоћни чувар реда у Европи“, не могући трпети анархични демократизам у Енглеској и њоме зараженој осталој Европи, морала је стално развијати свој милитаризам да би, даном приликом, угушила ту епидемију од обожавања светине и демократије.

Овај случај из политичке књижевности речито говори за тезу Гогоља. Али њени теоретичари, кад је примењују на песничка дела, показују мање среће. Бјељински, анализом Пушкинових дела, не уме да дефинише њихов руски дух, него му израз налази у Пушкиновој способности да се уживи у дух страних цивилизација, те покушава ову протејску особину да припише свему руском народу, а све то врло мало каже. Г. Марко Цар, кад говори о томе који је наш књижевник разноврсно градиво задахнуо народним духом, а који није, не каже ни речи о особинама народнога нам духа, него више говори о личном таленту књижевникову. Исто је случај када Г. Цар као обележје националности неког песника спомиње околност: разумљивост његова дела за „просјечну народну интелигенцију, којој је књижевност у првом реду и намијењена“. Ма колико да Г. Цар наводи Сигела о национализму, његове

речи о „јасним обиљежјима народа“, о етничким оригиналностима, он је само теоретски и апстрактни расоман. Своје велико Ignoramus о квалитетима које жели нашој националној књижевности, Г. Цар мудро прећуткује.

А ми нећемо тако. Гласно ћемо изрећи да не верујемо у немачке теорије Гобиноа и Волтмана, по којима у човечанству постоје чисте расе, привилегисана раса плавокосих долихокефала, Немаца, једина способна да чини изналаске, да влада, и остале расе, у првом реду Словени, рођене за ропство; не верујемо да лубања одређује душу више него ли душа лубању; да наш народни дух латентно већ постоји, виртуелно потпун, али досада тек делимично изражен у традиционалној књижевности, у орнаментици, у обичајном праву, па да ће се он исти, и непромењен, датом приликом, изразити у целини посебне наше цивилизације. Из идеја француских социолога, ми више верујемо у дејство социјалних и економских прилика на душу једне нације; и више очекујемо да народна наша стварност и народна наша цивилизација образује у нама посебну расу. одвојен тип народа.

Овакав став се може двоструко образложити. Прво стањем наше науке по овим питањима, наше етнопсихологије. Г. Г. Цвијић, Ердељановић су још далеко од тога да би нам могли што рећи о народној психи, независно од њене условљености социјалним приликама. Г. Нико Жупанић би можда био вољан о томе коју више рећи, али само зато што је мање опрезан и критичан.

И друго, ми још нисмо нација, наша нација још није стварност. Као Југословени, ми смо тек

„народ који настаје“, који живи тек у машти, у сновима, жељама, настојањима и прегнућима једне тисуће, две или десет тисућа наших интелигената. Југословенска наша мисао, и ако има лепу своју традицију од Гундулића и Палмотића, преко Илирства, до данас, и ако је нашла израза у неколиким детајима наше стварности (Југославенска Академија, хрватско-словенско планинарство, српско-хрватска коалиција, и тсл.), — не треба се варати, — још увек је више рачунска мисао, него ли осећање, она је већином напор духа, победа над сићушнијим, али витално крепчим осећањима сепаратизма. И ма ко, ма каде, да тој мисли извојује победу, он ће нас испрва принудити да живимо заједно, да делимо добро и зло, и тек та наметнута стварност има да однегује у нама осећање јединства, да организује југословенску стварност. И тек потом од те југословенске стварности, од јединствене наше цивилизације можемо очекивати да нас све инспирише једним и јединственим народним духом, да процвета у Југословенску Психу, у посебну једну осетљивост, ако се то уопште кад оствари. Јер, Уједињена Немачка није изједначила севернога Немца са јужним, није чак измирила берлинскога уметника с минхенским. Већ столећима уједињена Франса је и данас толико поцепана духовно да с правом говоре о Deux Frances. Тако исто, под питањем је и то, хоће ли будућа југословенска душа и у свом јединству бити приметна нијанса европске просечности. Националне културе Египћана, Кинеза, Азтека су се развиле, што су народи, њихови носиоци, могли да живе толико искључиво у својим традицијама, толико конзерва-

тивно, да су могли јасно нагласити оно чиме одударају од Индоевропејаца. Ми Југословени, напротив, упутивши се већ одавна стопама некадањих Атењана, Римљана и Јерусалимаца, Фирентинаца и Парижана, ми тек у оваково означеним границама имамо да пригрлимо зар неку од општечовечанских мисли и мисија, да се надахнемо једном од философија човечанства, да једну од његових потреба узорно остваримо, и послужимо у том погледу као модел околним народима.

То јест, у овом чланку ће се поћи од схватања да смо ми, Југословени, градиво за један народ, а народ још нисмо; да, као такви, у свим досадашњим културним творевинама својим имамо само градиво за будућу своју културу, и у духу тих творевина тек материјал за будућу душу Југословена. Од схватања да смо досад мање изналазили, а више позајмали; да ћемо и при ступању у друштво пунолетних народа, за невољу, учинити још више позајмица, а своју оригиналност највише нагласити тек начином на који ћемо одабрати између разних могућих модела своје узоре, начином хармонизовања разноврсних утицаја на наш народни живот. После тих претпоставака, ми ћемо летимично да укажемо на прилог који заједничкој југословенској души може донети једна од троимених наших књижевности, српска књижевност, на улог са којим она може и треба да уђе у зидање темеља заједничке нам просвете и културе. Јер, ма колико да нам је потребно револуционисати и духове и прилике наше, ма колико „биља од забитја“ и воде заборавне да би требало прогутати нашим нараштајима, одраслим под несвесном сугестијом ропства,

пупкову врпцу између нас и здравих творевина наших отаца не треба пресећи, него надовезивати, недовезивати на све наше што је здраво и паметно. Тако заснован, овај чланак, наравно очекује сличне чланке о улогу словенске и хрватске књижевности, о њихову доприносу за изградњу националне књижевности Југословена.

II

Без довољно смисла за интујитивно сазнање, не познавајући нашу народну душу апстраховану од њених манифестација, ми ћемо бити принуђени да националност српске књижевности тражимо у градиву њеном, а не, како то иште Гогољ, и како то претпоставља М. Цар, у духу којим она одуховљава било домаће, било стране теме. Па ћемо, просто и грубо, рећи: Српска је књижевност национална онда кад пише о Србима. Зна се ко припада једној нацији: људи који без сувише роптања примају крст ако је нација у невољи, и радују се помало њеним успесима, па ма ови за њихову личност ништа не значили. Таки су просечни чланови нације, а од њих има бољих и горих. Има људи, готових да свој лични живот удешавају према потребама нације, чије национално осећање је врсно да их подстакне на највише подвиге; вољних да своје раме подметну под сваки терет који пада на нацију им, да са целином нације весело деле и добро и зло, да своју веру у будућност нације радо потврде сваким напором, па и прегором живота, има људи који савесно пазе да би нацији више привредили него што је стају трошка. Таки су савест једнога народа, по такима народ неки има будућности.

И још више има људи који су онај
себични таштн син
што права иште, дужности не, ко псић,
слабину мајке брижне оштрим
зубима коље, а челом бије.

Књижевност, према овим схватањима, може на три начина да буде национална:

а) Кад пева људе инспирисане националним осећањем, оне савести свога народа. На овај начин је национална новела Богобоја Атанацковића, Вељка Петровића Џафер-Бег Ризванпашић, и друга дела о којима ће се овде говорити.

б) Када људе не национално инспирисане, него људе витлане страстима кроз живот, ипак приказује као чланове нације, по њихову благодетном или кобном значењу за народни живот, мерећи их, шта значе они позитивним и негативним својим особинама зз будућност свога народа. Разговетан пример за овај начин јесте Баресов роман „националне енергије“ (Les Déracinés, etc.), и велики романи Достојевскога: *Беси, Карамазови, Идиот.* На овај начин је радио и Вељко Петровић свог *Буњу,* свога јунака у *Микошићевим Сиренама.*

в) Учинив смео један скок мисли, ми ћемо у националну књижевност убројити и сву хуману појезију, ону која нас ради као чланове човечанства, као носиоце његових прегнућа, његове изасланике по идеале, па било да на путу устанемо и паднемо, или звезде освојимо, или победимо као Пир, изгубивши смисао да стечено и уживамо. Ако нам књига само свима говори, и говори у име живота који је и наш живот, па ма то била песма Милете Јакшића *Жабе,* или

његова *Рана Смрт,* или песма му о „лудој птици“ како је рекао Љуб. Недић. И онда је свеједно, да ли је књига можда превод с француског, Мопасанова *Месечина,* или с енглеског *Давид Коперфилд,* или је то Бокачов кнез од Анверсе, његов Федериго дељи Албериги, или Толстојев *Господар и Слуга,* Езопов *Вук и Јагње.*

Нешто поближе, покушаћемо да упремо прстом на онај блок српске књижевности који је националан ма на који од три скицирана начина; који је равноврeдностан израз свега оног што ми имамо од једне нације, који би (кад не би било таквих елемената код Словенаца и Хрвата, као што их има) и сам био довољан да се из њега истеше ступ, стожер који усправно држи душу једног народа. Летимично ћемо означити књижевност врсну да послужи јавним радницима као главно оруђе при национализовању менталитета толиких национално млаких или неутралних наших маса. При овом, већ с прага, одбијамо сваки приговор артиста против утилитаристичког нашег схватања књижевности, изјавом: оно што нама данас треба, то је држава; а уметност је имала доста својих дана, па ће их имати још лепших и већих, пошто задовољимо насушну потребу Југословена. Брига данашњег дана јесте држава, а „сутра бринуће се за се“.

Највише национална, а можда не сасвим случајно, и естетски највише вредна област српске књижевности јесте Српска Народна Јуначка Песма. Њени јунаци су скоро без изузетка изнад линије просечних чланова нације, репрезентанти њени, свесни да својим одлукама и делима могу узвисити или смањити идеју о њиховој нацији. То су јунаци,

хероји у чијој души има топлоте потребне не за један, за лични живот, него и за разломке од људи. Они мање брину своју бригу, више бригу Рода. Марко плаче на догледу Косова, шта је данас дочекало тужно, иза нашег честитога Кнеза. Животом пуним подвига, наш Хераклес, он би да слабијој браћи олакша терет: Марко за све свадбарину плати. Други пут, он за све плаћа возарину. Већ заробљени народ он учи:

И ако смо изгубили царство,
Душе наше губити немојмо!

И не само Марко и Милош, и Југовићи, Мусић Стеван, Орловић Павле, но и хајдуци потоњи, све су то светила која, тек нешто окрњен, изведоше народ из дуге покосовске ноћи робовања, модели који се пропагисаху даље, и тиме организоваше један део нације наше у чврсто национално тело, које је пре сто година учинило велики подвиг: сељачку револуцију под Вождем. Тада је ова књижевна област показала активну и педагошку своју вредност:

Помислише на старе јунаке
Како ваља мријет на мејдану...

каже Вишњић, кад пева смелост Милоша од Поцерја.

О истоме пак Милошу пише Вук: „Много је његовом јунаштву помагало што је све помишљао на Милоша Обилића, који је, као што се пева и приповеда, такођер био из поцерине; а кажу да га је и Црни Ђорђије тога опоменуо, кад га је завојводио“.

У истом смислу као Вук, (као Вишњић!) говори и Јован Дучић: „наша народна литература живи непрестано на устима нашег сељака,

и она је била у стању да национално васпита цео један народ. Косовска катастрофа тако је једно неизмерно предање да она и данас, после пет векова, изазива нашем човеку из народа сузу на очи и узбуну крви, као да су јуче дошли гласници да јаве да је пао честити кнез и да је Ситница однела коње и јунаке. Три четвртине душе свију нас направљене су из тих тамних и језивих традиција! Оне су створиле оно трагично осећање у нашем народу које нас тако одваја од других околних народа, и чини већим у великим тежњама, силнијим у великом замаху, и које ће бити извор нашим, можда, највећим уметничким концепцијама, као што је религија била неким другим народима".

Та, гусларска појезија, инспиратор двеју народних државица, главни духовни ослонац Срба у борби за народни опстанак, она је књижевност великих народних проблема. Она казује тајну Душанових успеха:

Кад ја заптих све моје војводе
По свој мојој редом царевини . . .

И тајну потоњих неуспеха: четири табора на Косову, тегли се у сва четир правца ветрова. Око њених јунака стално слутимо шум Удесових крила, у њиховим животима крхање наших судбина. У исто време, она је прва наша културна вредност с којом смо могли изићи пред свет, те није чудо што се онолико упила у душу великога националиста Мештровића.

Претежно на исти начин је национална још једна велика област Српске Књижевности: национални огранак Српске Науке, онај који о нама говори антрополошки, етнопсихолошки, лин-

гвистички, и о нашој земљи географски или антропогеографски. Као историја, казује овај огранак научне књижевности радње и догађаје који нас као народ највише карактеришу, у којима је психа нације несумњиво нашла највернији израз. Додуше, историја говори и о стаду које нема иницијативе, не верује у успех, које је сковало пословицу: робом икад, гробом никад, које се весели и ако му вођи допусте царске тескере, само да се назове султанова раја, и да живи у миру. Говори и о малодушним, маловерним раскидачима народних послова. Али, и социологија, и ако јој је предмет друштво, ипак прво место даје личности, представнику, вођу, моделу који маса копира. Још више историја, „конкретна социологија". Отуд су и њене личности понајчешће национално инспирисане. И онда кад, по Вуку, шумадијске народне старешине на првом договору говоре само као људи, људи у очајању: „кад ћемо, везани, женски мрети од њихових џелата и слугу, боље је да мремо јуначки, као људи, барем да заменимо своје главе, и да покајемо своју браћу". Зар нема у том начину како се схвата дилема, и у образлагању одлуке нешто од мистичне оне народне душе, о којој су некад говорили романтичари песничким, а данас расомани научним жаргоном? И ти очајници говоре већ испред свега народа, као репрезентанти, а тим више онда кад устанак почне да успева, кад они стану помишљати на државу Немањића, радити на њеном васкрсу, кад постану војводе или совјетници, организатори народног живота. Зато, кад о њима приповеда Вук, у драгоценој својој *Грађи,* и прота Матија Ненадовић у својим

Мемоарима, обојица необично критични, с необичном дозом књижевног талента, онда дају нашој књижевности дела високе националне вредности. У њима је толико докумената који наглашују право нашег народа да, на сунцу слободе и просвете, живи и ради као ничим мањи од осталих народа; толико појединости о начинима живота и рада наших репрезентаната који откривају на голо душу нашег народа, толико примера које ће требати поново остварити и у пространој заједници југословенској. Прота Матија, помишљајући на Колумба, полази на чамцу да тражи неку Русију за коју је чуо да постоји; његов отац, идући стопама Бранковића, Јакшића, Бакића, Арсенија Чарнојевића, тражио је Немца; у невољи, преварен, заклео је сина и вас народ свој да Немцу не верује.

И син, иницијатор, тражи нову снагу, коју други, идући његовим трагом, разгазе у царски пут; и дело нашег Колумба је малени извор који, кад набуја у реку, носи данас наше животе и детерминише и данашње, и сутрашње судбине. Тако и кнез Иван Кнежевић, Хајдук Вељко Петровић, честити Доситеј, Вожд, толико репрезентативне личности, приказан исто тако репрезентативним Вуком и Матијом Ненадовићем, без сумње чине парочито националну област наше књижевности.

Скоро исти је случај са даљим делима историјске српске књижевности: дра Михајла Гавриловића, три књиге о Милошу Обреновићу; Слободана Јовановића монографије и биографије *(Пера Тодоровић, Јован Хаџић, Уставобранитељи и њихова влада, Светозар Марковић);*

Јована Скерлића приказ Доситеја, Вука, Светозара Марковића; Марка Миљанова три књиге *(Племе у Кучи у народној причи и пјесми, Примјери чојства и јунаштва, Живот и обичаји Арбанаса),* па можда и васкрсавање легендарне и историјске наше прошлости код Стевана Сремца, *Из књига Староставних,* — све су то највише национална дела наше књижевности. Јер казује како се таласао живот нашег народног друштва, како је предисало једно југословенско племе, клатило се између струја моде и живота по навици, између радње којом је примало страна културна блага, и радње којом је иста асимиловало, прерађивало за своје потребе, давало им своја народна обележја. У њима је приказан начин на који ми решавамо проблеме што нам их задаје живот,речене су наше судбине, наши ставови пред етичким проблемима, наше виталне и културне диспозиције. Јер је у њима реч о нашим учитељима, моделима које ми копирамо.

Шта имају заједничко, може ко питати, са гусларском појезијом три књиге једва писменога Марка Миљанова? Зар да се о неуглађеним овим књигама, о научној књижевности уопште, говори онде, где ће бити реч о сонету Дучића и Ракића, о музичким визијама Стефановића и Винавера?

Библија (а та реч значи књиге, означава читаву једну књижевност, наглашено националну књижевност Јевреја) не садржи само етику Јевреја, него и њихову космогонију; и не само појезију, него и њихову историју. А ми очекујемо од наше књижевности да постане Библија Југословена: њен много већи обим да нам пружи све

оно што за Јевреје садржи Библија, обимом много мања. Гусларска појезија је као створена да уђе у Југословенску Библију: она је и појезија и историја, и етика и религија. Него о новијем нашем животу нам говоре већ две књижевности: научна и песничка. И кад ми књижевност не схватамо друкче, него као појаву живота у којој се живот огледа, понавља, показује се у правој емоцији; кад налазимо да су наши историчари често имали јачу осетљивост за лепоту живота, да су његово богатство више имали у машти, него ли песници који смеју да комбинују елементе просторно и временски разбацане, да је наш народни живот, гледан у историји, и културнији, и богатији, интензивнији и јачи, него ли гледан кроз нашу појезију, онда смо склони овакој научној књижевности дати предност пред песником. Вукова кратка забелешка о Ивану Кнежевићу Семберцу, и естетски и научно више вреди од Нушићева истосадржајног драмскога призора, и дра Драг. Павловића монографија о *Буни* даје нам догађај у тачнијој емоцији, него ли *Година 1848,* песма Јов. Ст. Поповића.

Зато, при оваком схватању књижевности, ми идемо и даље, те спомињемо као благо националне наше књижевности голе документе нашег народног живота, оне *Записе* у издању С. К. Академије, она места у преписци наших народних првака, која су често одушке великих болова, каквих не познаје трагедија Јов. Ст. Поповића, нити она Лазе Костића. У Скерлићеву есеју о проти Васи Живковићу је цитирано место из једнога му писма, пуно бола што је испевао извесну корачницу, обмануо, и сам преварен, свој народ, јер

њему и само једна таква промашена песма сведочи да није богодани песник.

Тако је место, таки је високи символ трагичних југословенских судбина познато писмо Његоша Бану Јелачићу, достојан пандан стиховима о „Словенској земљи лијепој“, у Мажуранићевој допуни Османа (XV, 116 и даље).

Отуд ће нама апостоли артизма залуду довикивати да је наша именица *уметност* изведена од глагола *умети,* а не од глагола *имати.* Њихово етимологисање ћемо одобрити, али ћемо чињеницу овако тумачити: уметност значи умети силно осетити живот и његову лепоту; а кад се то осећа, тек потом, и зато се уме оно изразити. Primum vivere. Зато је велики Гете крупно своје књижевно дело сматрао делимичним исповестима о свом животу. И зато не познајемо разлоге ради којих на полице националне наше књижевности не бисмо у први ред ставили златну автобиографију Доситеја, документ једнога од најлепших, најплоднијих и најскладнијих наших живота, или Матавуљеве *Биљешке једнога писца,* или две књиге Љуб. П. Ненадовића *(Из Италије, О Црногорцима)* у којима говори о Његошу и о Црногорцима. Јер, ма колико књижевне теорије говориле о томе како се стварност, преламањем у медију песништва згушњава, постаје интензивнија, — ми видимо да су Љуб. П. Ненадовић и Марко Миљанов, бележећи гласове нашег живота, или Божа Кнежевић и Ник. Велимировић, захитивши из своје душе, рекли најлепше речи херојизма, наше можда националне врлине. И налазимо да се таква громка песма херојизма у појезији нашој налази само једаред, код Његоша, осећамо да је наша стварност

ност интензивнија од наше појезије, а Домановићева сатира *Мртво Море* далеко вернија слика наше појезије, него ли наше историје. Сви знамо из историје толике покрајинске разуре, раскопана огњишта, кроз која избила трава, док им се домаћин вратио из бежаније; знамо за сеобе при којима се села заустављала по завету: где се угледа рој пчела, или где рикне во сасвим као Кадмос кад, по Овидијевим *Метаморфозама*, оснива Бојотију:

Bos stetit et, tollens speciosam cornibus altis
Ad coelum frontem, mugitibus impulit auras;

чули смо лепу реч политичког сужња, кога војни суд са богатства деградовао на бескућника: *па лепо, почећемо изнова!* и знамо да се почињало изнова 1804, 1815 и 1912, али ћемо израз тако крупних симболичних радња залуду тражити у малокрвној и малостварносној, животом оскудној нашој појезији. У њој се не заснивају породице, не зидају куће, дубоко дисање нашег радника, његова раздраганост је тако ретка.

Признати треба: да наша уметничка појезија постане више равновредносна ризница живота, за то није још било ни доста времена, нити довољно талената. Појетес, творац, једнако као изналазач у области истине, правде, политике, економије, не јавља се ни сваког дана, ни сваке године. А кад се код нас и јавио, и створио облике за израз свог песничког света, те је облике пунио он један, или помаган тек једним епигоном, јер су нестрпљиви нараштаји младога нашег народа цепали, изневеравали још неостварене програме, и постављали нове, *да ови буду исте судбине.* Погледајмо само судбину Лукијана

Мушицког, Змајева „Лукијана Дивног". Славан је то почетак нове српске лирике. Иако калуђер, он одлучно изјављује, и практикује: Мудрост нам долази с Олимпа. Он дефинише велики програм Српског Пантеона у стиху, зар слутећи да ће Мештровић исто почети у камену тек сто година после њега. Он уноси у тај стиховани Пантеон статуу честитога Доситеја, а ни данас је ничија боља онде не може заменити; слика у њему Кнежеву Вечеру, са које Милош, сасвим у схватању Natka Nodila, као Бог-Сунце, одлази да прободе аждају студени:

Ноћ пред њим бежи, а Зорица
пред њега спеши, пут му осветљује...

Фиксирао је у њему велики призор где Вожд и његове војводе уводе децу своју у Минервин храм, у Велику Школу старца Доситеја. У тај Пантеон је уписао и најбољу досад уметничку песму српску о Кара-Ђорђеву устанку, а само као силуета се јавља, у пролазу, „Немање тиха сен", којој сви имамо да полажемо рачуна о учешћу нашем у животу њиме заснована народа. У њему је и статуа пре стогодишњег српског књижевника: неутврђен правопис и језик, тврда земља на њиви књижевној, многи трн, из далека доноси воду и залива усеве, а све о свом руху и круху, каткада и огладне (истину казати ваља),

нестане хаљине том, ономе обуће пак.

Мецената нема, но се мужа духом за тешку борбу: „Тешко мени без мене!" А утеха само једна: „мој ће плод српски кусати брат". Најзад, Мушицки је у машти жељковао тада још неостваривану код нас визију професора књижевности, којом се негда инспирисао писац ових редова.

Он је и уравнио пут, и указао на даље задатке младе нам појезије, слутио песника *Србијаде,* али ни један таленат не пође његовим стопама да допуни његово дело, да му размакне размере, да скромну стазу прошири у царски пут. Први таленат после њега, Бранко Радичевић, пошао је од сасвим других претпоставака: не од Пиндара, Хораца, Клопштока и Державина, него од романтичара и народне песме у Вуковим збиркама. Он долази с новом појетиком, пре него што је програм Мушицкога и упола изведен, он цепа овај последњи у свом *Путу,* мислећи, као што и данас многи погрешно мисле, да је правац био крив томе што је Милош Светић писао стихове без вредности, а не одсуство песничког талента код њега. Тако пада високо културна једна појетика; не сасвим, додуше, јер подземни ток њен избија на светлост и у *Даворју* Јов. Ст. Поповића, и у хеленизму Војислава Илића, све до алкејских строфа Вељка Петровића. Али, за читалачку српску публику, заслугом Богдана Поповића, Јована Скерлића, Марка Цара, Лукијан Мушицки не значи ништа; он је „псевдокласичар“, што ваљда значи савременик двају немачких псевдокласичара, Шилера и Гетеа, којих појам Лепе Душе је Мушицки први, можда и једини, пропагисао међу Југословенима.

По програму, Бранко Радичевић је друкче националан, мање културан од Мушицкога, више националистички песник. И он је дао песничку слику оновремене српске књижевности, и посред ње фиксирао моћну појаву Вука. Него он није снивао српске Канте, Галене, Лавоазјере, он није желео нравствене Милоше, ни по нашим улицама

„питом и красан нрав“ и лепе душе; Бранко се задовољио Марком и Хајдук Вељком, који знају љубити, пити и тући се, док је у свом *Ђачком Растанку* овековечио начин патриотизовања, какав, у Гајево време, није био редак ни код Срба, ни код Хрвата. Место културнога радника, мракогонца, који „тихо при ноћној лампади мисли о жизни рода“, код Бранка имамо младића, скоро дечака, с виталним његовим апетитима, чежњом му за кретањем у слободном ваздуху, по гори, на води. Што ова појезија није инспирисала југословенску туристику, код Срба управо најмање неговану, томе није она крива, него наше неразумевање Бранка: утапканим путем смо сви ишли до виса на коме му је гроб, не тражећи да познамо цело Стражилово, да љубав овог дечка за планину пренесемо на већа Стражилова која се зову Триглав, Велебит, Дурмитор и Комови, Панчићев Копаоник.

Сем обликом, језиком и музикалним стихом, и садржајима, кад пева хајдука, или своје скоро југословенско коло, кнеза Пава или Хајдук Вељка, или Вука и Светића, Бранко је националан и на трећи начин, онда кад је хуман. У његову делу има један елеменат кога једнако мало има у гусларској, као и у уметничкој песми: дечаштво и младост, код Бранка прелаз из дечаштва у младост. Као и Његош у свом соколу који, тек му прво перје никне,

> он не може више мировати,
> него своје размеће гнијездо,
> грабећ сламку једну те по једну,
> с њом пут неба бјежи цијучући . . .

Као Вељко Петровић, у младићу
што гнездо своје сруши мирно . . .
што сунцу срћућ поста слеп,
што уско разби тле под собом,
читав у срцу свет, ко треп . . .

и Бранко је радио Икара, голушаво тиче, кога „нешто на далеко вуче". Радио је и тему дечака: слатко зва' ја мед и смокву само; дечака који сања грожђе и бресве, лептирове, шкољке и пужиће. Бранков случај ће остати вечито леп, нормалан младић, младић модел који је однекуда и песник! Јер он не пева младост из успомена, него из младости заме, речником младића и ритмом, музиком младачког предисања. И само један, зацело немогућ, интересантнији случај можемо да замислимо: кад би нам какво дете могло уметнички рећи како изгледа свет из прашине у којој се оно игра, свет гледан из његове висине, а то је и висина цвећа, те је у њој више росе и мириса. И та песма о младости, чију смо кошуљицу сви пресвукли, о свету какав он изгледа младићу, будући главни, велики садржај Бранкових стихова, национална је зато што је хумана, јер пева с нама свима, пева бесмртну песму човекову и казује смисао свију наших живота. *Ране*, на пример.

Неких двадесет година је без отпора владала у нашој књижевности Бранкова појетика. То није много за малобројни један народ. Два лиричара су пошли од њега, Змај и Ђура Јакшић, и новелист Богобој Атанацковић. То је могло да буде доста, кад помислимо да су у великој, канонској, хеленској књижевности од Хомера пошла три велика

трагичара. Број је био довољан, али није таленат. Змају се једно не може одрећи: обим саосећања с народним животом, велико учешће у њему. У његовој појезији ми још једанпут доживљавамо и Косово, и Доситејеву слободну мисао, и Мушицкога, и Бранка, и годину 1848, и Омладински Покрет, и Светозара Милетића с народном му странком. Затим, херцеговачки устанак, српско-црногорске ратове с Турском, Берлински Конгрес и судбину Босне. Све националне, културне, политичке и социјалне, тежње народа кроз више него педесет година, све до српско-хрватске слоге и оснивања земљорадничких задруга, одјекивале су у души његовој, складале се онде у песму. Онда није чудо што је Змај превише мислио па своје нараштаје, а премало на свој прекогробни живот и деловање у потоњим нараштајима. Нити је томе крива естетика Јована Андрејевића или Светозара Марковића; небрига око форме је била у Змајеву таленту. Али, при свем том, ми никако не признајемо да би Змај већ био довршио свој живот у народу, да народ више не би могао, или не би требао да живи у Змају, као што би се то могло мислити на основу нерационалне чињенице што Срби још нису приредили добар избор Змајевих песама (Srepelov не познајем). Ми праштамо све одсуство пластике, композиторских начина, корекције, — и виндицирамо га животу, — песнику који је то одсуство откупио племенитим срцем и благородном душом, који је радио по схватању Бјелинскога: „Живот је свагда изнад уметности, јер је уметност само једна од безбројних појава живота“; по схватању данашњег учитеља Младе Франсе, Ромена Ролана: „Све је

добро што појачава, егзалтује живот . . . Где је живот, онде је Бог . . . Појачајте снагу, појачајте светлост, појачајте плодну љубав, радост пожртвовања, акцију . . .“

Ако смо, негодујући, рекли да нам је стварност, па и само она њена парцела која је забележена историчарима, лепша и богатија од појезије, то смо смели рећи зато што имамо тек једног Његоша, и што је он само једанпут писао *Горски Вијенац,* највише национално, јер је и највише хумано, највише појетично дело наше књижевности. Сва српска историја јесте мисао тога дела, и сав људски живот (младост, старост, смрт, борба, жртва), и сав живот васионе. Мисли, наде и веровања свога народа је Његош подигао до религије, до религије Косова, и небеског царства „гдје Обилић над сјенима влада“. Та народна вера има и своје рачунање времена: „од Косова, а ни приjед њега“, „од Видова дана“. У Његошеву свету се куне „вјером Обилића“, и тај владар душа, с времена на време, — и то су онда величанствени, судбоносни тренуци народног живота, — „слеће међу Србе“; он се јавља на сан, и не појединцу занесењаку, но васцеломе народу; сваки од тридесет до четрдесет првака „каза сан једнак“:

Ноћас на сан Обилић пролеће,
преко равна поља цетињскога,
на бијела хата, кâ на вилу,
ох, диван ли, Боже драги, бјеше!

Једини зар покушај код Југословена да се изради своја вера, у њој да се под кров доведу толики елементи национално колорисане једне етике, садржане у гусларској појезији, у историјској и осталој етнопсихолошкој нашој књижевности.

Зато што је венчавао наш живот с појезијом, наше снове и помисли дизао до религије, што је у наше име проживео све, и најтеже и највише, проблеме живота, — са свим је природно: колико је својом појезијом узео учешћа у судбинама рода до његова времена, онолико ће њоме детерминисати судбину, живети у животу будућих нараштаја; вазда ће Његош бити учитељ највише науке,

како треба с бесмртношћу зборит.

Тако у стиху, тако у стихованој или прозној драми Лазе Костића и Косте Трифковића, у приповеци Јакова Игњатовића, Лазе Лазаревића, Сима Матавуља, Јанка Веселиновића, Стевана Сремца, Станковића и Ћипика и Кочића, све до Вељка Петровића, свугде видимо исто: таленат литерарног израза је у вези с талентом симпатије с људским судбинама, са животом човечанства. Сви споменути књижевници су радили теме које ми расправљамо не књижевно, него животима нашим, сви су они национални на први, други или трећи начин. *Родољупци* Јов. Ст. Поповића, Богобоја Атанацковића приређивачи балова, јунаци његове *Буњевке* и *Два Идола,* трговац код Матавуља, *Ркаћки Патријарх,* и добровољци у новели му *Снага без очију,* професор Сава у Шапчанинову *Сањалу* или столар који живи са Доситејевом књигом у руци и његовим схватањима у души, Кочићев Давид Штрбац и Петровићев Џафер-Бег Ризванпашић, јунаци су више првога, него ли другог начина. Друкчије је национална она наша књижевност у којој је фиксирана појава „нове науке“, нових идеја, реализма и социјализма: Војислава *Грађанска Врлина*, Игњато-

вићеви „нови мајстори“ са шеширима широка обода и нееснафским моралом, Ђуре Јакшића *Шваља* и *Спахија* и *Ратар*, Милете Јакшића *Исељеници* (социјални пандан патриотској *Остајте Овде!);* Лазаревићев учитељ који неће да поји у цркви и проповеда гвоздене плугове, Сремчев Сретен и Максим, и како се све зову жртве Сремчеве мржње на покрет Светозара Марковића. Њени јунаци су инспирисани не национално, него социјално, неки пут таким општечовечанским идејама које тр̏енутно или привидно могу да крње фонд народне снаге. Декаденција српскога грађанства у „Војводини старој“ је више национално рађена код Вељка Петровића (*Буња, Потиснути, Микошевићеве Ђирене, Федор),* а више натуралистички код Јакова Игњатовића, јер овај није осећао ни нацију (ма колико да је плаћао трибут времену, декламујући о њој), као што није осећао ни етику, ништа сем сировога живота. Борисав Станковић је националан искључиво на трећи начин; његови су јунаци покретани животним инстинктима и телесним апетитима, у првом реду љубављу мужјака и женке. Понајчешће је то случај и код Ћипика: чежња за простором, сунцем, слободом, за љубављу, за продужењем личног живота. Родољубље додирује у *Пауцима,* и налази Тартифа, док је оно у души жупника Франа, *Сукоб,* можда само тактика.

Како се види, српска приповетка је још и данас у тзв. класичним стазама, она се није разбила у злогласне цртице, или растопила у лиризам и дигла до сањарске симболике Цанкарја. Од једне и друге опасности су њу спасли таленти који остадоше посред стварности, и певаху посред

ње. Велика је разлика између симболизма Радоја Домановића *(Данга, Вођ, Мртво Море)* и онога код Цанкарја (Križ na gori, Na klancu, Življenje in Smrt Petra Novljana). Што српском приповетком ипак није задовољан књижевни теоретичар Дучић или Вељко Петровић, или, рецимо, Милан Кашанин, то је сасвим у реду: „треба своје копље забости на неколико корачаји даље од укуса широке публике“, како каже Дучић, од укуса који су у нама васпитали пређашњи приповедачи. Треба, одиста, преко спољашњег описа наше стварности провалити у срце наших проблема; у градиву спољашње наше историје радити унутрашњу, фолклор оживети психологијом. Толике појединости симболичних размера садрже наши мемоари, и други посредни и непосредни документи из нашег живота (отпор војвођанских Срба туђинској власти почео тиме што су пре неких осамдесет година царском комесару стали викати *живио!* место *vivat!* што су стали приређивати најпре *балове,* затим *беседе)*, и те појединости треба унети у приповетку и песму о нама, ма колико се ова радила натуралистички или психолошки.

Не можемо, и не треба да идемо за сваком стопом Француза. Далеко бројнији него ми, они су преко сто година припремали своју класичну књижевност (Маро, Ронсар, Рабле, Монтањ, Малерб, Корнеј); она је кулминисала у другој поли XVII столећа и полако слазила кроз читаво XVIII, да тек око 1830 уступи место новој школи и појетици, извршив своју мисију. У Франси су, другим речима, сахрањивани изнемогли старци, а не младићи. Ми смо пак за не пуних сто

година и мерили хексаметре, и певали уз гусле, и стиховали радничке корачнице, и стигли до Propalih Dvora у којима куња Инфанткиња. Поред тога, из нашег маленога грмена (који неће бити превелик ни кад се ујединимо, кад се и најсрећније уједннимо) нису могли, за тако кратко време, изићи лавови као Молијер и Лафонтен и Расин. Зато, код нас још увек треба бити трпељив према старијим правцима, и досадашње појетике треба држати као отворене рубрике, у које таленти нека уписују, уносе књижевне прилоге према личноме дару.

Радећи овако крупну тему у скученом оквиру чланка, не могући развијати главну мисао до појединости, могла би нам се десити фатална незгода да, место једне мисли коју осећамо, саопштимо неколико фраза. Шта се мисли, кад се од песника иште да приказује наше судбине, наше недоумице, жеље и наде, наше зебње и стрепње? Или кад у књижевности тражимо начине наших људи, како су они мирили у својој души и у свом животу оптимизам с песимизмом, критицизам с родољубљем, како су својим животом решавали проблеме хуманизма и национализма, хеленизма и хришћанства, аристократизма и демократизма; како су се у души наших првака дружили и волели Дон Кихот и Санчо Панза, како су се у њој сударали таласи малодушне маловерности и срчаног самопоуздања? Кад очекујемо да нам национална књижевност прикаже и благдане, и дане тежатнике, однос нашег народа према великоме благослову човечанства, према благослову труда и рада, да постави и обрађује

не само естетске, него и етичке, научне, и практичне проблеме наше нације, пошто је то све једно и исто у јединству живота (забринуто питање Љуб. П. Ненадовића, ко ће, на рушевинама турских кула, зидати школе и фабрике, или бол Владимира Карића, што поврх злата у рудама неких наших планина бедно животари и голи, и боси, и гладни, и непросвећени наш сељак)?

Заставши код једног детаја овог питања, знатно можемо да илуструјемо своју мисао. А застаћемо код пророчанског елемента књижевности. Код елемента који не казује оно што је некад било, него оно што увек бива; код књижевних места, у којима је књижевник до симбола узвисио локализовани, конкретни историјски догађај, и не слутећи да ће његова песма, чија радња се десила 1816, бити тачнија слика догађаја из године, рецимо, 1918! А таква, нехотична, проридања су и једина могућа, прорицања која базирају на закону Универзалног Понављања, на закону аналогије и најудаљенијих појава живота. Знамо човека који верује у пророчанску вредност симбола, па се бојао ради учешћа нашег народа у овом рату само због пословице: Где се коњи играју, онде магарци мртви падају. Бива, у борби међу великим народима рачуне плаћају мали народи, ако се у њу уплету.

Данас би се могла написати најбоља студија о националној и социјалној мисији књижевности, кад би било начина завирити у књиге и књижнице оних људи, нормалних и здравих читалаца, којима је књига елененат живота, раван светлости, топлоти, кисеонику. Кад бисмо загледали у књиге људи који, примив ударце догађаја, прибегаваху

главарима народа, Доситеју, Његошу, Змају, Вуку и Цвијићу, захтевајући, као с неким правом, обавештења: Реците нам ви, шта је ово! Ви сте васпитали у нама жеље које се сад казне, и прогоне, ви реците шта да радимо, где да тражимо снагу помоћу које се искушењу може одолети . .

Кад бисмо могли завирити у књиге таких читалаца, и констатовати шта су они подвлачили, шта глосирали, кад би се могло установити код којих су места проплакали, онда бисмо видели како човек у књизи тражи објашњење себе, олакшање души својој. Јер, така нам је природа: ако смо стање своје душе крстили, дефинисали, а још више, ако смо изразили симболом, подвели под шири појам сличних стања, тиме смо отупели зубе болу који нам кида душу. А све је симбол, рекао је Гете, све се огледа једно у другом, појава се мери другом појавом. Већ у химнама Ригведе се један песник љути на другове што разноликим називима именују оно што је једно. Страћару кад видимо где се огледа у води, њена симболична лепота нам је ближа, него кад је гледамо реалистично. Ако на невољи својој откријем њене сличности и разлике с невољом остале ми сабраће, ако своју судбину мерим, огледам у судбини друге ми браће, она постаје симбол и одузима болу скоро сву акутност. Приликом жалосне немачке кампање у Франси, за време Велуке Револуције, повлачило се испод Вердена по киши и блату, у болу и срамоти. Гете спомену свом кнезу од Вајмара сличан, а још тежи положај краља Луја Светога у Египту, при коме је срчани француски племић подигао

духове ведром визијом: Господо, овога ћемо се једном пријатно сећати, удварајући дамама. Тиме је Гете сиров један, сувише стваран случај подвео под ретушовани му симбол, — а у сећању се све оплемењава, — ослободио душе од притиска одвише блиске стварности, дигао их на висину историјског и филозофског схватања.

Такву вредност имају по нама названи пророчански елементи књижевности. Они нам стално довикују реч Вергилија: O, passi graviora . . . или реч Велимировића: „Сви су људи краљевски синови, драга браћо!“ Они нас уче мудрости Упанишаде: То си ти! Уче нас примати живот у правој емоцији, под маском савременог препознати битно, оно што се вечито понавља; у тзв. аритметици, у лексикону живота открити његову алгебру, његову граматику. Ти елементи нам говоре: стварност се понавља, поново јавља у уметности, и уметност се поново изражава у животу; појезија је илустрација живота, а живот најбоље објашњава појезију. Код Његошевих стихова:

Француског да не би бријега,
аравијско море све потопи . . .

ако мислимо на онај историјски догађај који је сугерисао ову малко претерану тврдњу, на догађај који нам је далек, данас скоро неутралан за нашу емотивност, ми их нећемо потпуно разумети, оживети у нашој души. Али, ако место године 732 помислимо на јесен 1914, на Марну, онда смо нашли реч за догађај који доживљавамо са толико стрепње, онда боље разумемо садашњост, значи олакшавамо њен притисак на душу нам.

Други један доживљај данашњих југословенских нараштаја, Највећу зар Сеобу, или бар Највећу Бежанију, нарочито нам је тешко асимиловати, јер није довољно уметнички рађен. Два пута знамо ми приказан омањи збег у српском делу наше књижевности. У народној песми Карађорђева времена:

Стоји блека овац' за јањцима,
стоји мека јањац' за овцама,
века стоји коза за јарићи,
а јарића дрека за козама,
стоји рика крава за теладма,
а телади мека за кравама,
бука стоји мачванских волова,
не познају својијех чобана.
Види стока ђе ће путовати,
паке жали свога завичаја . . .
Чупић слуша, пак сузе пролјева,
та од јада, гледајућ очима
како Турци српски плијен гоне
(у звјерки би срце препукнуло,
а камо ли у живу јунаку) . . .
. . . — Вала кардаш, немаш куда амо,
овђе вама не има исета . . .
. . . Што господа у соби сјеђаше,
на миндеру и свилном душеку,
то сад бежи боса по снијегу,
у сред зиме, кад није земана . . .

Други пут, Змај Јован Јовановић, још више летимично, тек узгред, казује бегање неборацâ из освојена Сентомаша:

Деца и мајке, једно без другога,
хитају, плачни, са кућишта свога,
траже се, јадни, ал освета вија,
сабља их здружи ил' Кривaја тија . . .

Услед ових закона понављања, ми данас свакако више разумемо следеће Његошеве стихове, више нам говоре, више су наши, но што су припадали читаоцима у години 1847:

Бјеше облак сунце ухватио,
бјеше гору тама притиснила,
пред олтаром плакаше канђело,
на гусле се струне покидале,
сакриле се виле у пештере,
бојаху се сунца и мјесеца;
бјеху мушка прса охладњела,
а у њима умрла свобода . . .

Већ рекосмо, има случајева кад такви пророчански елементи чине утисак: стварност коригује песму; известан израз није био адекватан у прилици кад га је песник употребио, на месту где га је рекао, он тачност своју добија тек овом приликом. За ово је класичан пример Мушицки; певајући 1816 *На мир Европе,* славећи мир и слободу света, после борбе досад сунцу невиђене, радујући се поразу силнога Титана, јер тиме

Дан стидна ропства паде у вечну ноћ.
Са треском љути окови спадоше
  Европи с врата . . .
    . . . Ногом угњетени,
У вис сад гордо дижу главе . . .

очекујући да Олимп Царева (на Бечком Конгресу) ослободи Босну и Србију. Када, читајући

ову песму, мислимо на Наполеона, коме ми замерамо само једно, што није остао веран син, доследан сејач Велике Револуције, и мислимо на свету Алијансију која није донела вечни мир, а још мање „слободу слатку“, тада не можемо песнику да саосећамо, а песму да уживамо; ако ли је пак, место реалистичног читања, читамо символично, као данашњу, сутрашњу, заменив Олимп Царева Олимпом народа, тада лажна једна песма од пре сто година постаје истинита, и ми је читамо устрептале душе, декламујемо као молитву.

Исти је случај с Његошевим стиховима:

врагʼ ђаволу доћи у сватове
те свијећу српску угасити . . .

Тога се као боји 1709 владика Данило, ако домаћим потурицама прискоче у помоћ потурице из Турске. А ми смо те стихове читали у дане кад је та опасност била далеко већа, и знамо да је та зебња неоснована, јер смо гледали крваве сватове далеко крупнијих врагова и ђавола.

Књижевност тема које не застаре, не постају несавремене, него се занављају; књижевност око које по три паса у коло се хвата, више него три паса, то је наша Национална Књижевност. И ако не знамо како изгледа, а још мање како ће изгледати „народни дух“ Југословена, нама је јемство њене расности таленат, велика душа њених писаца. Јер оно не би био народни дух наш, у коме не би били и Вишњић и Доситеј и Вук, и Вожд и Милош, и прота Матија и Хајдук Вељко, и Његош и Светозар Марковић и Скерлић. Нити може што бити националније, него живот једнога народног првака како се прелама у души

другога првака. Јер њих двојица вајају нашу душу: један примером, а други симболизовањем примера. А друго јемство расности ове наше књижевности јесте наше столетно саосећање са њом, наше уживање исте онако, како Јеврејин Исусова времена уживаше пророка Исаију. Зато, ако и знамо да је уметник и књижевник при стварању само уметник, и ништа више, ми од њега, од већег брата свог чекамо да нам, и без нарочите намере, без програма, говори о нама. Да, гледајући нас и наше прилике сунчаним очима Гетеа, или у скрушености Достојевскога, савесношћу Сили Придома или храброшћу Карлајла, открива нас нама самима, на стазе нашег живота просипа светлост, и ноћи нашег страдања да преображава месечином и сјајем звезда.

III

Српски, огранак наше књижевности није увек наш, нема амбицију да нам говори свима, члановима нације и човечанства. Данашња српска лирика тек у врло ретким случајевима наставља певати онде где су стали Змај и Војислав. Него кида не само са нашим традицијама, него и са нашим животом, и то чим било у име лепе форме, било у име отмене душе. Место цвета, пресађена у наш врт, аклиматизована тако да у његову мирису осећамо дах родне груде, она је често цвет узбран у туђини, увезен к нама као готов цвет, чије жиле и стручак остадоше у туђини, нити их познаде кад наш човек. Такав цвет код нас нема лепе боје живота.

Против радикалних реформатора нашег народног живота, кад се они зову Доситеј или Све-

тозар Марковић, ми немамо ништа да рекнемо. Ови су се трудили да буду Анахарзи младоме нашем народу, па су туђа културна блага, за која су мислили да нам требају, уносили у заостали свој народ, приближавали га тиме културноме човечанству. Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Исидора Секулићева, Св. Стефановић, Вл. Петковић-Dis, Станислав Винавер, Мирко Королија, доносе нове форме које једва да могу постати народна својина, а у већини случајева певају као будисти, славе декадансу и као такви не треба да постану народна својина. Формама или идејама, они дезертују не само из редова народа, него се отуђују животу уопште. Нико од нас не жели бити слепи националист, зарђала брава на зидинама народног живота, која никакво добро не пушта да споља уђе у народ, и никакво зло да из народа изиђе; али, младићи, никаквој моди за љубав се нећемо играти болесника и очајника, нећемо здрави лећи у болесничку постељу, па ма та мода долазила из самога Тријанона или из Капилавасту.

Најблажа је наша замерка овој лирици што, у погледу форме, не певају из наших претпоставака, што им стил није наш. Мирко Королија пева балате, и нуди нам да их читамо, док су њих, мислим, у Фиренци играли. Бар за лирику Пиндара, за хорове грчких трагедија знамо да се песник старао и о певачима и играчима, отуд, ако и пристајемо да скандујемо стихове Хораца или Мушицкога, Пиндареве стихове не очекујемо у српској лирици, досад их и нема. Или, у родољубивој песми својој *Вардар,* Дучић пева:

Лавови од туча мотре живе лаве.

Ово је одиста цвет устргнут на обали Сене, онде где се у њој огледа Лувр, или можда код Белфора. А где су код нас, не на Вардару, него у Београду лавови од туча? Тек, примимо ово као национализам своје врсте. Песник, заједно са нама, верује да ће и наша земља у скорој будућности процветати с културама. „Треба писати тако као да остављамо дело у једном свежњу на који смо написали: „Да се отвори на стотину година после моје смрти“, каже Дучић. Све бисмо ми то примили, ако и не с успехом, кад би ова лирика за нашу будућност увек имала тако добре жеље. Али она из туђине не доноси само стил просвећенијег једног народа, него често (сад није реч о Г-ђи Секулићевој, ни о Г. Королији) доноси идеје једне класе искорењене из нације и човечанства, осећања стилиста и уметника који неће да буду, у првом реду и пре свега, људи. Код нас пресађује једно зло које је у Франси било бар разумљиво, ако се и није могло желети и одобравати. Тако смо добили декадентну појезију хиперкултурних футуриста.

Ови називи су налик на псовку, и они су израз незадовољства. Не знајући шта је то футуризам Маринетија, — нека нам буде слободно да се о томе никад и не обавестимо, — ми овај став у књижевности зовемо футуризмом зато, што он свакако претпоставља онаку будућност, какву ми Југословенима не желимо. Чули смо да је у Франси бреме големог културног наслеђа, не подједнако расподељено по покрајинама, било тешко неким Парижанима тање крви; да су јучерање нараштаје преко четрдесет година као мора притискивале последице слома и пораза у 1871;

да је најбоље синове Франсе до очајања доводило то што франсеске жене рађају 500.000 деце мање него што треба, па да држе корак са суседима. И знамо да су, под дејством тих и сличних околности, код неких уморних духова настале оргије анализе, порицања, сумње, да су Касандре стале злокобити у песмама и доктринама очајања. Сви меланхоличари, они који вечито куну садашњост, ма она каква била; неурастеници који не могу да поднесу вреву бучнога данашњег живота, сви „болесници ради болести“ дезертоваше из живота, положише оружје пре борбе, да појезију пренесу у царство отмене досаде, Turris Eburnea, спроведоше развод књижевности и живота.

Било је то „француско цвеће“ и за саму Франсу. У чије име су декадентски болесници певали сутон и јесен, умор и смрт, питамо ми данас, иза како је народ Франсе показао да он не толерира само смрт, иза како је примио борбу с најужаснијом војском света, и јуначки одолео војсци над војскама. На Марни, и одонда све до данас, синови Франсе доказаше да су злогуки декаденти комедијанти, а њихове идеје лаж и болест. Још пре рата, пак, један од књижевних првака Франсе, Ромен Ролан, зададе смртни ударац томе будизму у појезији и уметности.

А наши футуристи? Они стадоше пресађивати *Цвеће Зла,* увозити будизам, чежњу за Нирваном у један народ који једва зна шта је то живот, једва га је окусио. Из своје лирике избацише све здраве и активне силе нације, привреднике и културне раднике, па у храм песме наше уведоше Веласкесову Инфанткињу унесоше њену и

своју отмену досаду, горчину неурастеника, очемерених богатством, луксузом, традиционалном културом, свим оним чега у нас нема.

Сент-Бев и Теофил Готје су бранили Бодлера и његов спектар очајних боја (преливи труљења, боје устајале баре, сушичаво руменило, отровна жута боја просуте жучи) тиме што тих боја одиста има на гробљишту где се раствара леш крајње дозреле једне цивилизације. И тиме што је у француској књижевности скоро све друго већ изражено (на то се тужили и Де Мисе и Сили Придом). „Вама је било остало премало места, пошто су земаљске и небесне њиве биле скоро све пожњевене и већ тридесет година су запослене толике лирике у толиким облицима, — стигавши тако касно и последњи, ви сте, мислим, рекли себи: — „Е, лепо, али ћу ја ипак да нађем појезије, и наћи ћу је онде, где још никоме није пало на памет да је бере“. На буништу, у лудницама, на месарским клапицама, онде где се распадају мрцине.

Кажу социолози да култура не улази међу дивљаке лицем напред, него стражњим делом тела; кажу да су Индијанци од свију тековина Европе најлакше схватили рум. Наши будисти као да би нас волели понизити до Индијанаца. Место да раде наше Прометеје, Фаусте, Робинзоне, Атланте, ма у како маленим димензијама ови живели међу нама, они почињу с Инфанткињом и Нирваном. Они мисле да би право било: Западу култура, а нама гримаса очемерености њоме; Запад носи терет просвећеног живота, а ми малаксавамо. То смо, иначе гледали само у цирку: „феномен“ диже терет, а думер — Аугуст

стење, Откако је сиромах Војислав безазлено рекао

о много чему мислио сам ја . . .

одонда у песничком врту нашем све сами млади старци, и мисао нам „ране ствара, кости ломи, ко да су од стакла“, и цео наш народ постаде „рано изнурена раса“.

Споменусмо Инфанткињу као симбол за болесну душу наших лиричара, за њихово гађење од живота, за празнину срца. Добри читалац ће можда у недоумици рећи да он ту реч први пут чује, и питаће где је та Инфанткиња. Њему ћемо укратко показати је прстом; ено је у Дучићевој песми *Бдење.* На крају мртве алеје, у тихој вили, на кревету од кедра, под јорганима на којима цветају хризантеме, тужна жена, уморна од љубавне чежње. Пред њом, у орману од ебаноса, у кожу укоричени Тасо и Плато, али она чита *Залазак сунца, Досаду, Малу Принцезу, Црну песму* у Ескуријалу. Ено је под овим симболичним именом у Винаверовој *Berceuse,* а Светислав Стефановић је, сав срећан, објавио Роду велики догађај, да он у Винаверовој песми има бољу транспозицију Веласкесове Инфанткиње, него ли француска лирика у стиховима, иначе, хуманистичког Фермана Грега, да смо зар на путу да Французе претечемо, наткрилимо у будизму.

Него, против ове будистичке заразе је друкчим гласом грмео покојни Скерлић. Зато ћемо ми летимично, рећи још, једно два ли њена „нечовјештва“, па прећи на дневни ред. Сва заузета бригом о корекцији, о форми, и отмености, зазирући од свега што је у вези с нашим виталним

осећањима и културним тежњама, од свега што се опире Нирвани, она је толико јалова! Ово боли нарочито код талената какви су Дучић, Ракић. Паметна глава, Јован Дучић је имао и срећну мисао, и у таленту му је било, да наш рококо и наш Тријанон пева у Дубровнику. Тако смо добили мили циклус *Дубровачких Поема,* и у њему и дубровачкога кнеза са властелом, и Дон Хуана, доктора in utroque, и поклисара, и доминиканца, и карневал на Страдуну, најзад и славнога му Дубровачког кардинала. Само, ни у овом циклусу, ни у *Јадранским* му *Сонетима,* не би места једноме Гундулићу, највишем цвету те наше културе. Јер је овај био здрав и озбиљан творачки дух, дубоко националан, а стварање, стицање, организовање није љупко, него је сва грација у трошењу и расипању.

Или, код Ракића, читајте циклус *Косово,* па га поредите с циклусом *France* Сили Придома, или са *Горским Вијенцем.* Како је оно штуро, сиромашко! Живећи годинама на Косову, Ракић је нашао у споменицима културне му прошлости три четири симбола, већ готове симболе, које је коректно изразио, нашао их на Фрески Грачанице, на везу Јефимијина покрова, преведену у *С. К. Гласнику,* у порушеној цркви, у народном веровању о црвеној и плавој крви косовскога божура. А није видео онде елизијске сенке, нашао читаву једну религију, као Његош; ни осетио теме које је у вези са њим радио неписмени Марко Миљанов, бележећи „мале ствари које су други прескочили, оно што је од свачијега писања удаљено и заборављено, само што народ не заборавља у причању и песмама својим, а

особито народ у Старој Србији, у великом пространству наше царевине, ђе све тоне и ближе се забораву примиче“.

Најзад, треће нечовјештво данашње лирике је њена неразумљивост.

Г. Марко Цар, и ако о племенском нашем духу говори као да се он бар онолико изразио, колико дух Хелена или Кинеза, ипак спомиње и једно доста практично обележје анационалне књижевности; то је књижевност за коју „домаћа публика нити има осјећања, нити има разумијевања“. У том схватању, он спомиње и „ону просечну народну интелигенцију, којој је књижевност у првом реду и намијењена“.

Док Г. М. Цар теоретски иште да наша књижевност буде разумљива бар за просечну интелигенцију, ми смо са њим; ми идемо и даље: желимо да она буде разумљива сваком човеку који има духовних потреба, био он писмен или не. Наши радници на народном просвећивању, а то је дознао и Г. Радован Кошутић у Петрограду, знају да велику књижевност могу да разумеју и саосећају и робови „црнога труда“, само ако имају аристократску ону потребу да монологишу с књигом у руци, или да са њом дијалогишу. Ми се од Г. М. Цара одвајамо онде где он као конкретан пример народу неразумљива књижевника спомиње Лукијана Мушицкога, где у име своје просечне интелигенције одбацује неимара и вајара првога Српског Пантеона (Прерадовић је у циклусу Milim Pokojnikom радио Југословенски Пантеон), када зар не пристаје да у нашој лирици игра муза „убором Српкиња, ходом Ришка“, да се метричким стиховима пева Честити

Кнез, и Милош, Вожд и Доситеј, Вук и црногорски св. Петар, оснивање српских гимназија, катедара за књижевност и библиотека, да се у њима величају мали и велики подвижници народнога живота. Само, према овом становишту, биле би анационалне и извесне партије *Горскога Вијенца,* и сва она појезија у коју спада *Икар* Тресића-Павичића, па би националност неког дѐла зависила од интелигенције читалаца. Тада би и Г. Ливадић имао право, кад национализам књижевности одриче у корист хеленске културе.

А он нема право, и питање разумевања и неразумевања стоји друкче. Ми не иштемо да наша књижевност постане национална и разумљива тиме што би се спустила на ниво духовно лепих, равнодушних незналица, него тиме што ће казивати ствари које, и изван ње, занимају људе са духовним потребама. Ми нисмо против неразумљивости којој је узрок у читаоцу, него против неразумљивости која настаје отуд што песник неће, по програму, или не уме, по таленту, да буде херој и пророк, човек велике душе и срца, интерпретатор живота. Него интерпретира, речима, Шопена или Веласкеса, и неће да буде наш већи брат, него нам речима Селима везира довикује

Пучина је стока једна грдна . . .

или нам, речима Г. Милана Ћурчина одриче чак и снове.

Ја имам снова, а пучина спава.

(Читаоче! Неки Чехов, кад је писао новелицу о руском бродјаги, значи о двострукој скитници, о побеглом робијашу који живи без имена, дао је тој новелици назив *Сање*, Мечти)!

Има једно неразумевање или тешка разумљивост књижевности, коме је извор у основним обележјима модерне културе. Никада већ данашња екуменска култура неће говорити језиком који дете учи од матере, у првим годинама живота. Ту су срећу уживали народи самобитне, оригиналне културе, потпуно народнога порекла, израђене до краја властитом снагом, Хелени, на пример. Данас су и кинески зидови, сви кинески зидови, порушени и свет обухвата једна култура, и та је ученога порекла, настала обновом готове, васкрсом већ сахрањене једне културе, пресађивањем исте у народе другога говора, превођењем на латински, па на италијански, на француски, итд., језик. Отуд приличну муку мучи свако, ко се брине о народној књижевности. Питање страних речи! (да већа и тежа питања не спомињемо). Мањи неки народи, Мађари, на пр., били су покушали да преведу све термине, да све, да и туђе културне тековине сами именују и остваре духовну антаркију. Али је то забуну само удвостручило: данас Мађар за многе појмове мора да зна по два назива, и заједнички, и посебни мађарски. Не, све тешкоће, настале услед ненародног, хеленског извода данашње културе, морају се савладати само методом коју је препоручивао Сава Текелија: Учити! Њему су говорили: не разуме народ ваш учевни, црквено-словенски језик. А он је одговарао: коме је мило православље, и жели књижевну узајамност Словена, тај ће дати труда, па ће га научити. Из овог чланка, као једини излаз из опште тешкоће, то се исто поручује целоме народу нашем, а не само интелигенцији. Учићемо, а хеленској култури ћемо дати

изузетно место, њен Олимп и Парнас, лепе јој симболе и славне књижевне производе ћемо пригрлити као наша, као народна културна блага. И ако потомци Саве и Доситеја, ићи ћемо у академије и ликеја. Дакомице ћемо слати Аргонауте по њено златно руно. А друге ћемо укрцати за Француску, ону у којој су Рабле и Монтан и Бернар Палиси, Молијер и Лафонтен, и Дидро и Лавоазје, Сили Придом и Пастер, и Ромен Ролан. Али, за културу *Мршаве Мачке* и њених апсентиста, морфиниста, пијаница хашишем и опијумом, ја не бих дао једне од двеју споменутих књига Љуб. П. Ненадовића. Аргонауте који размину цвеће благородства, него траже да код нас пресаде *Цвеће Зла,* или да га још наткриле, боље да потопе подморнице.

Двострука је, очевидно, неразумљивост коју замерамо будистичкој лирици, есеју г-ђе Исидоре Секулић или Димитрија Митриновића. Једна је, неразумљивост тема, — у томе што нама, који тако мало знамо Евклидову геометрију, слаже онај свет — и тих димензија; што су ударили у кукњаву и зле слутње баш у часу кад се с једног краја нашег народа до другога довикивале речи вере, самопоуздања, управо кад се стало клицати; што не раде крупне мисли, него само танке нијансе мисли и осећања, не вајају рељефне типове људи, него подврсте. А друга је, с овом у присној вези, неразумљивост стила. Они немају наша чула, него друга нека, нама непозната, они не вајају ликове, него лирски интерпретирају имена већ готових ликова (Стефановића *Сан Мандушића Вука,* Nazora Мајка Margarita, итсл.). Отуд би се на овоме месту могло

говорити и о песницима који градиво националне књижевности, хумане теме изражавају и раде стилом немуште своје уметности, о књижевницима какви су Ivo Vojnović и Мирко Королија. Зараза модернизма хоће бар победу стила а пактира у питању тема те и с ове стране поткопава традицију. Садржајем, дакле, или стилом, или ничим, није ова књижевност намењена нама грешним лајицима, него само неколицини посвећених у мистерије заната. Светислав Стефановић пева музичке визије које се допадну Milanu Begoviću, а Станислав Винавер *Сумракове флауте* које хвали Св. Стефановић. А нама не преостаје друго, него да себе таксирамо као да стојимо испод просечне публике, само зато што немамо оно тисуђу и прво чуло којим модернисти сазнају свој песнички свет, и зато што смо људи од крви и меса, те у власти живота, а ови уметници су изван његова домашаја, па и њихова уметност изван наших схватања. И само још треба да одредимо ко је све лајик за књижевност декаданског нашег футуризма, па да наша оптужба буде потпуна. — Академски школован човек ме је пред рат, као књижевнога кроничара, позвао да забележим како је почетком XX столећа живео Србин, а он је тврдио да таких мора бити више, за кога је лирика Лукијана Мушицкога живи један извор инспирисања и естетског уживања, док је за све лепоте у Дучићеву циклусу *Душа* хладан. Том позиву је, који нисам стигао да испуним, мој пријатељ додао речи :

— Кад помислим да сам скоро сав век свој провео у друштву књиге, да сам био доста паметан и осетљив за уживање *Ригведа* и *Упани-*

шаде, Хомера, Ајсхила и Софоклеса, Платонових дијалога и Дантеових терцина, и Молијера и Лафонтена; кад помислим да сам умео уживати и књижевност министра Гетеа, и грађанина Готфрида Келера, и руског племића Пушкина, и хришћанина Толстоја и умнога Сили Придома, и болеђивога Чехова, па чак и декадента Верлена и Самена, и у књигама свију њих читати о себи и о теби, пријатељу, о нашим тежатничким и празничним тренуцима живота, онда не могу да разумем, *Не разумем,* како рече Домановић, зашто сам толико лајик пред књижевношћу Срба пријатеља и личних познаника, зашто да ме ови убрајају у друштво у коме су

касапски момци, каплари и ћате.

IV

Тако се, од прилике, с нашом књижевношћу разговарао њен некада ревностан читалац и пропагатор, онда кад је био осуђен да не живи, него да само чита о другим животима. Били су то бескрајни монолози и дијалози у дуге дане и ноћи и године; тако дуги да их је сад тешко било згужвати у један, ма и овако неуобличен чланак. А кад га је ипак написао, сужањ се уплашио. Он је скоро исти какав је био пре украдене му четир године живота, али ко зна какве су се промене збиле изван решетака му: каква ломљава срдаца, живота и држава, какви преврати у душама, у идејама, у стиловима и појетикама! Шта он зна, није ли, по њему звана, *данашња* лирика, заједно са својим декадентским аристократизмом, са својим будизмом и туђењем од живота, није ли она мртва и давно већ иструла

у гробу, није ли она већ одавно *јучерашња* лирика, коју треба помињати само по добру. Болесници који без борбе полагаху оружје, пошто су видели како је њихова мазна болест демантована у свом расаднику, како њихов народ није положио оружје ни после толиких тешких часова и губитака, зар да би упорно остали гори од нас, масе рода свога, онолико колико је њихова појезија била очајнија од наше стварности?

И још га више заболе ово: он пише против књижевности људи који су осталим својим животом беспрекорни синови рода („Нико разуман не може бити против патриотизма у књижевности, и нико разуман и племенит не може чак и бити без њега“, рече Јован Дучић), и у већини случајева су му пријатељи, дражи од очију. Што је више, то су данас потукачи, изгнаници.

Разнео их је живот по свету,
ко мутна јесен птичија јата . . .

. . . Бахнуше у свет далеки,
ко зна куд их живот витла
(под земљом су можда неки!) . . .

. . . Ми не знамо један за другога,
ко л' погибе, ког ли ухватише,
ко л' утече, који ли остаде . . .

И да није имао и он своју, мању или не, невољу, он не би овака имена смео ни изустити, или тек с највишим респектом.

Овако, с надом да ће му пријатељи опростити, — дознавши из Griča да још има програма: hiperkultura Melodije (што може да значи само несразмерну расподелу музичке културе у нацији), да се за љубав јучерањој француској

моди регионализма ищту дијалекти у књижевности, и спомиње се децентрализација од неког замишљеног културнога центра, прочитав у самоме *Књижевном Југу* речи Јеролима Мишета, — он се није могао одрећи комичне дужности да хидри одсече још једну главу. Јер овде нису у питању ситне наше личности и њихова пријатељства. Него је можда тачна слутња: сад или никад. Сада ће зар бити прилика да се оствари оно што је било при рађању наше нације, при издвајању из словенске заједнице нашег српског или хрватског језика; тада било, разбило се, и никад се досад поново не саградило: наше народно јединство. Па ће требати организовати јединствену југословенску душу. Зацело, биће то, пре свега, посао школе: да у што већем броју деце истоветног школовања носи то народно јединство. Али, школа не значи дворану са скамијама, него дворану са душом, с учитељем извесне културе и с уџбеницима. И још увек је питање, какву истоветну храну да пружа школа оном срећном нараштају који се буде васпитао под новом планетом. И питање је, којим елементима културних тековина својих ће три сломка наше нације ући у састав заједничке и јединствене културе српско-хрватске-словенске. Недавно је Matica Hrvatska издала антологију новије српске лирике; та је антологија једно лично гласање, образложено у *Предговору* са много учености и таланта. По том гласању, новија српска лирика је много више артистичка, малокрвна, болесна, будистичка, него што је таква према схватању овог чланка. У тој антологији је болесна и лирика деведесетих година XIX столећа, јер су као њене саопштене песме

из XX столећа. Мислимо да је, од стране Срба, Хрватима том антологијом нуђено оно, чега хрватска књижевност има на претек: моде унистичких програма, александринства, књижевних праваца место личних талената. Опасност је у томе, што аристократизам српске књижевности с великом спремом и талентом заступају писци као Г. Г. Богдан Поповић и Јован Дучић, док се Скерлићев глас не чује, а Г. Јован Цвијић не доспева да о питању подробно проговори. Престиж талентованих заступника погрешнога правца могао би да пореметн кругове у којима треба да се таласа и, по закону социјалне имитације, пропагише национално, једро и здраво, стабло српске књижевности. које је с највише успеха интерпретисао Јован Скерлић, и за које се гласа овим чланком.

Лепота књижевности, то је истина, долази отуд што је она игра, љупко једно трошење сувишних снага, долази „од сувишка срца“. Али, поред те неопходне лепоте, поред естетске, велика и највећа књижевна дела имају и националну или социјалну вредност. Доста је само споменути улогу Библије у животу Јевреја, Хомера у животу Хелена, Вергилија у римскоме Царству, ради чега Данте њега и Стација назива del mondo si gran maliscalchi . . . велики учитељи друштвеног и политичког живота. И када одобримо, дакле, Г. Дучићу и сваком нашем књижевнику да, у тренутку стварања, има пред очима само једну намеру: дати народу и свету добро књижевно дело, тиме што ће себе искрено изразити; опет зато очекујемо да нам, макар и нехотице. буду вође кроз живот, пошто су они наша већа браћа,

и у њима јача доза онога битног, нормалног, општечовечанског, него ли у нама. Јер ми познајемо такве лепе случајеве: књижевнику је главна намера била моделисање свога личног живота, изражавање лепоте у градиву живота, формирање што вишег и савршенијег примерка живота; а све књижевно дело његово јесте фрагменат исповести, документ о лепој му души (Гете). Занат таквог књижевника није стил, него живот; он говори изсред живота, и на живот мисли кад се саопштава: да повећа нашу љубав за научна, естетска, етичка и практична прегнућа (Ecco chi crescera gli nostri amori), нашу љубав за племенитије облике живота, да својом књигом унесе у наше животе више светлости, топлоте, готовости за добро. Као што рече Жана д' Арк: Mais sire Dieu premier servi. Живот на првом месту, у овом случају наш будући југословенски живот. Овај ће спољашње ограничити не знамо где и не знамо ко, који дипломати, какав парламенат. Али ће га унутрашње организовати књижевници, педагози, уметници, јавни радници. Социолози знају како настаје свако ново или обновљено друштво. Изналазач, модел, помаља се у националној средини, као што камен пада у воду: око њега се таласају кругови, правилни све док се не сударе с таласом супротнога правца. А сви ми други се саображавамо, свесно или несвесно, вољно или против своје воље, моделу, копирамо га, или се њиме надахнемо per oppositionem. Желимо зато да моделисање југословенских живота има пред очима Доситеја и Вука и личности које својим духом задахнуше Његош и Змај, да се даљи подаци о честитом и

лепом животу траже код Мушицкога и Ђуре Јакшића, код Људевита Вуличевића, Боже Кнежевића и Марка Миљанова да омладини светле примери Јована Цвијића и Јована Скерлића. Да се код нас одржи, у пркос свима артистичким заразама, развије једно мање музејско схватање књижевности, да сутрашња наша књижевност, и појезија као њен део, не буде птичица у кавезу, нити Инфанткиња, була која „не зна на чем жито расте“, него да њена Муза буде више Косовка Девојка, жена као другар у борби против смрти и Нирване („е да би се јоште што отело од смрти“ пише осамдесет и тригодишњи Вук!), против немоћи и умора („Ако је песник болестан, нека почне тиме што ће се лечити. Када се излечи, онда нек пише“. Гете).

Зато је писан овај чланак. Писан с очекивањем да се његова тема практичније и потпуније изради, да и Хрвати и Словенци рекну своје књижевне вредности које имају постати својина јединствене нације. Он је у првом реду намењен посредницима између књижевности и живота, чије редове би тако корисно могли попунити толики књижевни аматери, који немају довољно талента да раде велику књижевност. Јавне раднике чека при изградњи народног нам живота велика мисија. Југословенска књижевност досад није била посао који би намигивао на спекуланте, и тек је изузетно привлачила Јевреје да је они организују по мотивима који су њој страни, непријатељски. Која ће се књига ширити, која ће зидати душу наших нараштаја, то још претежно зависи од двеју наших Академија, од три наше Матице, од С. Књиж. Задруге и D. Hrv. Književnika.

И ако троимени наш народ има смисла за живот, и доста снаге и памети да буде свој, он ће у рад споменутих организација унети далеко више плана, па још много боље регулисати књижевни наш живот, трговце и лажне пророке држаће далеко од прага књижевнога храма свог, и књижевност ће у његову животу, у животу наших индивидуалитета имати управо оно место које њу иде, ни ниже, ни више.

Отуд, у другом реду, намењен је овај чланак и здравој читалачкој публици. На књижевнике би се човек и онако залуду обраћао. Залуду је Скерлић питао наше будисте: ако ни родитељство, материнство, ни служба нацији и човечанству, ни прегнуће да у себи извајамо што височије примерке човека; ако живот, једном речју, нема смисла, каква онда смисла има ваше писање, штампање и продавање стихова. Велики књижевници пишу, и то је добро, оно што им је у таленту. А ко се да завести модом, подлегне зарази, тај није велики књижевник, а онда је све једно по каквом програму пише, јер за таквога нема доброг програма, јер је за књижевника сваки програм једнако добар, пошто је свему доброме извор у његову дару. Проке Јовкића програм, *Српској Појезији,* био би много бољи од програма Јована Дучића, *Моја Појезија,* да су оба, као што нису, рађени једнаким личним талентом. Овако, Јован Дучић је у књижевности, Прока Јовкић изван ње. Програми ту мало помажу. Најбољим странама свога књижевнога дела, Vlad. Nazor има добру амбицију да буде Мештровић наше књижевности, а тиме још није речено да је тој намери дорастао талентом. Него, ми

управљамо ове речи читалачкој, а не писалачкој публици, па зато и смемо рећи: не дајмо се увек ни талентом завести. И у животу има људи који су пијанци с много грације, и других који су такви блудници, и трећих који на мио начин слажу или ма какву подлост учине. Hodej Цанкарја, ако хоће да унесе pohujšanje у лепу долину шентфлоријанску, ваља да је леп. Тако и у књижевности има талената стилом, без дарова душе и срца, има уметника који специфично саосећају с перверзитетима, абнормалностима. И док књижевник има право да слави што хоће, дотле читаоци имају право да читају оно што помаже њихову борбу против рођених им слабости, њихово отимање од нижих начина живота. Свако књижевно дело читалац може да предусретне с питањем: шта имаш за мене, шта носиш нацији? Дали служиш животу или смрти, здрављу или болести; хоћеш ли стезати дах груди, или ћеш га ширити, усправљати кичме или их савијати у полукругове; водиш ли на ливаду, у гору, или у крчму, или још на горе место; да ли спадаш, једном речју, у Његошево „весело царство појезије", или у царство Disa. (Добро је да човечанство, од времена на време, подсети генијалнога човека: — Шта има у твојој уметности за мене? и ако нема ништа, одлази! Ромен Ролан).

Публика која би тако дочекивала књижевне публикације, саодређивала би их. Не би соколила књижевнике мушице, мале памети и детињастих амбиција, да пишу, не би искала сваки дан нову добру књигу, што се добити не може, ни сваке године новога генија, што се још мање може добити. И кад нема нових генија, не би се задо-

вољавала сурогатом тога, новим манифестима и пограмима, не би излазила на сусрет свакој моди и подлегала свакој моралној епидемији, препуштајући смрти велике покојнике, дела њихова, вредна да у нама вечито живе. Националном књижевношћу васпитана читалачка публика би знатно допринела томе да нам књижевност постане инспиратор народног јединства, инспиратор великих нам подвига у служби човечанству, онако као што је Хомер, певајући ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε васпитао Атењане да потуку великога Краља, да и осталим Хеленима постану учитељи самопоуздања. Здрави и нормални читалац, коме се обраћа овај чланак, хумано и национално више вреди него ли другог реда писац. Па и ово је писао само читалац и пропагатор књижевности, а не књижевник; и писао је само зато, што му је друкча сарадња у народу око ових послова онемогућена.

ДРУШТВЕНО ПРОСВЕЋИВАЊЕ

I, Васпитање Демократије.

Демократија значи власт народа у држави и у друштву, значи пуноЉетство одраслих грађана, њихову способност да се старају о своме добру, њихово знање да своје интересе заштите од ничеовских надљуди. Велики учитељ демократизма, Вилзон иде и даље: он неће ни туторство најплеменитијих господара: „Ја нећу да живим ни под чијим господством, па био господар не знам како милостив и добар... Ја нисам никада познао човека који би се знао о мени старати“, Сваки одрасли да стоји на својим ногама, да мисли својом главом да вотира државне потребе, да буде носилац осећања друштвене солидарности, — то је идеал демократизма.

Нема народа који би био рођен демократ, као што га нема који би једноставно ушао у посед високе културности. Може бити истине у томе да је наш народ демократски надахнут, да у њему има много личности које желе бити ковачи своје среће, теже за автономијом, па су вољне учинити подвиг самообразовања, у тежњи да буду сами своји господари. Може бити да у нашем

народу има много тежње за демократијом, и ми му је много желимо. Јер је врло лако схватљива, очевидна је истина да правац друштвеноме и државном животу могу давати само ако сам просвећен. Ако наше друштво хоће да буде демократско, оно ће још више хтети да буде просвећено.

Нема демократије без високе просвећености. И није за демократију доста да народ уме читати, он треба да уме и мислити. Може противник демократских начина у политици дати опће право гласа, успавати тиме свет и савест „поданика“; без довољнога опћег образовања, грађани ће остати *поданици*.

Демократија значи оптимистичко једно схватање човека. Веровање је да човек може створити повољније прилике за свој живот, да се у повољнијим приликама из људи може изнудити далеко више смисла за практични живот, смисла за разумевање и умење, за доброту и правду. Демократија значи веру у културу социјалне природе.

Јер индивидуалистичка културност развргне солидарност и братство међу другом и садругом, она правда неједнакост у људском друштву. Просвећеност је данас привилегија исто онако, као капитал, као земљепосед. Она је орган помоћу кога се један човек диже над своју околину, она је капитал до кога појединац долази „искористив конјунктуру“. Као што је рекао Доситеј, данашња просвета изоштрава појединцу вид да уме уграбити што бољи део са друштвене трпезе.

Учени људи који проучавају питање о праведној расподели материјалних добара у неком друштву, који, на пример, проучавају питање чија да буде земља, они често данас спомињу

реч *социјализација.* До краја изведена економска социјализација би значила укидање приватне својине у средствима за производњу. Сваки индустријски и пољопривредни радник би постао социјални функционар, чиновник друштва, не би радио гоњен жељом да се обогати, да зароби себи сабрата, да поједе бољи залогај, него би радио по дужности.

Нисам економист, и нећу рећи своје мишљење о данашњој могућности економске социјализације, о брзини са којом треба васпитати југословенско друштво за социјализацију. Али у области просвете, у којој живим и радим откако сам, у њој нећу престати захтевати социјализовање знања и умења, социјализовање културе.

Све културно благо што се налази у границама Југославије, има постати својина нашег друштва. Оно не сме бити резервисано господској деци која хоће да буду официри, адвокати, професори, финансјери, него мора служити дизању естетске, етичке, техничке, привредне и научне културности нашег друштва. Школа не сме бити намењена искључиво образовању стручњака, издвајању индивидуа из друштва, него све више има служити друштву, целини. Онога дана, када се у хемијском лабораторију кикиндске гимназије не буде радило само на часу хемије, пред званичним ученицима, и са њима, него се буде радило и у вече, пред шегртима, пред спомоћницима, пред радницима сваке врсте, онога дана ће и званични ученик те школе почети друкче схватити своје учење. Осетиће да не вреди учити ради голе дипломе, да, варајући професора, себе вара. И т. д.

Нема демократије без социјализовања културе, особито без социјализовања политичке културе. Сваки пунолетан грађанин мора знати шта се ради у опћини, у срезу и округу, шта се дешава у министарствима, шта у парламенту. Демократска државна управа чак званично обавештава грађанство о свом раду. Зимус, у Прагу, приређен је циклус јавних предавања: *Година рада на изградњи републике.* Свако министарство је одредило по једног секретара, вишег чиновника уопће, да реферише широкој јавности: шта је у односном министарству учињено у првој години слободе. Сва та предавања су, потом, одштампана, учињена приступачна и онима, који прашким предавањима нису могли присуствовати.

Од кога су Чеси могли научити овако што? Ја не знам да ли они имају у овом нарочитог учитеља. Али знам да грађани републике којој на челу стоји један Масарик не требају у овом учитеља, довољна је озбиљна њихова тежња да што пре одваспитају себи једну демократију која слично оној у Швици, има постати главни разлог опстанку њихове државе.

Наша је држава етнички и географски много боље ограничена, него ли Чешкословенска Република. Ипак, њени суседи су претежно непријатељски расположени према њој, и радо би је напали. И ми морамо пожурити да дамо нашој држави карактер једне школе и радионице у којој ће се израђивати и васпитати просвећена једна демократија. Што је Швица могла пронети кроз Светски Рат своју неутралност, зацело има много да захвали своме демократском нимбу: зараћена Европа је у њој поштедела минијатурни узорак

по коме би се, временом, имао организовати цео свет.

Тај нимб просвећене демократије морамо ми стећи за Југославију, не толико ради њенога спољњег положаја, колико ради унутрашњег јој јачања и снажења. А један од путева, један од начина којима се изграђује, васпитава демократија, јесте рад на друштвеном просвећивању.

II, Послови Друштвеног Просвећивања.

Нормалноме и нормативном човеку, битноме човеку који до последњег даха свога гледа да се пење, да се усавршава, употпуњава, њему ће наше друштво изићи на сусрет у племенитим тежњама његовим, ако га пошље у реформисану основну школу. Први посао Друштвеног Просвећивања јесте сузбијање аналфабетизма, неписмености.

У нашим крајевима је, досад, на сузбијању неписмености највише урадила држава. Ми њој и на даље препуштамо главну бригу против неписмености. Закон о обавезном похађању школе, потпуно извршење тога закона и строг надзор над извршењем, то је доста па да у Војводини неписменост ишчезне. Наше свако дете има школу; треба само приморати несвесне родитеље и несвесне старатеље да дете уредно шаљу у школу. О другим начинима сузбијања неписмености, кад овај један може да буде довољан, не ћемо овде ни говорити. Познати су течајеви за неписмене, позната је вредност верских покрета: Назарен скоро сваки научи читати еванђеља.

Него, ако дете научи читати, треба човека спријатељити са добром књигом. Да не разговара

увек са суседом пијаницом, са другим грамзивцем, са политичарем демагогом, него неки пут и с Платоновим Сократом, с Јовановим Исусом, са Бенџамином Франклином, са Доситејем, с револуционарцем који се зове Пјер Кропоткин, са Толстојевим Никитом. Свакога члана друштва који хоће да буде свестан и исправан грађанин, сарадник на изградњи друштвене правде, треба упознати са добром књигом. Јер има књига које нису храна, него су алкохол, него су отров. И књига је постала трговачка роба, предмет спекулације. А пошто је оних који умеју читати, а не умеју мислити, врло велик број, спекулант радије штампа рђаву књигу: њега мање стаје, а више се прода. Зато треба оснивати јавне, и приватне, књижнице као некакве Нојеве Ковчеге за спасавање добре књиге из потопа којим нам прети књига рђава. Други посао Друштвеног Просвећивања јесте оснивање јавних књижница.

Ми већ имамо повећи број јавних и друштвених књижница. Да шта су читаонице, него књижнице? У речи читаоница не каже да се онде имају читати само покрајинске новине. Отуд, сасвим умесно, неке читаонице имају и књижнице, а не само новине. Да ли се те књижнице и употребљавају? Није посао организован, нема статистике, нема одговора. Али је једно јасно: књижница треба да задовољи радозналост људи који се друштвено просвећују, и ту радозналост треба побуђивати јавним предавањима. Треба држати јавна предавања да бисмо велике бројеве ближњих побудили да употребљавају јавне књижнице, и треба оснивати јавне књижнице, да би широки редови друштва онде налазили подробнија

обавештења о питањима која обрађују јавна предавања. Организација јавних предавања јесте трећи посао Друштвеног Просвећивања.

И ту ћемо стати. Јер, ма да ствар изгледа проста, она није толико лака, Први посао, рекли смо, препуштамо држави. Преостају само два. Књижнице и предавања.

Али, пре књижница, треба да имамо списак добрих књига. Списак који један човек не може израдити, ма био најученији. Могло би га израдити тек друштво учених људи. Нов посао, а не ради га никоје наше учено друштво.

Затим, данас није сасвим доста издати списак добрих књига. Треба створити стовариште добрих књига, из кога да се снабдевају школске и јавне књижнице. Па ће се морати ићи и даље: организовати издавање добре књиге, која треба предавачу да би позивом на њу, пропагисао извесна знања, извесну уметност. Ако радник на народном просвећивању осети потребу добре једне књиге о Кристифору Колумбу, ко ће да је изда; ако зажели превод Гетеове или Кропоткинове аутобиографије, ко да тражи преводиоца, ко да буде издавач? Приватни наши накладници штампају што им се понуди, они ретко наручују књигу потребну здравоме читаоцу. Треба дакле, Српска Књижевна Задруга и Матица Српска да обнове свој издавачки рад, да га координишу, да рад поделе.

Само два посла Друштвеног Просвећивања, а повлаче за собом толике друге послове. Један од најпречих послова јесте пројекција, диапозитив или филм. Без књиге, јавно предавање не оставља дубока трага, без пројекције, оно неће добити

своју публику. Производња поучних диапозитива и филмова скоро свугде у свету има своје државне централе, па ће је морати имати и код нас. Данас, сутра, — боље данас него сутра, — Уметничко Одељење у Министарству Просвете мораће узети у свој програм и старање о пројекцији.

Ни за овако узан појам Друштвеног Просвећивања нису овим споменути сви послови који чекају раднике на овом пољу. Говорили смо о јавним предавањима, а требало је говорити о течајевима и циклусима течајева; а један течај захтева природописне збирке, док други претпоставља физикалне кабинете, а трећи хемијске лабораторије. Свега тога треба у нашем друштву више да буде, ако хоћемо да таленти код нас не кржљаве, не гину у заметку.

И онда, дакле, кад рекнемо: о телесном здрављу нашег друштва се старају Министарство Народнота Здравља и Соко; о дизању привредних способности односна Министарства и Земљорадничке Задруге, па појам Друштвеног Просвећивања ограничимо на јавне књижнице и јавна предавања, и онда оно претпоставља разнолике и крупне послове, који се могу извршити само паметним и снажним организовањем. Ко и како треба да организује те послове код нас, о томе се различито мисли, а ја ћу да рекнем своје схватање

III, Организовање Друштвеног Просвећивања.

Ако за рад око просвећивања одраслих, законом необавезаних ученика, ђака-добровољаца, прихватимо назив *друштвено просвећивање,*

онда смо упола већ изрекли ко треба да организује овај рад. Онда васпитање одраслих, како то кажу Енглези, значи слободну друштвену акцију, ради које се грађани слободном својом вољом, у границама државних закона, удружују да, и путем приватне иницијативе, „о свом руву и круву“, унапреде опћу или неке специјалне огранке културе.

Ако пак данас видимо да послови народног просвећивања свугде претпостављају државну потпору, то бива зато што држава принудним обликом друштвеног организовања у који улази сваки човек већ рођењем својим, знатно проширује, из дана у дан, свој делокруг. Ми је видимо данас где се стара о праведној расподели земље, где се бави питањем колонизовања, стара се о народном здрављу, о заштити рада, обезбеђењу радника у случају болести. Држава је и пре рата стално проширивала свој делокруг, а од рата овамо је видесмо где одређује вредност новца, цену хлебу, где прописује радно време у индустрији, оснива позоришта, расписује награде за драму, за роман, финансира потрошачке задруге, оснива ђачке домове, покреће питање доброга листа за децу. Сасвим по жељи социјалиста, све већи број грађана постаје државни чиновник, све већи број функционара се нуди да постане државни чиновник. Подржављене су скоро све школе, и црква иште да се подржави. И црква је изгубила веру свог оснивача који се није бринуо за сутра, ни мислио шта ће јести. Није онда чудо што видимо да се и установе за друштвено просвећивање обраћају држави, што желе да своје службенике виде као државне чиновнике.

Све шире области живота се, дакле, изузимају из располагања појединаца, социјализују се. То је опћа тежња данашњег друштва. Штета би, међутим, било, кад би, поред овог социјализовања, усахнула моћ приватне иницијативе. Државни чиновник не стиже опако далеко, куда човека одводи предилекција његова за известан ред ствари и идеја. Држава је бирократски укочена, и јер су њени органи, у најбољем случају, исправни, а нису апостоли. А свака идеја, и свака установа живи од жртава које јој приносе људи са вишком срца или душе. У нас има симбол о граду који се разграђује док му се у темеље не узида жива душа; и има пословица која гласи: Нема куће без луде браће. А Готфрид Келер има новелу о три исправна чешљарска спомоћника чија исправност ствара у кући атмосферу која гуши и чини живот немогућим. Обратно, Толстој има народну приповетку *Чиме људи живе,* у којој Михаило каже:

— И остадох ја жив, не зато што сам своју бригу водио, него што је било љубави у срцу човека... И сав свет не живи од тога што се он стара о себи, него од тога што у људи има љубави.

Значи, држава има своје органе, чиновнике који врше своју дужност, и то вршење дужности се плаћа. Али, изнад дужности је ревност и пожртвовност која се наградити не може. Том пожртвовношћу се хране високи идеали и племените установе, на њој треба засновати и покрет за социјализовање просвете и културе, на њој треба градити установе које ће остваривати социјализацију духа.

I

Матица Српска јесте установа никла из приватне иницијативе српскога друштва, одржана његовом пожртвовношћу. У туђој држави, друкче није могло ни бити. Имала је задатак да онемогући намере државе, у оквиру чијих закона је живела, под чијом је контролом радила. Држава је није помагала, него, наизменце час трпела, час опет спутавала, прекидала у раду. И када је год нашла за целисходно да прогони Матицу, туђа држава је лако налазила савезнике међу самим члановима Матице Српске. Јер се ова у расправи родила. Четврте године њена живота већ настаје препирка о првенство, о заслугу око оснивања Матице, а писац једног епиграма у Летопису може већ пакосно да констатује за седам оснивача Матице:

три су излетела већ,

бива, три трута су напустили кованлук. Један између њих, трговац Јосиф Миловук, је на дозвољене и недопуштене начине радио да Матицу растури; иступивши сам из Матице, узев натраг улог свој и двојице другова, плашио је и остале чланове „да изиђу, иначе ће сви у гвожђа доћи, хоће им се дућан затворити, и шта знам ја“. Као разлог свом иступању је наводио да се страши „височајше власти“, што је немаскиран један начин денунцијације. Године 1834, Матица је, „из злобно подметнутог садружеству злог намјеренија“, забрањена. Дотле, наиме, она је правно била заснована на врло лабаву темељу: у архиви Школске Депутације налазно се акт из године 1812 у коме Франња I, не знам којим поводом, изриче жељу, „да се просвештенија народнога

ради, у народу српском један фундус подигне, из кога би се књиге добри списатеља печатати и с коришћу продавати могле; од кога би добитка с временом толико сокровиште скупити се морало, да би се и саме класическе књиге печатати, и заслужени списатељи поштено наградити могли". За ову, четрнаест година раније изречену, жељу се ухватио Јован Хаџић-Светић и оснивање Матице приказао као извршење некадање жеље цареве. „Ову не испунити, био би грех велики који нам нигда благост царева . . . опростила не би", каже Хаџић-Светић, правећи се невешт. Јер, ако је цар желео фундус године 1812, није морао желети Матицу Српску 1826 године. Слутећи да ствар, вероватно, овако и стоји, адвокат је на овај начин хтео избећи искање дозволе за Матицу. Зато, и због Матичиних непријатеља, требало је 1835 и 1836 године упорно радити да се изради дозвола Матице и да се, 21 јануара 1837, узмогне торжествовати дан Матичина новорожденија. Нити су године 1835 и 1836 биле једине године када је Матица морала да се спасава обамирањем или да главну своју снагу троши на одбрану голога свог опстанка. Кад буде приповедала своју стогодишњу историју, онда ће се видети коликим сумњичењима је она била изложена, колико је туђа држава тражила прилике да је сахрани, тражила савезнике међу њеним члановима, налазила их, може бити, и код главних представника Матице.

А ипак се Матица Српска одржала. Јер човек ако и јесте животињског порекла, воли да наткрили себе и своје порекло, воли да буде племенит. Један француски филозоф, Ренан, иде

тако далеко у констатовању тога људског прегнућа у правцу пожртвовности, да тврди: „Безусловна оданост је за наивне природе највише уживање и једна врста потребе. Код Бабија (мухамеданска секта код Новоперзијаца, настала у половини XIX столећа) су видели људе који, тек што су приступили секти, сами себе денунцираше, да би били придружени мученицима. Човеку тако добро пада страдати за нешто да је у многим случајевима довољна вероватност за мучеништво, те да га побуди на веровање. Један ученик Баба који је, узањ, на бедемима Тебриса обешен, имао је пред смрт да рекне само једно: „Да ли си задовољан самном, учитељу“? !

Не можемо рећи да је живот Матице Српске икад имао ову топлоту и живахност религиозних покрета, да је њен рад заслуживао прогоне државне власти који би је препоручили нарочитој љубави и пожртвовности српског друштва. У дане највећег размаха нашега културног живота, у дане Милетића и Суботића, Матица је према државној власти и њеном комесару у смелој и достојанственој дефанзиви, али ипак у дефанзиви. Увек знатни фондови Матичини нису јој допуштали борбеност. Нарочиту оданост, привржeност, пожртвовност су показивали тек појединци који су сујету и славољубље своје везали за судбину Матице. Она сама, као целина, није имала моралне снаге да се баци у млаку струју нашега друштвеног живота, да га покуша реформисати, служећи непосредно животу, да идеје, изражене у песничкој и научној њеној књижевности, примењује на живот, да организује политички, економски и просветни живот народа. Све је то

Матица морала да прегара, заснована на мртвим, место на живим фондовима, на чланарини. Место врлине иницијативе, покретљивости, она је морала да вежба врлину конзервативности, упорности, истрајности. Опет зато, има тренутака Матичина живота кад је приватна иницијатива дала пуну меру своје вредности, кад је она показала сву могућу подузимљивост, смелост, енергију. Доста је, у овом погледу, укратко забележити начин на који је српском народу сачувано имање Саве Текелије. Треба најпре видети, ради карактеристике оновремених угарских судова, у златној књизи младачких успомена Имбра Игњатијевића Ткалца,[1]) на које нитковске начине је и врло богати тутор, уз помоћ судаца и адвоката, двадесетпетогодишњом парницом, могао да упропасти имање сирочета, па онда читати хомерске битке које су оставину Саве Текелије спасле од такве судбине.

Још 23 августа 1842 је председавао осамдесетгодишњи старац седници Матице у Пешти, а 21 септембра исте године је већ умро, „после кратке болести“, у Араду. 26 септембра члан Јоан Трифоновић је сазвао чланове Матице у седницу, известио их о смрти Текелије и о својим корацима код пештанског магистрата, где је дао објавити тестаменат покојника, одакле је измолио једног сенатора да попише ствари Текелијине које се налазе у Пешти, који је и увео Матицу у посед Текелијанума. Седница закључи да, с пуномоћи палатиналне канцеларије, а о трошку Матице, изашље Михајла Костића и Ђорђа Стојаковића, како би они све имање Текелијино

[1]) Jugenderinnerungen aus Kroatien von Dr. E. J. Tkalac, Leipzig, 1894, p. 363 sqq.

примили у своје руке и бранили право Текелијанума на исто.

Ево колико је „величајше ревности, предострожности и труда, превосходне свесрдности“ пуномоћника требало па да Матица дође до колико толико повољног поравнања с „тако названом женом“ Текелијином. Већ 30 септембра извештавају оба пуномоћника Матицу да су, стигавши у Арад, затекли пуномоћнике Петра Текелије, Барона Сине и Текелијине удовице који сви претендују на масу; отишавши дому покојника, нађу да га је још на дан погреба узела у посед удовица, „поставивши многочислене људе с пушкама и батинама с налогом да сваког, који би се у притјажаније метути хтео, насилствено отбију, батинама сваког, који би ући покусио, туку и, у случају нужде, и из пушке убију“. Не могући, ради бербе, прогласити тестаменат у вармеђи, дадоше га прогласити у магистрату, изискаше два сенатора и „брахиум који, приспевши, врата дворска (Текелијина) с пушкама и бајонетима сруше, противостојеће по краткој, но жестокој борби, при којој је и крв текла, побједе и напоље, заједно с полномоштником удовице, коме пиштољ из руке ми сами срећно истргнемо, избаце. Овде после победе постависмо са свију страна варошку стражу, освојена оружија визитирамо, која с танетима испуњена нађемо. После све ствари с печатима сенатора попечатимо, и потом сви у истом резиденциалном дому за објед који је полномоштник удовице за себе и своје људе ту, као и пре, тако и данас зготовити дао, седнемо“. Дабогме, прва борба није била и последња. Кад магистрат опозове своју стражу, „да

полномоштник удовице или ма који други у притјажаније, а особито пре пописанија, не дође, ми дванајст људи најмимо који при резиденцијалном дому дању и ноћу с гвозденим вилама у руци стражу чувају . . . Ми Галшански виноград у ком су и два коња чрез полномоштника удовице одведена — на силу отети кушали смо, но нисмо могли, јербо је вдова цело село против нас наоружала била, и вармеђску асистенцију имала, која нам ни близу села доћи није дозволила". По магистрату окупирано имање, узме, касније, вармеђа под секвестар. А Матичини пуномоћници, којима се придружио и тада врло ревносни Петар Чарнојевић, кад су осетили да је вармеђа расположена против Матице, „за предварити и осујетити намјереније њихово, један дан пре конгрегације са 40 људи све претенденте из притјажанија движимих искључимо, вармеђску стражу отерамо, кључеве свију ствари освојимо, печате од оних ствари које су већ пописане биле, скинемо, облигације и друге драгоцености на сигурније место, у дом сирјеч резиденционални Благородног Гдна Петра от Чарнојевич пренесемо". Не спада овамо како се Матица поткупљивањем вицишпана, првог и другог, судија, солгабирова и асесора, као и новим борбама, одржала у поседу. Ми смо све ово и онако споменули да покажемо колико је добро дати човеку могућност да послужи опћој ствари. То је Матица чинила кад је Петру Чарнојевићу стављала на срце ствар Текелијина завештаја: „дјело ово које се не вас, не нас, не садашњег токмо рода и народа нашег, но будућности неизмјериме у великој мјери тиче". А у пола однарођени праунук Арсенијев се одазвао

с највећом готовошћу, те је дању и ноћу радио на спасавању завештаја, једини Србин у вармеђској конгрегацији, одолевао свој мржњи и пакости на Србе и на Матицу. „Никад Г. Чарнојевић није своје ствари тако свесрдно отправљао као сад заведенија нашег“!

С времена на време, дакле, умела је Матица да код својих чланова распири благородну готовост за пожртвован рад. И не само у приликама, кад се радило о богатим завештањима. Колективним радом људи од приватне иницијативе, у Матици је израђена читава једна наука о социјализовању просвете. Нећемо рећи потпуна теорија, јер јој немогућа пракса није допуштала да се развије до потпуности, али ове врсте рад у Матици представља драгоцену једну количину искуства, на коју се с највише поноса може указати, кад је реч о плодности приватне иницијативе.

Већ расписом награде, покретањем питања: *Зашто наш народ у Аустрији пропада,* показала је Матица вољу да утиче на живот, да га покреће и преображава, а не да само изражава, уметнички и научно, голу стварност. Критички став према животу нашег народа, Матица је већ у првом награђеноме раду, у чланку дра Ђорђа Натошевића, применила и на свој протекли живот, осудила естетизирање при издавању књига, неактивност при распродавању истих. Чланак дра Ђорђа Натошевића је одличан програм Матичина социјалног рада, а извађање програма је, с једне стране, отпочело 1882 године, кад је Књижевно Оделење имало да одреди како ће се у књижевне сврхе употребљавати завештај Пера Коњевића од 30.000 форината, и кад је приходе

истог завештаја наменило, „издавању популарних списа и ширењу истих списа по народу . . . У овај мах постоји у нашој књижевности једна потреба којој ваља Матица Српска у првој линији да доскочи, но само са слабих материјалних средстава није могла до сад да је подмири, а та је потреба: издавање популарних списа и ширење истих по народу, па према томе наплата и награђивање таквих популарних писаца“.

То није све што је, по овој теми, учињено у Матици. Пре него што ће приступити издавању популарних књига, Књижевно Оделење је изаслало петорицу да проуче питање популарне књижевности, и како Матица може доћи до популарних списа. После многих студија, договора и преговора, утврђен је 12 (24) јануара 1885 програм *Књига за Народ*, по коме је до 1900 године издано 92 свеске истих.

Нови реформаторски талас који се у Матици стао дизати 1899 године, није био задовољан ни са садржајем, ни са квалитетом Књига за Народ, па ни са начином њихова растуривања. Изнова се покреће питање о популарној књижевности, приређују се две конференције о *Књигама за Народ*, године 1902 и 1903, приређује се и писмена анкета по овом питању, па се, најзад, године 1912, у Матици Српској ствара нарочити *Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ*, кроз који и они чланови Матице Српске, којима нема места у Књижевном Одељењу, могу утицати на издавање *Књига за Народ*.

Оволики труди родољуба нису били без плодова. Kaквоћa *Књига за Народ* је унапређена, покренут је календар који је Натошевић желео још године 1865.

Са друге стране, успешно је претресано и питање о растуривању књига у народу. Кад је једном изречено да је „Матици, као књижевном друштву, наравно, књига у руци, њом треба да просвећује народ“, — онда је требало порадити на томе да њена књига стигне у народ. Пошто је онолико приватнога труда својих чланова уложила у стварање добрих популарних списа, требало је приступати стварању канала, организовању посредника, па да полице наших домова заузму ти добри популарни списи, па да на њима не нађу места *Сановници, Сан Матере Божије, Дванаест великих петака*, *Посланица с неба* и остале: „књиге из Јерусалима, са гроба Христова“ које неукоме свету нуде бездушни експлоататори нашег мрака. Без организације посредника, не би Матица у овом успела, па све да је пронашла камен мудрости у питању популарне књижевности, све да је савршено успела са својим издавачким програмом од године 1900: „Само најбоље“.

Матица као да је ово осећала, па зато је питање њених повереника дугачка једна историја. Још године 1843, председник њен, епископ Платон није задовољан са растуривањем издања Матице Српске преко књижара — или трговаца комисионара, те у седници од 22 новембра „прочита сочињено собом писмо на протопресвитере којим се ови умолити имају у име содружества да совокупленије предчисленика на *Летопис* на себе примити љубав имају“. Али се не зна о даљим корацима који би овај први били наставили и довели до успеха. Спомиње се додуше, у *Раду и Именику* за 1899 годину, I. Додатак,

стр. 9, као да је године 1852 организовано повереништво у Матици. Али је ово сасвим нетачно. Тада је у Матици немоћно констатовано да, по новим државним законима, књиге смеју продавати само књижари, док скупитељи претплатника смеју радити „само с дозвољењем полицајне власти". Матица је таких скупитеља претплатника, очевидно, већ имала, док се спремала да ослаби ову стегу „корацима код високог министарства".

Таких повереника, „скупитеља предчисленика", било је код Матице пријављених из личне, из родољубиве побуде. Она их није прикупљала, држала на окупу. Ово ће покушати тек по сеоби из Пеште у Нови Сад Светозара Милетића и Уједињене Омладине. Из Главне Скупштине 1865, упућен је позив на народ српски, у ком се каже: „Добро би било да се наше црквене општине тога посла приме и да оне из своје средине нареде ко ће поједине сународнике у месту на уписивање за чланове Матице Српске и на прилагање позвати, а где тога не би било, умољавамо родољубце у појединим местима да се тога посла приме". Овога пута, у дане бујнијег омладинског живота, није се застало код млаког констатовања да би „добро било", него је Главна Скупштина, на предлог Управљајућег Одбора, одлучила да се „осим досадањих сталних коми сионара Матичиних: Игњата Фукса, књижара у Новом Саду, Велимира Валожића, књижара у Београду, итд., бирају за повернике и комисионаре" још четир књижара, примила се двојица, и још 36 повереника, од којих се одазвало тринаест. Још је скупштина одредила књижарима-

комисионарима 25%, а повереницима 10% од наплаћене своте.

Колико је овај нешто живљи рад био израз ојачале наше народне снаге, лепо показује појединачан случај сарадње Матице Српске и Уједињене Омладине, показује писмо Триве Рајића, правника из Итебеја, који распродаје Натошевићеву књижицу *Зашто наш народ у Аустрији пропада.*

„Ја сам, прочитавши ову књижицу, увидио оно благо које она у себи скрива, трудио се да је прочитањем у круговима прво омилим. И тако моју жељену цељ и постигнем. За најбоље сам држао важне њене тенденције тицајуће се наши простака, у њиовом кругу прочитати и разјаснити; а за ту ми је цељ, као место видила се најбоља општинска кућа, гди је гомила, оставши од цркве, слушала говорећи: „Шта ћемо у цркви, ми тамо увек идемо, ал то још чули нисмо; тако је, истина је, свака је реч уместна“. Поред овог говора, нудише ми од простака млого њи новце за књигу: „Оћу само да носим, да ми моје дете и мојој жени то прочита; тај који је то писо, тај баш све зна, ко да је ишо од куће до куће; истина је, то нас и мучи, ми треба једаред да се тога отресемо, и т. д.

„Ово је све говорило испод кожува и из опанка, и наводим само зато, да изволи славна Матица приметити како наш народ ваљана дела познаје и жели да има посредоватеља који ће га с њима упознати“.

Требало је да Матица има чиновника који ће скупљати те посредоватеље, васпитати их, организовати њихову добру вољу. А она тога

није имала. Отуд увек изнова почињање, отуд одсуство непрекидности. Зато читамо у записнику Главне Скупштине 1886 да се повереништва поново организују, као да их дотле није било:

„Поводом примања нових чланова предлаже А. Сандић да се Матица постара да у сваком српском месту има свога повереника, коме би у дужност спадало да прикупља што више чланова Матици.

„Члан др. Паја Јанковић предлаже да се само у главним местима поставе од чланова матичиних такви повереници за то место и околицу.

„Прима се предлог члана А. Сандића са допуном члана дра П. Јанковића и управни одбор се упућује да у смислу тог предлога поступи“.

Ова је одлука затекла наше друштво у растројству, и извештај Управног Одбора 1887 може да похвали само три повереника који су Матици скупили 25 чланова. Реформни покрет од 1900 и опет мора да почне изнова. Још једанпут, Књижевно Одељење 1900 закључи „да се од сада повереницима за њихов труд даје известан перценат у новцу и књигама“. Сад их је већи број, па је већи и успех. Од 1900 до 1904, на 941 живих чланова, повереници упишу још 703, а годишњих претплатника на Матичина издања за народ скупе преко 1400. Само, што је приватна иницијатива овога пута спровела кроз закључке Матице, није могла и да изврши, све док није, године 1912, један од главних покретача реформама, др. Тихомир Остојић, као секретар, примио на себе организовање растуривања Матичиних издања. Док се, под његовим уредништвом, *Летопис* модернизује, губи једнострано

естетски карактер, — док научна радња Матичина све више стаје на становиште: о Србима у Војводини за Србе у Војводини, дотле за Матичин рад на популаризовању науке и просвете организује повеpенике помоћу којих растурује Календар за 1914 и пет добрих *Књига за Народ* у 15.000 примерака, место дотадањих 1500 примерака. До рата, сачињен је био списак од 1200 повереника, помоћу којих би се свака добра књига могла унети у српско друштво, а кроз нови *Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ* је покушавано да се орѓанизује исти просветни рад и путем живе речи, да се дигне вредност јавних предавања у нас.

Да, за петнаест година пред Светски Рат, у Матици Српској су чињени лепи покушаји за организацију приватне иницијативе у области друштвеног просвећивања. Било је тешкоћа, али је било и бораца за савлађивање ових. Борба није била неплодна. А ево зашто није била плоднија: *Збор за Друштвено Просвећивање* и *Књиге за Народ* „конституисан је још у седници Књижевног Одељења 1 новембра 1912, али због немирних времена (Балкански Рат) мислило је председништво Матице да Збор не треба неко време сазивати“. Зато му је прва седница сазвана тек 26 марта 1913. Па и тада, Књижевно Одељење мора да спутава рад Збора, да га „доводи у склад са Уставом Матице“. Наиме, како по Уставу Матица подиже просвету Народа Српског *потпомагањем, развијањем и распростирањем књижевности и уметности,* изостају све оне одлуке Збора у којима се тражи да Матица непосредно ступи у српско друштво:

она то може само преко књига". Слично је морала прегарати и прва конференција о Књигама за Народ: „Матици не спада у делокруг да се бави оснивањем читачких удружења". Да ово није чињено зато, што се непосредно улажење у српско друштво не би слагало с високим достојанством Матице, види се из оваких искустава која је имала и са самом установом повереника. Међу актима Управног Одбора се налази допис пароха Владимира Дакића, дат 26 фебруара 1914, којим извештава да је „жандармерија у Дубовцу, на пријаву тамошњег државног учитеља, а по налогу пограничне полиције у Ковину, покупила од народа Календаре Матице Српске и неколико комплета Књига за Народ од године 1913. које сам ја овде растурио. Против мене се води истрага, на пријаву истог учитеља, што сам давао школској деци на читање књиге Матице Српске; учитељ је одузео деци те књиге, и неће да ми их врати". Пре рата истрага, а за време рата две и по године у затвору судбеног стола белоцрквинског и темишварског, у државном затвору Ваца и Сегедина, тако је хонорисан труд овог повереника. Него, није страх од оваких истрага и пресуда био главни разлог што се ни установа повереника није форсирала, а камо ли да се од ње полазило напред. Почев од године 1912, почела се кристализовати група Нових Срба, револуционарно настројених младића који нису зазирали ни од смрти а камо ли од истрага и хапшења. Па и такви су штедели Матицу. Спремали су се да изван ње организују активније посредовање између друштва и науке, просвете, културе. *Српска Просвета* у Панчеву, пошла почетком 1914,

имала је припремити организацију коју Матица Српска са својим фондовима од скоро четир милијуна предратних круна није смела стварати, ако није хтела да, коначно, ипак доживи судбину Матице Словенске у Турчанском Мартину.

II

Светски Рат је за дуго прекинуо и традиционалне просветне послове Матице Српске, и све покушаје да се она реформише у средиште које ће организовати и изводити послове друштвеног просвећивања. Он је пореметио и економски живот Матице Српске тако да је њено књиговодство последњој Главној Скупштини предложило у корист стварних издатака за књижевно-просветне сврхе незнатну годишњу своту од 41.793 К. Што је најгоре, Светски Рат је толико отежао живот интелектуалцима који треба да организују и изводе друштвено просвећивање да само индивидуе необично јаке духом могу данас продуцирати онај „вишак срца“, вишак духа који се дарује друштву, чија топлота загрева огњишта друштвеног просвећивања.

Али, Светски Рат који за човечанство значи Великога Разорача вредности, Југословенима је донео национално ослобођење, могућност интензивног рада на нашем социјалном ослобођењу. „Причекајте!“ довикивао је социјалним демократима Јован Јовановић-Змај; и Јаши Томићу који је и даље певао: „Хлеба! Хлеба!“, Љубомир Недић је одговарао да тим новим идеалима социјалне правде „не може бити места у српској души пре но што се Србин приближи остварењу оних својих, ближих и пречих“ . . .

Светски Рат је организовању друштвеног просвећивања у нас бескрајно више донео, него што је однео. Донео је државу која је већ за ово кратко време знатно умножила број националних школа, довела из других, национално јачих крајева већи број школованих људи који ће, данас сутра, помоћи да се задовоље просветне потребе широких редова нашег друштва; који ће, надајмо се попунити наше редове, осетљиво ослабљене одласком дра Тихомира Остојића и дра Николе Радојчића на нове универзитете у Скопљу и у Љубљани. Још више, финансијски поколебаној Матици је држава и новчано притекла у помоћ, упутив јој на употребу и буџет и све остало имање разрешеног Одељења за Народно Просвећивање за Банат Бачку и Барању, и омогућила јој тиме да отпочне послове друштвеног просвећивања, а већ после, Матица има својим радом да стече поверење друштва у Војводини, да организује живе фондове који ће финансирати разгранати један рад.

Него, највише што је Светски Рат донео нашем друштву, јесте пуна слобода акције. Увиде ли данас пријатељи социјализовања просвете да неки посао носи корист, они ће да га учине. Никакви други обзири, сем обзира логике, естетике и социјалне етике, не ће им спутавати кораке.

Прве благослове ове слободе кретања, већ смо доживели онда кад су, у размаку од две недеље дана, одржане две Главне Скупштине, кад је Матица без тешкоћа из основе изменила свој Устав, и одлучила да из своје прошлости поцрпе све поуке и своје столетно искуство да

изрази у новом Уставу који ће се скристализовати тек онда, кад пракса у новим областима и начинима рада рекне своју сталожену реч.

Мислим да споменуто искуство Матице смемо формулисати овако:

1. Није средишње питање друштвеног просвећивања: издавање, наклада Књига за Народ. Изван Матичине серије од 148 свезака, имају југословенске књижаре једва избројив број књига које су за народ, за свакога, ако и нису под том фирмом штампане. Скоро свака књига Српске Књижевне Задруге, Matice Hrvatske, Матице Српске у Дубровнику, Цвијановићева издања, постаје „књига за народ“ онога дана кад се у војвођанској народној школи не учи туђ језик, кад она добије добру ученичку књижницу, кад политичка опћина добије народну књижницу у којој се читање добре књиге пропагише јавним предавањем, а јавно предавање популаризује експериментом или пројекцијом.

2. Средишње питање друштвеног просвећивања јесте организација посредовања, канала између науке, праксе, књиге предавања и друштва чија је радозналост неразвијена, које своју радозналост не уме да задовољи најцелисходније. Тежња просветнога друштва не може бити само у томе, да се књига његова издања распрода у не знам колико хиљада примерака, да са десетином хиљада чланова нашег друштва долази у додир једанпут годишње, преко Матичина повереника, да са њима разговара само преко књига свог издања. Није за Матицу доста ни да нађе у Војводини десет хиљада чланова вољних да годишњим улогом од каквих десет динара помогну

њен рад на науци, на књижевности, на друштвеном просвећивању. Не требају њој прилози и прилагачи, њој требају људи нејасних духовних потреба да им она помогне при организовању задовољења тих потреба. На место једног повереника у селу који би спроводио од Матице до села књиге, а од села до Матице чланарину, она хоће у селу читаву Матицу, Локалну Матицу, и у њој Просветни Одбор који се стара о свим пословима друштвеног просвећивања у месту, помаган од средишње Матице. Досад, Матица је била орган коме се, од случаја до случаја, обраћале просветне организације ради књига њеногa издања; ових дана, већ је стигло прво тако тражење из Калифорније у Америци. Одсад, она ће имати књижару не само својих издања; она ће, у сарадњи с осталим југословенским друштвима сличног карактера, израђивати списак добрих књига, и по том списку снабдевати школске, јавне и приватне књижнице сваком добром, али само добром књигом. Сада ће моћи и смети учинити оно што је одбијала кад јој је нудио 1 маја 1868, Љубен Каравелов, препоручујући да Матица отвори своју књижару и њега да узме за књижара"; кад јој је нудио, у новембру 1872, Васа Пелагић да откупљује добре књиге које ће распродавати или поклањати. Сада ће Матица узимати иницијативу за оснивање јавне књижнице и читаонице у свакој школској општини, за уношење плана у распоред књижница по градовима. Почеће то са реформом састава и рада Матичине књижнице, а наставиће учешћем у раду око с планом организовања књижничарства целе државе.

3. Исто тако, односно јавних предавања, данашња се Матица неће задовољити тиме да приреди низ таквих, да их хонорише, штампа и достави даљим предавачима. Треба сваком селу и граду помоћи да дође до своје Матице која ће се старати о јавним предавањима у целом им обиму од појединачног предавања па, кроз течај предавања, кроз низ течајева, све до народног универзитета, спојеног с интернатом. Јер се просвећивање приватном иницијативом не сме, као ни званична школа, ограничити на књигу и живу реч, оно мора употребити и пројекцију и, још више, збирку, кабинет, лабораториј, атеље.

И кад се, у старању око ових послова, спотакне и локална и централна Матица о недостатак школованих радника који ове послове познају праксом и теоријом, онда ће се морати обазрети за државном централом, за Друштвено Просветним Саветом који ће за целу државу да ствара услове, да припрема могућност друштвеног просвећивања, који ће у *Матици*, *Просвјети* итд. имати обласне органе, док ће он за њих бити Савез. Ако ли, пак, и Савез, и покрајински му орган, и локални огранци Матице, ради валуте, не могу да снабдеју наше школе за одрасле књигом, збирком, пројекцијом, треба им узаконити државну помоћ, треба за буџет политичке опћине прописати годишњу своту, сразмерну броју становништва, намењену потребама школа за одрасле.

Јер, никада се више држава неће решити дужности да и помагањем друштвеног просвећивања одраслих подиже културност свога друштва. Са друге стране, покрет за добровољно учење

које се не награђује дипломом, ни класом на лествици друштвених функционара, школа у коју добровољно долази човек законом не принуђен да походи школу, све се то може заснивати једино на сили приватне иницијативе. Матица Српска, која код нас представља можда највећи напор приватне иницијативе, можда највећу суму „рада за народ“, бесплатнога вршења дужности, „вођења туђе бриге“, она ће, надајмо се, својом историјом бити добра учитељица новим и новим снагама које се буду окупљале око племенитога посла друштвеног просвећивања. Она треба да васпитава наше друштво у вештини да повеже, организује, на корист друштва да експлоатише сву ону добру вољу најбољих чланова друштва који желе да се жртвују, да, прегарајући, друге даривају.

У друштвима мање културности неплодно труне многа добра воља, много топло осећање исхлапи у самотовању тањих душа, многа лепа мисао се одбацује као непотребна и лепи животи ником не требају. Прешао је половину животнога пута нараштај који се протезао и вапио: употребите ме! ја бих да се сврстам, да служим, да се жртвујем! А чамотиња нашег живота му одговарала: твоја понуда ником не треба. К нама су дошли Јевреји да покупе отпатке папира, рите и крпе, и старо гвожђе, они то шаљу у фабрику на прераду; наши најпримитивнији пастири премештају торове, гноје њиву балегом: све материјално има своју цену. Није имало, све досад, цене оно што је најтање, најдрагоценије: исусовско расположење душе при коме се првенство тражи службом; готовост да делимо, да даље

дајемо своје знање, своје умење, своје радости духа. Нема prođe, нема своје цене избитак срца, вишак духа. Нема начина да се организује приватна иницијатива која је врсна чуда да чини.

Први чин ослобођења, стварање југословенске државе, унео је велику промену и у ову област живота. Нова држава је скоро прогутала све те енергије које су тражиле поље где ће се утрошити, па се исти људи који су, јуче, тражили посла, данас крзају у грозничавом раду. Зато је држава и била дужна да материјално, за време, помогне послове приватне иницијативе, док ова не дође до свог права. Матица Српска, најстарије просветно друштво у држави, нашло је разумевања и потпоре у Министарству Просвете. Она је тиме стекла могућност да уђе у наше друштво, да код њега буди разумевање за просветни свој рад, да организује добре воље које се таје у крилу његову, да обезбеди себи живе фондове у пожртвовности многих тисућа чланова који ће, њеном помоћу, и помоћу њених локалних органа, задовољавати живе потребе свога духа.

У ове велике дане када треба да израђујемо и доживљавамо и Обнову и Реформу и Револуцију Југословена, неокрњени духови смеју поновити реч Хутнову: Буде се духови, радост је данас живети. А кад своје наде јачег, смисаонијег, пунијег и лепшег живота зидамо на приватној иницијативи, на вољи најбољих синова друштва да на себе приме и гарантије и одговорност за нови ред ствари, онда, као што прва, исто тако и последња реч наша има да гласи: организовање.

ПРОСВЕЋИВАЊЕ КЊИЖЕВНОШЋУ

СЛУШАОЦИМА НОВОСАДСКОГ УЧИТЕЉСКОГ ТЕЧАЈА

Руски публицист Петров, једном приликом, говори како корен злу, код средњих школа, није у предавању мртвих језика, него у томе што невешти предавачи умеју сваки предмет да претворе у мртав језик. И одиста, кад чујем дете где учи тисуће имена из уџбеника за земљопис, кад га чујем где код речи Мехико учи да у овом граду има лепа катедрала; кад чујем, на часу српског језика, где ученик, по прочитању Бранкове песме *Путник на уранку,* на питање, „шта је то путник“, не даје одговор здравога разума: путник је човек који је, посла ради или у жељи за пустоловинама, оставио своју постељу и своје огњиште, удаљио се за више него дан хода од куће, којој ће се вратити; него чујем одговор душе којој је граматика померила компас: путник је именица мушкога рода, прва, ненепчана врста; кад чујем кандидата где зна годину и дан Његошева рођења или смрти, и зна број стихова у *Горскоме Вијенцу,* а не зна декламовати ни један уломак из њега, нема појма о „веселом царству појезије“ — онда нам је сасвим јасно да се, рђавим обрађивањем, сваки наставни

предмет компромитује као мртви језик. Кад видимо, из уџбеника за Теорију Књижевности, да су и овај наставни предмет успели учинити досадним предметом који треба учити на памет и, прозван, рецитовати за оцену, онда нам ваља признати да нема предмета који би могао избећи судбину да, у рукама лоша наставника, постане један између мртвих језика.

На другом месту ове књиге, дефинисан је учитељ књижевности каквога желимо нашој школи. Сада ћемо ићи даље. Заједно са Мушицким који је у књижевности гледао „сокровишче народних мисли“ и ми у њој видимо најјачу духовну силу која у једну заједницу везује чланове неког народа и друштва. Учешћем у народној књижевности, улажењем кроз њу у културне тежње и струје човечанства, постајемо чланови нације и друштва; странци у југословенској књижевности, ми смо странци у југословенском друштву, ми смо мртва кост у организму нашег народног друштва, слуга зли и лениви који је осиромашио свога господара, народно друштво.

Према томе, књижевност није само школски предмет, него треба да буде главни предмет при васпитању одраслих; према томе, поред лабораторија, физикалних кабинета, поред збирака и радионица, прва потреба друштвенога просвећивања јесте књижница.

У овом чланку, ми ћемо говорити о месту, о улози књижевности при васпитању одраслих, о задацима књижевне наставе и о начинима да се, помоћу ње, дигне интелектуална, етичка и социјална култура нашег друштва. У њему, изрично ћемо да споменемо лепа и добра места југосло-

венске књижевности која треба пропагисати, чије имање треба, кроз школу и кроз друштвено просвећивање одраслих, социјализовати.

I

Ја сам већ у противречности са школским учитељем књижевности. Док он као сврху књижевне наставе означава естетско васпитање: смисао за лепоте стила, за све елеганције духа, образован укус, утанчану осетљивост, живахну машту, осећање за хармонију, дотле ми од ње очекујемо да помогне васпитање грађана који воле истину, осећају правду и друштвену солидарност, имају прегнуће за израду што лепшег егземплара човека у себи. На чијој је страни правда?

Ако при спомену речи књижевност мислимо на песништво, и на прозу; ако помислимо и на Матију Бана, јер је писао драме, и на Миту Поповића, јер је писао баладе, писао песме, Lieder, и сетимо се да је поетика једна област естетике, онда нисмо ми у праву. Онда су с правом ушли у Скерлићеву *Историју Нове Српске Књижевности* двојица споменутих песника, и Ђорђе Малетић, и Јоксим Новић Оточанин, и Јован Сундечић, а с исто толико разлога је из ње изостао прота Матија Ненадовић, изостао војвода Марко Миљанов, Људевит Вуличевић, Николај Велимировић, и сви слични који не написаше ни једну лирску песму, приповетку или драму, ни једну књижевну критику.

Само што наше схватање књижевне наставе почива на једном знатно другачем схватању књижевности. Југословенску књижевност, за нас, не чине књижевна дела српско хрватског и словен-

ског језика која имају облик епске, лирске или драмске песме, и зову се: песничка приповетка, епопеја, роман, романса или балада, новела, идила, басна; или се зову: ода, lied, елегија, сатира, пародија, травестија; или можда: трагедија, комедија, драмска песма, драмолет, лакрдија, опера. Допуштајући да они који књижевност стварају проуче технику стварања, ми који у књижевности хоћемо да јачамо духом, ми ништа нећемо да знамо о заплету и расплету, о трима јединствима, о разним врстама стила, или стиха, о спондеју, трохеју и јамбу, дактилу и анапесту, о хексаметру и пентаметру, о цезури и строфи, отави рими и сонету, триолету, газели, мадригалу и рондо-у, о целоме оном мртвоме језику који се у животу наше школе зове Теорија Књижевности.

Југословенску Књижевност, за нас, чине књиге у којима су се исповедали и, фрагментарно, исповедили велики људи, хероји, таленти: књиге у којима су борци, репрезентативни људи, изражавали своја титанска, прометејска, фаустовска, колумбовска, робинзоновска прегнућа, свој сан живота, изражавајући оно што су пре тога изражавали својим ставом у животу, изражавајући речју оно што су други, или они сами пре тога, изразили законским предлозима, индустријским проналасцима, трговачким подузећима. Такозвани књижевни ефекти се, за нас, своде на виталне, интелектуалне, религиозно-етичке, социјалне ефекте. Кроз књижевну наставу, ми нећемо да наша млађа браћа присвоје неку линеовску систематику књижевних родова, него да се пробију до људи необичних талената, а ипак су браћа наша, јер су се борили, посртали, сустајали, падали, опет

дизали (два точка из блата, два у блато), исправљали се поносом, доживљавали кризу својих веровања, преболевали кризу, певали, а не плакали то своје „хрвање са Богом и са људима“, добро радили свој занат човека и још, једини plus, имали дар да своје доживљаје рекну било у првом, или у другом, у трећем лицу.

Такав човек је за нас нормалан и нормативан књижевник. Зато ћемо као књижевност проучавати и књиге које теорија књижевности искључује као аморфне, јер немају облик ни једнога канонизованог књижевнога рода. Пре многих лирских песама ћемо саопћити слушаоцима почетак Његошева тестамента: Хвалим те, Господе, што си ме био украсио душом и тијелом изнад милионах; пре многих лирских збирки ћемо пропагисати једину књигу проте Матије, у коју је легао цео један леп живот борца, и као најлепшу нашу лирику препоручивати онај увод у *Мемоаре*: „Ја сам служио и господарио, поповао и војводовао; путовао по народном послу далеке путеве, и код куће мирно седио и у мојој башти воће каламио; војевао сам опасне ратове, и уживао благодат обштега мира; са царевима сам говорио слободно, а кадкад узбунио ме је говор простога кмета; гонио сам непријатеља и бежао од њега; живио у сваком благу и изобиљу, и опет долазио до сиротиње; имао сам лепе куће и гледао их из шуме спаљене и срушене; пред мојим шаторима вриштали су у сребро окићени арапски хатови, и возио сам се у својим неокованим таљигама; војводе су ишчекивали заповест из мојих уста и опет судба ме доводила да пред онима што су били моји пандури на ноге устајем“.

А кад таког човека назовемо југословенским књижевником, онда ће међу југословенским књижевницима, поред Бранка и Стерија Поповића, Доситеја и Вука, Његоша и Панчића, можда чак поврх истих, у првом реду наших књижевника стојати Гете и Толстој, у колико се могу читати на српско-хрватском језику. Гете не само зато што је живот живео као борбу, што је делом и речју човека дефинисао као борца, него и зато што је јасно рекао: „Све што сам ја објавио, одломак је велике једне исповести;“ што је, у случају Јустус Мезера, нарочито поштовао „књижевнике чији таленат полази из делотворнога живота и одмах се, с коришћу, непосредно враћа у живот“. Такви људи и књижевници, бескрајно су ближи нама, људима од прегнућа, који верујемо да живот има свој смисао, они нас бескрајно више репрезентују, говоре у име нас, у име нашег нараштаја, него ли „кабинетски радник и учени занатлија на тешком послу риме и ритма“. Јер, на нашој скали вредности, живот има прво место, primum vivere; и више вреди лепота изражена у градиву живота, него ли у градиву речи; леп обрт у животу Пјера Кропоткина, шумадијских бунтовника, у животу Ренана или Људевита Вуличевића, лепша је фигура од најславније инверзије цитиране у стилистици.

Дабоме, за оваку Југословенску Књижевност ћемо да тражимо и сасвим нарочитог Југословенског Читаоца. Ми га већ именовасмо: човек од прегнућа. Он чита да би боље изучио свој занат човека, да би научио боље живети. Зато је њему ближи Рус Толстој и амерички Енглез Франклин од толиких земљака који, у његову дијалекту,

„пишу да би писали“. Тога читаоца ћемо ми тражити и у школи, међу оним ученицима који у књижевним делима откривају интимне биографије, жива човека, те иду за њим у стопу кроз живот му, толико занесени братом књижевником да се, преслишавани из историје књижевности, управо осрамоте; који се не даду „жедни преко воде превести“, жељни књижевних лепота завести из њих у мртви неки језик стилистике. Још више ћемо тога читаоца тражити међу пасторцима друштва, у радном народу који не стиже да „с књигом сване, с књигом и омркне“. У весело, ведро, преображено царство књижевности коју не раде људи специфичне неке културе, занатлије, ми ћемо да позивамо све уморне и натоварене да се одморе и да нађу окрепе измученим својим душама. Књижевношћу коју ми познајемо и пропагишемо, ми смо толико васпитани у осећању социјалне солидарности, да бисмо у храму књижевности особито радо видели браћу која долазе из ћумеза у које су, сред отроване физичке и духовне атмосфере, грамзиви богаташи сабили милијуне сиротиње да онде, модерни робови црнога труда, живе без ваздуха, без светлости, без топлоте и лепих видика, без лепих снова и крилатих надања.

II

За дизање интелектуалне културе нашег друштва, југословенска књижевност пружа и много и мало материјала. С једне стране, српски њен део има лепе примере за култ истинољубља, критицизма. Ако број тих примера умножимо случајевима Сократа који је више знао од осталих

људи, јер је знао границе својих знања, и легендарнога Галилеја који је опозивао кретање земље око сунца, уз ограду да се земља ипак зато (независно од изнуђеног му опозивања) креће, и Лутера који није хтео затајити своју савест: „Јер није добро ни мудро чинити ма шта против савести. Ја сам ту, ја не могу друкчије. Нека ми Бог помогне“: ако обогатимо лепе манифестације верацитета примерима који припадају човечанству, заједничко су благо, онда нам књижевност ни у овом погледу неће имати одвише сиромашан изглед. На челу читаве поворке бораца за истину стоји Доситеј са својим захтевом да сваки човек, без разлике по сполу, употреби богом дани разум, да никакво учење не прима ако није саобразно „правому и здравому разуму; да се не боји ни хиљаде светих отаца, докле га год рођена савест не обличава“. Доситеј који проповеда изборно сродство, културни афинитет, и на претње фанатика одговара: „претња је сасвим излишна за једног који је се не боји. Сам расуди, чега би се могао један човек плашити и страшити, који нејма ништа шта би му ко отети могао и који, гди се год наоди, поштено и под покровом закона граждански живи; који може у сред Италије и Англије какогод усред Баната и Далмације препитаније своје заслужити, који ништа не жели, него међу красноаравним и просвештеним људима и с књигама јошт неколико дана својега живота провести; ком је сва земља отечество и сви народи, колико питомији и благонаравнији, толико сроднији и милији. Истина да нека слатка симпатија к једноплеменим нашим и к земљи, на којој смо произрасли, всегда нам

на срцу лежи и као некакав магнет к себи нас потеже: и ја би весма у Паштровићи, у Чрници или у Кучи моје оставше дне провести саизволео, кад би се могао надати никаква препетствија не наћи, за учинити сродним мојим толико колико би кадар био ползе. Но ако ништа, ово писмо твоје довољно ми показује да не би се могли понагодити: зато, боље је из далека љубити се, него изближа не сносити се и мрзити".

Љубави и навици својој на слободу духа Доситеј жртвује толико јако своје осећање родољубља. Јован Цвијић учи своје ученике да не штеде своје животе у служби научној истини: „Има светлих часова, нарочито светлих ноћи, које се ретко јављају; у њима се нађе решење питања, или се смисле велики планови научног рада. То доба духовне луцидности и креације воља употребити, а не по оној обичној оријенталској тромости мислити на одмор. То махом ни организму не шкоди, али и ако шкоди, организам је зато ту да се честито утроши". Један од његових рано умрлих ученика, Петар Јанковић, одбацује тзв. националне лажи које, тобоже, служе националним интересима: „Јер се, држим, мора најзад одсудно нагласити да српски народ, који је велики, снажан и с великом облашћу, нема потребе да заснива своје узвишене националне идеале на заблудама".

Култ истине је нарочито нагласио Иларијон Руварац у лирској својој исповести коју је, у облику Предговора пред своје *Одломке о грофу Ђорђу Бранковићу,* пред дело којим је народу свом говорио најопорије истине, рушио најмилије илузије и самообмане, пред књигу „створену да иза-

зове размирицу и жестоки рат“. Он ту увлачи и проту Васу Живковића у своју борбу за истину, тврди да га је прота соколио: „Дрзај, не унивај и не устручавај се казати и исказати шта мислиш, оче духовниче! Та немојте се освртати на то шта говори свет, и шта ће рећи светина“! И жалећи за пријатељем који га је храбрио, он се исповеда:

„А ја остајем сам — тако ми је суђено да сам непрестано — у размирици и у рату са свима поборницима славе народне, па ма та слава покаткад „мнима“ и пуста била, — и да ратујући и у размирици непрестано налазећи се, увек и без прекида чезнем и уздишем само за миром, покојем и истином.

„Чезнем — но уједно слабим и ишчезавам, нестаје ме и скоро ће ме нестати, те нећу моћи кварити и потирати кругове и кола које су још стари повукли, и у којима се ми још данас у округ крећемо. Нестаје ме и нестаће ме, али не губим свести и неће ме до краја оставити свест. И ја знам — иако сам овога века више кварио, рушио, разрушавао, него ли стварао и зидао — да сам ја род српски, народ свој љубио и да љубим топло и у оној мери, у којој љуби род свој народни увенчани песник и прослављени беседник.

„Један овако, а други онако — а сви мислимо да служимо и да се одужујемо своме роду сваки својим начином“.

Истом идеалу, јачању нашег сазнања о свету и рационализовању живота, служио је Јосиф Панчић с више уравнотежености духа, с мирноћом у души каквом га је зар надахнула природа која

у тишини и ћутању највише ствара, али и с упорном и неуморном радљивошћу. Четрдесет година излази он, за време школског одмора, у природу, на планине, у подземне пећине, пење се скоро двадесет пута на Копаоник; десет година чини посматрања и прибира материјал, и тек потом пише о живоме песку у Подунављу. Кад једнога лета није могао на путовање, он је знао да то значи блиску смрт. Али посао ни тада не напушта; знајући да „дуго не може да траје“, он три дана пред смрт, и ако већ „пуна два месеца не једе и не спава“ упућује Академији посланицу која значи старање његово о даљем развијању националног огранка наше науке. Па и тада, у последњим речима које је написао, он препоручује да се Академија у свом раду руководи само истином и строго научном објективношћу. Друго шта се једва могло и очекивати од човека који је критицизам славио као „најсветлији појав у новијем нашем научном развитку“, а као најгрђег непријатеља душевном напретку човечјег рода нападао „догматичку сервилност или слепо веровање у оно што је други ко рекао . . . које је душевној стагнацији дугих векова поглавити узрок било“.

А када тај исти култ истине, исти критицизам налазимо и код мало или нимало школованих синова нашег народа, онда то значи да је ово, може бити, нарочито наглашена карактерна црта наше народне психе. Тако мало школовани прота Матија Ненадовић и Вук Караџић не сликају српски народ из Карађорђеве Револуције само по бољим му синовима и по бољим му особинама. Обојица приказују народ као

застрашен, доста клонуо духом, тако да га треба заваравати лажним порукама султана, док он непрестано жели да прими султанове тескере и да плаћа харач, да се назове султанова раја: толико је низак ступ његове вере у могућност ослобођења. Овако су истини неустрашиво гледали у очи и други наши прваци у животу и књижевности. Љубомир Проте Ненадовића који је забележио болни уздах рускога песника: „осамдесет милиона Славена, а нисмо ни мишоловку измислили“; који је смело рекао свом народу да је за судбу му одлучно да ли ће се на рушевинама кула бега Љубовића подићи српске школе и фабрике. Иван Мажуранић који је у племенитом болу плакао судбину засужњеног рода:

О словенска земљо лијепа,
што сагријеши небу гори,
да те таки удес цијепа
и јадом те вјечнијем мори!

Потиштени тви синови,
господичној негда у власти,
изроди су ил' робови,
жељни с овцам траву пасти . . .

. . . Ти си мајка од јунака,
ну робовах веле више.

Робови су тви јунаци,
твоји себри, тва господа:
робови су тви вјештаци,
и сви, твога ки су рода.

Петар Петровић Његош не таји, него са болом објављује, у писму Бану Јелачићу, гадну љагу на лицу „славних Славјана, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа. Ох, драги бане, већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Славјана у вјечној муци, стиде се свијета и људи због овога нискога стања, у којему смо спрема других народа европских, нашом сабраћом — ради чега мимо проче народе овај зли порок нас прати, рашта смо привикли робовати, рашта своје силе не познајемо, рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу. Ја сам, истина је, с овом шаком народа, под анатемом тиранства и шпионства, свободан, али шта ми је боље, када гледам около себе милионе моје сабраће ђе стењу у туђе ланце“!

Него, све ове тврдње о критицизму као наглашеној црти наше народне душе ћемо најлепше илустровати ако у памет дозовемо прекрасни онај призор из наше народне прошлости, састанак хајдука Илије Турова с војводом Марком Миљановим, састанак који је војвода фиксирао у својој књизи:

Код манастира на Дугу, под орахом, састају се први пут два јунака који су дотле слушали чуда један о другоме, али се не видеше, јер се нису борили на истом земљишту. Илија Туров, старији, имао је за собом оваку прошлост. Од тринаест година ранио Турчина и одбегао у гору четнику Раку Ђурићу, али га овај врати кући, док још мало не порасте. Две и по године је Илија чекао, а у шеснаестој убио два Турчина,

и сад га Рако прима. Деветнаест година четују заједно, постају стварни господари Метохије, њихова радња се простирала преко Старе Србије, до Кнежевине и до заробљене Бугарске. „Илија умијаше бугарски говорит' и пјеват' бугарске пјесме“. Тада Рако погинуо, а Илија, ухваћен, поднео такве муке од Турака, за које војвода Марко каже да нико, по памћењу људи, тако што није поднео; својим трпљењем (пет дана разапет на коцима, са лучевим цепкама под ноктима, запаљеним, као точак окретан и стрмоглавце, пасали га врелим гвожђем, кидали по комадић тела, стављали му врела јаја под пазухо) зачудио, не само пријатеље, него и мучитеље; потом четир године у тамници; једно неуспело бегање, при чему му прснуо дроб; откуп и још шест година четовања. Сад чува туђе овце, а не плаћају му ни за довољну храну. „Све муке турске не поплашише га, а сад га глад плаши“.

Војвода Марко, млађи, у четрнаестој години, у боју, дошао до оружја, убио Турчина и одао се четовању. Од двадесет три постаје перјаник кнеза Данила, али сваки други месец дана и даље четује, чини чуда од јунаштва. 1862 године постаје војвода, дигне Куче, али при склапању мира Кучи поново потпадну под Турке, а војвода исели у Дугу, у слободне Братоножиће. Ту чује за Илију Турова, негде око 1867 године, да у близини чува туђе овце, дозове га себи, замери му што му не долази да се упознају. „Богме, ти си војвода, а ја сам сирома“, одговара му Илија. Војвода жали што га јадно његово господство (с Илијом заједно наброји деветнаест огњишта што их је, с војводском својом породицом, променио,

скитајући се) отуђује најбољим људима, задржава Илију при себи све до смрти му, а погинуо је Илија при несретном походу војводе Марка на Плав и Гусиње.

Састају се два јунака, тада још обојица неписмени, и разговарају, трезвено и критички. „Ништа ми поглед у њега не нађе од онога што ми га, по чујању, бјеху мисли престављале . . . Свака му ријеч пуна веселе зраке у којој се види осмијехнуте озбиљности“. Разговараће одсад једанаест година, и војвода Марко ће, под старост, научити да креће тупим својим пером на које се толико, и без разлога, тужи, записаће речи измењене приликом прва сусрета, и каснија причања великога мученика народног. Све ће то записати без лажног патхоса, у сталној тежњи да не натруни своје казивање неистином. На то пази Илија Туров, на то Марко Миљанов. „Ласно је познат његове ријечи, како их чува од неистини — тога придавка. На коју сумња, не потврди је, но рекне: „Чини ми се да је овако, а не знам право је ли истина“. Критичан у односу према догађајима, Илија Туров је био претерано критичан према себи. „Он ниско сам о себи мишљаше. Он се не жаљаше на своју злу судбину која га постигла; њему не беше жалосно, болесна и нездрава тела, чувати на зиму и врућину туђе овце за кору хлеба; он не сматраше да је заслужио да му ко пружи помоћи; он и немаше заслуге, по његову мишљењу; њему се чињаше да може и други чинити, као што је он чинио. Њему ништа ни од кога криво није. Здраво срце само себи заслуге измирује, и себи спасење находи противу зла. Тако срце Илијино честито мишљаше

и жељаше, и с најнижим себе задовољаваше и отлен што је високо тражаше“. Неписмени Илија Туров се критички исповеда, а полуписмени Марко Миљанов критички посматра и Илију и Арбанасе, о којима пише. За приче које казују дела Илијина, он констатује да су то приче „истините, очима гледане на отвореном пољу, а не приче које се пола виде а пола из невиђелице ваде“. У Илији, јунаку коме се диви, он ипак налази два човека: „Ја у њега нађох мирну и побожну душу и нарав, да бих рекао, ни мухе не би увредио; али кад ријеч о боју дође, пробуди му се лавско срце и жеља за бој, као да му је живот млад и здрав; жељан боја, као да није никога убио, ни њега нико, не обзире се на своје црно уживање и тело рапаво од рана, но се запламти, говорећи о боју, као да ће сад на оружје“. Када дефинише Арбанасе, војвода Марко исто тако употребљава „двоструку ријеч: то је најпоштенији и најдивљи народ“, у чијој души се налази „најпитомија побожна љубав близу безбожне злоће“.

Јасна је, дакле, стаза на коју наша књижевност упућује своје ученике, читаво наше друштво. То је стаза неумитнога критицизма, потпуно слободног и научног истраживања, зидања и заснивања националних наших тежња на науци и истини. И још један корак даље, па се религиозно расположеном духу и само тражење истине јавља као најлепша молитва, као човека највише достојан рад. За ово не знамо симбола у југословенској књижевности, позајмићемо га из немачке, где га налазимо у следећим речима Лесинга:

„Не истина, коју има неки човек, или мисли да је има, него усрдно прегнуће да дође до

истине, сачињава вредност човека. Јер се тражењем, а не имањем истине, проширују његове силе, а једино је у овоме све веће његово савршенство. Имање рађа мир, леност, охолост —

„Кад би Бог у десници својој држао скривену сву истину, а у левици једину и вазда живу тежњу за истином, чак и уз додатак да вазда и вечито лутам, и кад би ми рекао: бирај! Ја бих скрушено припао његовој левици и рекао: Дај, оче! јер, бадава, чиста је истина само за тебе“!

А да то тражење истине има да прочисти и ослободи не само умове, него и васцеле животе наших народних маса, о томе ће нас уверити не само гломазни Зборници наших Академија, који садрже народна веровања, него и бољи примерци „непосредне књижевности“, какав је, између осталих, саможивотопис П. С. Срећковића, *Детињство.* Из те се књиге види да над животом маса владају натприродне неке силе, вампир, мора, вештица, караконџула, гвоздензуба; и сваки корак у животу има своје *ваља се* и *не ваља се*, па треба знати под који пропис да подведемо свој поступак. Тако да човек оваке масе проводи живот у сталноме страху од неких невидљивих сила, у оном страху од кога је римски народ ослобађао Лукреције својим спевом *De natura rerum,* а од кога наш треба да се отме просветом и неустрашивим тражењем истине.

III

Очевидно је да књижевницима о којима ми говоримо, које ми волимо, при писању није лебдела пред очима никаква поетика ни теорија књижевности са својим дефиницијама књижевних

родова и суптилних књижевних ефеката. Све лепоте њихових списа, сви украси, израз су необичне личности књижевника који се интелектуално, витално, практично, етички или естетски одликује од нас просечних. Отуд споменути руски публицист Петров, кад говори о књижевницима, своју књигу назива *Браћа Књижевници* и предусрета их са питањем: „Каквоме Богу дижете олтар у срцу своме“? Он зна да већина писама, што их читаоци пишу књижевницима, иште једно:

— Научи нас живети!

Он стално опомиње човека залутала у густој шуми који пева:

Усред ноћи . . . пута се не види . . .
Ах, пута се не види.

И иште да књижевно дело буде светионик који би у висини тако засјао, да га сви виде. И иште да посредник између књижевности и живота буде месец који примљену од сунаца светлост рефлектује, и светли човеку који се спотиче на животној стази, стази без чистоте, без радости, без топлоте и љубави. Познато је да су се руски књижевници више одазивали дозивању читалаца, него што је то случај у осталим књижевностима. Највећи руски лиричари, Пушкин и Љермонтов, певају песника као пророка који казни бездушне, а у народу

лиром буди добра осећања.

Гогољ је познат као Велики Ревизор мртвих, филистарских душа; Достојевски и Толстој, па и наследник њихов Чехов, сви они прочишћавају савести мање браће. Последњи, Чехов, радио је то посредно, казујући очајно стање душе у нараштаја који је изгубио веру у себе и у живот.

Астров у Ујка-Вањи овако то казује: „Знаш, кад идеш у тамној ноћи по шуми, па ако у тај час у даљини светли неки огањ, онда не осећаш ни малаксалост, ни мрак, ни оштре гране које те шибају по лицу . . . али у мене нема огња у даљини“.

Како ли стоји према овој мисији југословенска књижевност? Шта ли може њен посредник уносити у живот мале браће?

Наша култура, наша књижевност нема имена које би значило онакав програм какав значи име Гогоља, Достојевскога, Толстоја, Чехова. Па ипак, ако нема тако израђених ликова, са толико пластике израђених фигура, а она садржи елементе који могу да уђу у састав једнога просвећеног погледа на свет, обогатити га, дати му снагу да се изражава у животима.

Соколска мисао, омладинска мисао ведријег, пунијег, јачег живота, много али још увек не доста проповедана, још мање практикована у друштву где тако многи чланови траже како да „убију време“, да што мање проживе и да што лакши терет живота збаце са плећа, она је нашла најлепши свој израз у мелодичним стиховима Бранковим. У стиховима, на пример, који певају зору и њен осмејак. Њих, брате соколе, Бранко не пева као човек који зору редовно преспава а једанпут, случајно или послом, поранн, те га лепота зоре запањи као што милина месечине збуни Мопасанова свештеника. Сцена Бранкове појезије није програму за љубав: Стражилово, Белило, гора, зеленило, Дупав, бистри извор, вир, украј мора лука; нити је он реч уранак

унео у нашу књижевност из Вукова *Рјечника,* као што га до лепога Стражилова нису одвели никаква угажена стаза, никакав туристички путоказ. Има нешто у Бранковим стиховима што чини да верујемо песнику кад каже:

Колико сам пута превесео
са друговим у лађицу сео,
завативо веслом и десницом,
отиснуо с' водом и матицом . . .

Или, кад пева:

браћа луда
догрцаше до брега и пруда.
Млого ли се тако кад и када
у се глава поуздала млада:
тело чило, а умешна рука,
сретно сам се ја увек извука . . .

Као што му верујемо кад изрично каже:

Сунце јарко, та колико реда
тако тебе ја седати гледа'!

Или, када тврди:

Колико смо спрама месечине
тако, браћо, ми стајали пута . . .

Тако осећамо да је Бранко био интимно познат и са зором, с учеставањем петала при свитању, да је он из соколскога свог живота певао соколске своје стихове, крчио стазу којом треба да пође сва наша омладина:

ал кад књига понајвише тишта,
латисмо се красна шуровишта,
или чамац лагани узесмо,
па с' на Дунав ладни навезосмо,
свукосмо се, па за часак тили
поскакасмо у водицу, чили . . .

Јер, ако је Бранко испред мртве књишке наставе налазио уточиште у живој природи, одиста се често овој утицао, ма колико да су ђаци наши пре сто година имали мање уџбеника, мање школских часова, мање „учитеља клетих“. Јер, ко зна, да ли су пре сто година — када ђаци диктована предавања рецитоваху ништа их не разумевајући, — када су, по казивању Панте Срећковића спаљивали „материје“, тадашње уџбенике („Управо, они нису предавали, него диктирали „материје“, а ми писали, па после на памет, од речи до речи учили . . . Кад смо изашли с класификације, многи смо одма доватили „материје“ и побацали у ватру . . . Кад смо свршили ову другу годину, осветили смо се опет материјама, побацали смо их у ватру зато што су нас мучила читаву годину дана . . . Затим смо издржали испит, погорели материје и отишли кућама): да ли су пре сто година мртви језици имали већу власт над духовима ђака, него што је имају данас. Једно је поуздано: Бранко им није био роб. Он, соко,

ведро лице и слободно око,
права кичма, глава на високо . . .

за њега нису били опасни рђави учитељи који знају једино

од човека правити богаља.

Испред таких учитеља, он би знао

заметнути шешану на плећи,
па у гору у ловак потећи.

Зато и верујемо да се Бранку, када гледа на Карловце и околину, око душе

слатки часи умиљати роје.

Шта нам каже Бранко, данас шта он каже? Будимо чланови Сокола, Веслачкога Клуба, Јахачкога Кола, Ловачкога и Планинарског, Пливачког Друштва. Он је само једно пропустио: да нас позове на лед, на тоцињање, да нам да стихове по чијем ритму бисмо летели на леду. Младоме Гетеу је све то учинио Клопшток: „Сасвим се тачно сећам да сам једнога ведрог и мразног јутра, скачући из постеље дозвао себи у памет Клопштокове стихове о тоцињању; моја колебљива одлука, пуна оклевања, је тиме одмах постала одређена, и ја суноврат полетех месту где је почетник већ у годинама могао са мало окретности чинити прве своје вежбе. И одиста је ово испољавање снаге заслужило да га препоручи један Клопшток, јер нас води у додир са најсвежијим детињством, јер младића позива да сасвим ужива у својој гипкости, и помаже му да се отима укоченој старости . . . Час један, час други пријатељ би декламаторски упола певао коју Клопштокову оду, и кад бисмо се у сутон сви састали, одјекавало би искреним слављењем организатора наших уживања.

И зар да не буде бесмртан он,
Који нам откри радости и здравље,
Колико беспо јахање никад не пружа,
Што ни само лоптање не даје?

Какву захвалност зазлужује човек који уме, духовном побудом, да оплемени и достојанствено да пропагише какву било земаљску радњу".

Има више таких гласова у нашој књижевности. Ни Његош није глачао своје стихове у кабинету устајала ваздуха, него их је певао

стојећи „на брдо“. Са таког становишта, он осећа лепоту младости и живахности њене.

Видиш ове пет стотин момчади?
које чудо снаге и лакоће
у њих данас овђе видијесмо!
виђаше ли како стријељају?
кâ се града вјештво изиграше?
како хитро грабљаху капице?

У својој радионици, на Ловћену, он је видео слику која је нама толико мили симбол за наше Фаетоне и Икаре: соко онај коме је тек прво перје никло; у свом народу, он је волео и другога сокола, каквога је и Црногорка ређе рађала, певао је, оплакујући га, Батрића Перовића:

гледâ сам га ђе скаче с момцима,
скочи с мјеста четрнајест погах
а из трке двадест и четири;
по три коња загона прескочи . . .
шест путах сам с њим на муку био,
ђе прах гори пред очи јуначке
и ђе главе мртве полијећу;
још таквијех очи гвозденијех
ја не виђех у једнога момка . . .

Његош толико воли чилу и ведру младост, човека кога срце служи

и ко није сасма остарио

да, у хору с Хомером, с Тиртејем и Гетеом, слави смрт младића коме је жетва дошла пређе рока, у класовима, а боји се старости, сем ако би она била:

лице пуно веселости,
са сребрном брадом до појаса,
са сребрном косом до појаса,
а лице ти глатко и весело.

За обичну, редовну, болесну и мргодну старост, он има страшне речи:

Куд ће више бруке од старости?
ноге клону, а очи издају,
узблути се мозак у тиквини,
пођетињи чело намрштено;
грдне јаме нагрдиле лице,
мутне очи утекле у главу,
смрт се гадно испод чела смије
како жаба испод своје коре.

У природу нас, не смемо рећи упућује, у природу нас зове, између данашњих књижевника, Иво Ћипико. Он је проповедник јачег анималног живота, песник Здравља, Снаге и Живота. Његова сцена је скоро увек под сунцем, јер онде живе његови јунаци, онде се крећу његови љубимци „тежаци, мученици харне земље, што је муком обрађују, знојем лица топе и све нас хране“. Ако, у приповеци *Браћа,* иде за својим тежацима и у град, у тавницу (њему је то свеједно), и то чини само да рекне с каквим осећањем улази он у „скучени и мрачни простор где га чека ружни задах тескобе, гдје нигда сунце не грије и гдје се тјескоба у сред подне осјећа“, и да пусти браћу из тамнице, да нам их покаже где им у слободи „очи играју, као да хоће да у се сакупе сву растркану свјетлост изгубљених дана . . . осјетише се као риба, кад се из мреже измакне и морем заструји, осјетише бесвјесно, као никада дотле, сву љепоту свјежине, свјетлости и простора“. Његови јунаци, толико слични Бранковој омладини, „желе да се нагрију сунца, истрче и уморе од труда“. И ако хоћемо јаче да осетимо вредност Ћипикове соколске масли, треба упоре-

дити Лесковареву Љерку Таверничеву (Sjene ljubavi) са Ћипиковом Даринком (На Мору), са његовом Антицом. Лесковар, не могући поднети грубост живота, бега у самостан где налази „дјевице нетакнуте“; његова Љерка, и као учитељица, не прекида везу са самостаном у коме је учила, онде и надаље има свог директора савести, онамо свраћа „у тихо завјетовно мјесто . . . камо се тако жељно навраћаше њена душа“. Ћипикова Даринка, кад излази из „завода милосрдних сестара“, ослобађа се тамновања, „оставља гробље гдје је три године била жива закопана“, излази у „благдан свијетла, ведрине, жара и чежње“ где се, разуздана, размеће младошћу и здрављем. У другој новели, Ћипико је разрушио манастир, његове тијесне ћелије и мрачне ходнике; живот је победио, разрушио брану, и сад „испуцане му зидине оклопио бршљан, а из процијепа висе дуги, жути цвјетови . . . Кроз пукотине посрнула зида назире се море и чујем да се маестрал јавља, а у зиду расте дивља смоква — Бог зна откуд је амо донесена? — и весело пружа своје лишће у свјетлост поврх зидина . . .“ У рушевине тога манастира свраћа Ћипикова Антица козе и магарад која се расплодила по густим шикарама шкоља. У самој пак капели његовој се настани Антица која, без венчавања, воли људе према томе колико су јој мили, рађа са њима децу и одатле их пушта у слободни свет, „нека се широм свијета плоде . . . нека живу својим животом“.

Природа, у Ћипиковој поjезији, није само добра техника, она не детерминише само живот људи, она је, понајвише, сами предмет певања.

Неки пут, песник се толико гњура у уживању светлости и боја, да на човека заборавља, и онда даје оне лепе песме у песми, оне симболе бора самца и брода на пучини: „Устави се код увијек зеленога бора, самца, што се у пучини затона огледа, и вјечито над њом бруји, као тајанствена пјесма из даљине . . . а у гранама старога бора замећу се меки звукови . . .

„Далеко од њих плови брод, жута једра са црвеним окрајком у врху једва се назиру у плаветноме простору, рекао би висе у ваздуху као самац лептир свилених крила над пустом голом равницом . . . у сунцу једри брод низ пучину непознатоме крају“. . .

Ми ћемо, на позив Бранка, Његоша, Ћипика, на позив Милете Јакшића ићи у природу, али не да се изгубимо у чулности, да изгубимо из вида човека, културнога човека с унутрашњим животом, него зато да не паднемо у александринство; ми ћемо послушати и позив Људевита Вуличевића: „Српске матере, будите дјецу да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује“; ми ћемо телу свом посветити исто старање које и духу, јер је наша култура склад примитивне виталне моћности, хеленскога смисла за лепоту и за истину, модерног саосећања са социјално угњетенима и модерних тежња за техничким и практичним јачањем човечанства.

IV

Полазило ми је за руком, не једанпут, у званичној и у незваничној школи, код ђака који уче за сведоџбу и диплому, као и код одраслих који траже књижевност да би у сиромашан њихов

живот унела више живота, светлости, лепоте, да читањем лепих места из књижевности изазовем код слушалаца песничка благородна расположења, настројења љубави, самилости, праштања. Изводио сам пред слушаоце хор; Ромен Ролана који каже: љубав је мера живота, и Људевита Вулићевића који Толстога реч „гдје је љубав, онде је и Бог" изрече, у више наврата: „Господ борави у души која љуби . . . Онолико ми се шири и стере љубав, колико свјетлост, колико живот . ., Вавијек ће љубав царовати . . . јер је Бог љубав"; и Војислава Илића са стиховима:

Остави ме, остави ме, мене света мори туга,
У тој тузи ја се молим и за друга и недруга

У праштању, у милости моја душа сад ужива,
Моје срце, раздрагано, најмилије снове снива:

Поробоћен дух човечји отрго се разних чуда,
Нестало је ружних страсти и сурових предрасуда.

Хармонично и спокојно, као шумор у самоћи,
Живот тече своме крају у пределе тавне ноћи.

Храм љубави и чистоте високо се небу диже,
И у њему сваки обред девичанством светим дише.

А народи, загрљени, удружене химне плету,
Они химном братство славе и слободу славе свету...

И Антона Чехова, чији симпатични професор говори:

— „Највише и најсветије право краљева јесте право помиловања. И ја сам се свагда осећао краљем, јер сам се безгранично користио тим правом. Никад нисам осуђивао, био сам снисходљив, радо сам праштао свима, лево и

десно. Где су други протестовали и узрујавали се, онде сам ја само световао и убеђивао. Целога свог живота сам се старао само о томе да би моје друштво могла подносити и породица студената и колега, и послуга. И такав мој однос према људима, ја то знам, васпитао је све којима се дешавало да се нађу крај мене“.

И Гуслара, чији цар, када му слуге хоће да бију сиромаха, говори:

Не удрите млађано Бугарче,
Бугарче се спават' научило
По планини овце чувајући:
Не удрите, већ га пробудите.

И Толстоја, чији Нехљудов „никако није могао решити шта је потребно њему лично, а шта треба да ради за друге, то је знао несумњиво“. Толстоја који је проповедао и практиковао најлепши однос интелигента према ближњем:

„Сви ми треба да гледамо, како да смањимо потребе своје, и да радимо све што можемо рукама својим, не бисмо ли тиме уштедели посао онима који се труде да нам живот подрже. То је заједнички рад свију нас. Ну просвећени људи имају још један, а тај је: поделити своје знање са другима, вратити га оном народу, који их је однеговао“.

Тургењева који у домаћем куту мисли на оне који га немају: „А напољу се подиже ветар и зави злокобним фијукањем, ударајући тешко и злобно о стакла која су звонила. Настаде дуга јесења ноћ. Благо оном ко у такву ноћ седи под кровом дома у коме има топал кутић . . . И нека би Господ помогао свима који се без склоништа потуцају“!

Дикенса чији себевид Давид Коперфилд, кад се после скитања нађе у чистој постељи, чини племенити завет који је Дикенс и испунио: „Памтим, како пређох у глави сва она усамљена места, где сам под ведрим небом преноћио и како се помолих Богу да се никад више не нађем без крова *и да никад не заборавим оне који лутају по свету без куће и кућишта*“.

Гогољa који, кад се ужасава од тврдице Пљушкина, довикује омладини:

Узимајте и носите са собом на животни пут, излазећи из нежних младићских година у грубо и сурово зрело доба, узимајте и носите са собом све лепе покрете душе човечје, не остављајте их на путу, јер их после нећете наћи!

Полазило ми је за руком да, предавањем књижевности, проповедам један или други начин мишљења, осећања, хотења, веровања, један или други однос према сабрату, према нацији, према универзуму, једну или другу етику и религију. А није успевао покушај, скривио сам га и ја, да читањем *Насеља Српских Земаља* илуструјем тезе Фридриха Рацела *о описивању природе*, нити да, читањем српских књижевника, објасним ученицима Беново учење о стилу, о једноставности, јасноћи, јачини и патосу, о духовитости, мелодичности и хармонији стила, или о врстама књижевних композиција.

Зато сам ово друго напустио, а пригрлио први начин, и пропагисао, место теорије о автобиографији, хумор којим Доситеј говори о себи, а који је не само плод симпатичне једне автокритичности, него и симпатичан један поглед на свет. Читао сам, зато, слушаоцима лепо место

његова *Живота и Приключенија,* у коме с хумором казује свој живот у Бечу, живот интелигентног пролетера. „Дела моја и дужности радо и весело испољњавајући, чинило ми се да сам у совершенејшеј независимости и свободи, нит сам кому есап давао, нит од кога узимао. Сав град Беч чинио ми .се мој, јер сам могао по њему шпацирати, колико сам год хотео. Аугартен, Прадер, све шуме наоколо и ливаде поизмеђу њи биле су у мојој власти, сваке недеље и празника могао сам по њима на све четири стране ходити, колико ми драго. Сви славуји у Аугартену у пролеће, и кад би ја сам ту био, певали би, колико да су највећа господа у њему . . . Предградија сва око Беча и вертоградн, били велике господе или граждана, гди год је слободно било улазити, ту ми нико није смео стати на пут. За она пак места, гди није дозвољено било улазити, нимало нисам марио, колико да и нема на свету, нити би ја ту ушао, да ме ко куми, код толики други лепши места.

„Нека ми нико не баца преко носа да сам по вишој части пешице одио, зашто ово је много боље за ме било ради многа узрока; но ова два, која ћу казати, стотине вреде. Прво — што је за здравље много полезније пешице одити него у коли; а шта је боље на свету од здравља? Друго, ко је у колеси, ако ће бити пра да се загуши, он мора оним путем ићи, куд остала кола иду, ако му се и неће. Другда се поизређају по сто једна за другима, да се не виде од пра . . . Они су све то принуждени трпити, а ја не; зашто ја и проче моје друштво пешаци, којега нас има доста, фала Богу, нами је лакше . . . Слободно

сам могао у сви више речени мести прве и најлепше бечке госпође, колико сам год хотео, гледати... Редут бечки, који је оглашен на свету, комедије, опере талијанске, музике, царске библиотеке, све ове веселе и полезне забаве и наслажденија могао сам уживати и уживао сам како један од велике господе“.

Нисам тражио лепоте стила, којих у делу Доситеја има изобиље, него лепоту става му у животу, те цитирао златну и дубоко религиозну његову реч да се не треба, у животу, бојати разних божића, него само једнога Бога који се открива у савести религиозно надахнутих људи. Читајући, пак његове тужбе на своју болест „типоманију“ која би била врсна старца у Камчатку одвући, ја сам је препоручивао и истоветовао с оном тежњом остарела Вука Ст. Караџића „да би се још нешто од смрти отело“. А објашњавајући речи Доситеја о полудневи његова живота, које љупко подсећају на почетак Дантеове *Комедије*, проповедао сам мудрост живота коју је Доситеј тако лепо илустровао: живети прву половину живота себи, свом самообразовању, изградњи своје автономне личности, моделисању што лепшег егземплара човека у себи, а другу половину свог живота провести у мисији, враћати зајам друштву давати себе кроз социјалну акцију. На тај начин, место дефиниција, класификација и дистинкција које садрже реторике, ја нађох у југословенској књижевности Пантхеон један највиших човечјих симбола који најречитије казују разне начине живљења у лепоти, у истини, у правди.

Тако, у гусларској појезији, нађох јунаке којима је књижевност учитељица живота:

Три војводе уједно одоше,
Боже мили, срца слободнога!
Помислише на старе јунаке,
Како ваља мријет' на мегдану,
Њих тројица пред двадест хиљада...

Нађох симбол борбена човека који жели, пошто се сам у гробу, не буде могао кретати и борити, да бар сазнавањем борбе, пасивно у њој учествује; нека га укопају „на друму широку“,

да с' наслушам тутња од коњица,
и јаука рањених јунака.

Нађох симбол народнога првака који стоји испред свог народа, као Арнолд Винкелрид, да у њега буду уперене све стреле непријатеља:

Он Турчину неда у кнежину...
... А кад нама порезу донесе,
Под оружјем на диван изиђе,
Десну руку на јатаган метне,
А лијевом порезу додаје.

И симбол првака-мученика, јер не може задовољити све жеље народа, Ивана Кнежевића који

сузе рони, а робиње тјеши

и Рака Ђурића, гологa ајдука у књизи Марка Миљанова који је себе посветио „мору пакленије и безмјерније мука“, али му је најтеже и најстрашније од свега кад угњетени иште помоћ и освету, а сав остали народ захтева да чува свој живот, мање да мари за своју част и славу; коме „више муке од мука“ доноси то што не може да се подели: да половину Рака Турци убију, а половина остане у гори да чува народ.

И пошто ја верујем да ћемо и ми добити велике борце само ако о њима што више будемо говорили, ја ћу да упозорим читаоце на неколико лепих симбола репрезентативнога живота, живота у мисији, нормативнога живота. Чиним то радо, зато што своје снове о животу радије казујем речима старијега брата, а најрадије његовим начином, његовим поступком.

Мудро скретање Доситејево, напуштање манастира и посвећења у њему, одлазак у школу и тражење просвећивања; његово ослобођење савести, и своје и наше, од идолатрије, оно има свој пандан у судбини „католичкога Доситеја“, Ђудевита Вуличевића. Кад му је душу растрзала борба између истинске вере и удобна живота, кад се он одлучује да изиђе из пакла редовничкога живота, да „збаци са себе несносан јарам и да се врати свијету, људима, свјетлости, матери, Богу“, маловерна браћа између редовника се питају: „а како ће сад? А како ће јести?“ На то питање живинскога човека, Вуличевић је одговорио, не фразом, целим животом својим: „Послије изласка из римске цркве, нађох се тјелесно сиромах, али у духу, у Богу бејах много богат . . . поштењем, патњом, животом доказујемо своју слободу . . . Ако с памећу и срцем боравимо изнад материје, и само се потплатима дотичемо свијета, нико нас неће нигда савладати“.

У православном делу мога народа, Доситејево ослобођење савести је нашло разумевања; разумео га је велики револуционар Карађорђе и дигао га на положај министра просвете, држао је Доситеја уза се као саветника свог. У католичком делу народа, Вуличевић је кажњен за

дрскост, којом се ослободио од робовања догматизму. Њему би суђено да иде „сирота у туђу земљу, и туђин у туђини да доврши своје дане“. Човек најачега националног осећања који је свом народу поручивао: „Ево, ништа немам на свијету, али да бих и што имао, све бих дао за те; вјеруј, дао бих и ово гњилог својега живота. Кад бих тебе ради погинуо, твојом бих се славом прославио“... — морао је у туђину, да оданде, посланицима, поручује народу свом велику своју љубав и веру у свестрано наше ослобођење, да онде заслужи епитаф: „Умрије од глади, али поштено“. Крчећи стазу интелектуалном и етички-религиозном ослобођењу, проричући национално и наговештавајући социјално ослобођење, он се, међу нашим католицима, осећао разапет на крст: „Ја сам жалост и рушевина. Несрећа ме је нејака дојила и повијала, младићу ми је чемериком главу китила, и ево ми сад тешка сједи на рамену и ја је носим уз врлетни бријег мога живота... Осмо ми је петољеће, сиједе ми власи, сиједе сам браде... од худијех несрећа млад остарих“. Знао је он шта га чека: „Већ у мени нејачку бучаше валовје свјетовнијех борба, и за дјетинства почех прсима приправљати оклоп, да се не бих страшио, него славодобитан одржао насртима и ударцима зле судбине“. Знао је да га, обалама заробљена Јадрана, чека тешка борба, али је био расположен као Ђура Јакшић: „трње је за човека“. „У труду се јача тијело, у патњи душа; у лијености и уживању тијело слаби, ћуд и душа изопачују се“. Он одабра борбу. „Благо онима који се свијету опиру“. Није ни могао остати у манастиру, „у паклу“, човек који је онде нашао

„тмине и људе што мрзе на свијет, јер у својему срцу немају љубави . . . Кад ступиш на манастирски праг, срце ти се стисне као да је клијештима ухваћено; кад те мантијом обуку, једва дишеш под њом, чини ти се да је од олова, да те је већ смрт покрила својијем плаштом. А кад ти стригу главу, онда осећаш као да ти мозак мрзне под бријачем и већ не мислиш; не можеш мислити; смања ти се душа, памет, човјештво; постајеш фратром, нестајеш човјеком".

Нађох у југословенској књижевности и још једнога човека који не могаше дисати у бедним приликама Гајеве, Бахове и Куенове Хрватске, који је мотрио на Србију као на кулу светињу Југословена, служио јој посред Беча, и морао бегати у туђину, у исту Италију где је и Вуличевић умро „тужним изгнаником", да онде склопи вредне своје руке, једнако заборављен, као и далматински му сабрат. Имбра Игњатијевића Ткалца је служба интелектуалном, етички-религиозном; националном и социјалном ослобођењу Југословена још већма отуђила роду. Он је примио мисију да наше ослободилачке тежње заступа пред Европом, да их доводи у везу са тежњама Кошута и Гарибалдија, да пред сав културни свет изнесе тешке наше оптужбе против црножуте Аустрије. Претежно, он није писао нама, него о нама, писао немачки, талијански, француски, енглески. Чак и најинтимнију своју књигу, *Младачке Успомене из Хрватске,* књигу у којој је испричана једна од најлепших младости наших, у којој има тако много наше интимне стварности, и њу је написао немачки, жртвовао својој мисији, обавештавању света о тешком,

убитачном притиску Аустрије на наш културни, национални и социјални живот. Он је, зар, знао шта ради, али ми не знамо. Ми смо превели свачије новелисте и романсјере, преводили чак и мађарске писце треће класе, али за четврт столећа не преведосмо нашој омладини Jugenderinnerungen aus Kroatien, објављене 1894 код Wigand-а у Лајпцигу, једну од најлепших југословенских аутобиографија.

Ову не препоручујемо, на овом месту, ради одличних обавештења о предилирским Хрватима, него више као људске документе о „души са вечитом чежњом". Имамо у овој књизи као неки југословенски пандан Гетеове *Поезије и Истине.* Наш дечко, у сасвим неписменој средини препуштен сам себи, погинуо за књигом, стече таку културу да, кроз основну школу и кроз целу гимназију, увек више зна и више уме од својих учитеља. Од пет година, мали Имбро је већ знао, поред српско-хрватског, и словенски дијалекат, говорио је талијански и француски; до десете је научио и немачки. У четрнаестој, он ствара прве везе са књижарима у Загребу и Пешти; у другом разреду гимназије проучава Босие-та, Волтера, Гибона, Спиноцу, а после Хегла и Канта, опија се скепсом Белова Dictionnaire critique et historique, тако да је још на гимназијској клупи, освојио за себе идеје велике светске књижевности. Међу књигама, и уметностима, мали гимназист са болом осети инфериорност Словена, па тражи и најдаља, најмање приступачна обавештења о културним способностима велике наше породице народа: у неколико месеца, мали гимназист научи руски, пољски и чески. И сад се са Ткалцем

дешава промена коју је доживео и космополит Доситеј. „Античка култура и хуманистична, естетска просвета 18 столећа, које сам обе усисао кроза све поре, могле су ме на извесном степену духовнога развића и за неко време учинити равнодушним према националном осећању, али га нису могле уништити; чим се за ово пружила прилика, избило је оно елементарном снагом из дотле не примећеног кутића мозга и срца и не може се више угушити“.

У Ткалцу, Југословенима који су самоуци, и онима који уче школе, ми препоручујемо гимназиста који је могао о себи рећи: „Са Хомером и Софоклом, са Шекспиром и Гете-ом у глави и на уснама . . . остао сам кроз васцели свој живот туђ шовинизму“. И препоручујемо им интелигента, коме је пре осамдесет година било сасвим све једно, да ли су га сматрали Србином или Хрватом; који је, пратећи догађаје у Србији 1839, стекао неизмеран респект према овој, дуго јој служио, радујући се и најнезнатнијем јој напретку, а ипак, преко педесет година, одржавао верно и непомућено пријатељство са Кошутом, опет не утонуо у беду родољубивих фраза и некултурних поклича, него су га гушиле социјалне неприлике Аустрије „где самовоља, угњетавање и насиље газе права сиротиње и слабих, где је толико беде и патње“, да је морао изићи у Европу. Данашњи духовни питомци Ткалца, питомци Доситеја, не морају бегати из домаје: радничке масе се отимају на светлост, крећу се у знаку њихових ослободилачких мисли, дозивају себи сараднике између умних радника, да у заједници рада кују на наковњу где се израђује нови поредак ствари.

V

Српску и југословенску мисао је од средњевековних окова ослободио Доситеј Обрадовић. Критици здравога разума је он подвргао сваку предрасуду, прогласив да је само здрав разум божанског порекла. Тиме је дата могућност да у нашој књижевности дођу до израза сва расположења и схватања, становишта која се не боје суда здравога разума. Тако су могле доћи до израза и социјалне тежње појединаца, пре него што смо у нашем друштву и имали социјалних покрета, организованих социјалних покрета.

Организованим социјалним покретом нећемо назвати Тицанову буну, на пример, у којој је Доситеј узео њега достојно учешће, а која је забележена и окарактерисана овако:

„Побуњеници су изјавили да остају верни цару и његовим властима, али не могу више подносити спахије. Цар се, дабогме, солидарише са спахијом, и црква с обадвојицом. Она иде напред, проповедајући љубав, да превари побуњени народ и поново га стера у јарам. Иде Стратимировић у кочијама, али га бунтовници зауставе у Врднику. Митрополит се тужи: кроз туђе народе одлази он цару, без сметње, а сад га његов народ зауставља.

„Јесте тако, оче наш, али је на теби свила и кадифа, а ми смо голи и боси, па ти нећеш терет наш цару да кажеш“...

То је био социјални покрет без данашње социјалне мисли. Роб моли од цара олакшање терета који је толико несносан да, не одтерете ли га, он радије бира смрт. Ни најмања слутња о бољем једном друштвеном поретку у коме неће

бити ни спахија, ни кметова, и који не зависи ни од цара, ни од митрополита, него од боље организованих радника. Ја ћу радо овде да споменем још један овакав неорганизован социјалан покрет, јер је то прилика да из одличне једне југословенске књиге, на жалост, засад само на немачком језику објављене, а и у том облику тешко приступачне, мало познате, саопћим нашим читаоцима неколико благородних речи и расположења. Књига је то Имбра Игњатијевића Ткалца, једнога између наших југословенских предака за које не би места у мизерним приликама нашег живота, једног од најбољих наших људи. Пред неких деведесет година, њему гимназисту су и отац, племић, и сви други познаници говорили против увођења сељака у писменост и у књижевност, пошто то јача његову готовост за побуну против спахија. И показиваху му прастару липу што на путу, којим су Ткалци одлазили у свој виноград, трунући. лежаше као симбол крвавог угушења једнога сељачког устанка.

„До средине тридесетих година сам у пуној слави му виђао красно големо стабло чији је обим изиосио више него два хвата, и често сам, почивајући у њену хладу, о духовским феријама уживао у мирису њених цветова. После неколико година је једнога дана не сагледах више из даљине како стрчи у небо, него нађох кад сам се приближио жупској цркви, големо стабло где окресано, без грања и лишћа, лежи на земљи. Потрчах у жупников стан да чујем шта се десило са красном древном липом. Жупник није био код куће, али ми његова домаћица испричоведи, јецајући и плачући, жалостан један догађај.

„Наши сељаци, рече она, увек су од спахије нечовечно пљачкани. Чиновници спахије се никад не задовољавауху деветином жита и сена, и десетином вина, колико је право, него захтеваху још за половину више. Сељаци су се увек против тога бранили код спахијског суда, али нису постигли ништа сем удвојене мржње графа * * * и његових чиновника. О ускрсу се чуло говорити о новим правицама које да је цар дао сељацима за одбрану од господе (— краљевски предлог новог урбаријалног закона који је примљен на државном сабору од 1832 до 1836 —); о Духовима се људи по миси скупили под липом и договорише се да не дају више спахилуку никакве деветине ни десетине. Кад је жетва и сено стигло под кров и чиновници спахилука дошли да купе деветину, одупреше се сељаци лопатама, секирама, косама, вилама и грабљама, шта је ко имао при руци, и претукоше пијавице на мртво име. Спахилук заиска од жупаније војничку помоћ против сељака. Господин жупник је покушавао да сељаке утиша, и проповедао им је с проповедаонице да дају деветину, док их цар не би од тог ослободио, што засад још није учинио. Ти знаш како сељаци поштују нашег г. жупника, али кад им је ово проповедао, изишли су сви из цркве и оставили га сама са женама, те се опет сакупили под липом. Кажу да су се онде људи заверили један другом да ће старе своје правице, које да је цар сад обновио, против овакогнасртаја спахија бранити имањем и животима својим.

„У току седмице су домарширали многи, врло многи солдати. Кад их сељаци угледаше, дође их 300 до 400 с лопатама, косама, секи-

рама, некоји наоружани пушком, под липу и очекиваху солдате одлучни за борбу. Официри иђаху напред са голим сабљама, а један, на коњу, распитиваше о старешини села. Ваш виноградар, стари Иве Новаковић, изиде из јата и упита официра, чему је дошао овамо са толиким солдатима, који се у малену селу ни уконачити не могу. Официр као да га не разумеде, и довикну нешто солдатима, што опет наши људи не разумедоше. Из реда изиде један солдат, стаде крај официра и упита старога Ива, шта хоће да рекне. Иве му одговори да сељаци неће ништа сем да бране своје од цара им дате правице против њихове господе која их ногама газе. Солдати, ако не намеравају никакво зло, нека се мирно врате у Карловац. Солдат и официр поразговорише, те солдат рече Иву: капетан заповеда да сељаци одмах имају ићи кући и бити на миру, иначе ће им ударити по педесет батина. У исти мах заповеди старом Иву да солдате уконачи у селу и да се стара о њихову снабдевању, иначе двадесет и пет. Кад Иве чу ове речи баци на земљу своју лулу коју по цео дан држи у устима, и дрекну као дивља звер: „Јесте ли чули то, људи! Јесмо ли ми разбојници да се тако с нама поступа? Одлазите, солдати, одавде, где никаква посла немате. Ми ћемо сами свршити са нашом господом“. Сељаци стадоше викати: „Даље, солдати, ми ћемо да ударамо“! Солдат који је једнако стојао крај официра и са њим разговарао, рече Иву: ако се сељаци сместа не разиђу, он ће, Иве, одмах бити положен на клупу и добити педесет батина. Кад сељаци чуше ову претњу старцу, опколише официра и свукоше га с коња.

Он трже сабљу и удари сељака који му најближе стојаше, али га други оборише на земљу. Солдати припуцаше и четир сељака се срозаше мртви. Наши се људи бацише као бесни на солдате и убише неких пет солдата својим косама, секирама и неколиким пушкама. Борба је била крвава и у њој паде још десетак сељака, међу њима и честити стари Иве, коме један од солдата кундаком разби главу. Пошто сељаци не могоше издржати паљбу, разбежаше се на све стране; а солдати за њима, гађајући их као зечеве, те их убише још десетину. Прасак пушака узрује жене у селу и све потекоше под липу где, кад нађоше мртве, стадоше нарицати и плакати, да би се и небо ражалило. Солдати поседоше све куће у селу и нико није смео ни у ни из куће. Све ово не потраја дуже него колико ти приповедам. А кад је све прошло, дошао је г. подсудац из Јаске с коли и видео под липом жене код мртвих и рањених. „Зашто ви нисте били ту, кад су војници дошли“, повикаше на њ ужаснуте, побесенеле жене, „да сте ви своју дужност учунили, не би се била десила ова велика несрећа“. Он није могао ни речи, а жене су сиктале и проклињале га; као без свести, стаде он трчати од једног мртваце до другог и викати, јер је морао осећати да се без његове небриге и закашњења несрећа можда ипак не би десила. Затим се распита код рањена сељака који лежаше у близини липе о жалосном догађају и одвезе се у село, одакле дође под липу са рањеним официром-командантом. Лешеви су пренесени у цркву, а скоротеча послат у Јаску да наручи скриње за мртве, за рањене пак да доведе лечника. А да си видео нашег г. жупника

који је дан пре био отпутовао у Загреб, а вратио се у вече после покоља! Плакао је као дете, и проклео официра, солдате и судце. Кад је идућег јутра отишао у цркву и видео онолике лешеве, као рањена звер је вриснуо: „Правдо божија! Зар се нећеш осветити за ова убијства“? Он одмах хтеде отпутовати натраг у Загреб и захтевати од жупаније да се кривци строго казне, јер да проливена крв виче за осветом. Али Мико Новаковић, брат убијенога старог Ива, рече му плачући: „А ко ће сахранити ове несрећнике“? Г. жупник му даде за право и остаде.

„Пошто је била јака жега, лешеви су се брзо стали кварити и у подне се већ није могло остати у цркви; међутим, из Јаске нису биле дошле скриње. Г. жупник тада рече да се лешеви, положени на даске, пренесу на гробље и сви покопају у заједнички гроб. Сви за рад способни људи у селу се понудише за жалосни посао. Солдати који су имали заповест да никога не пуштају излазити из куће, заборавише заповест и пустише људе на посао. Није се могао видети ни један официр, очевидно су се бојали народне освете. Г. жупник је слао у Јаску и Карловац, али се ни један гласник није вратио. О заласку сунца је извршен погреб. Захвали Богу, чедо, што то ниси чуо ни видео! Камен би се расплакао гледајући 27 лешева, слушајући плач и јаук људи, жена и деце! Било је то страшно, да излудиш! Било је ужасно како су лешеве слагали један поред и један поврх другога! Људи који су дошли из Славетића, Сесвета, Драганића, Прибића, помогоше при тужноме послу. Г. жупник је заједнички опојао све мртве и проповедао на

гробу. Ја ти не могу рећи шта је он казао, јер се нисам добро осећала те не разумедох ништа, али су људи говорили да господин жупник има право.

„Увече дође велики судац са подсудцем и неколиким јуратушима, и сазва најпре официре, а онда наше људе. Он се издера на сељаке: „Тако вам и треба ви, неваљалци, штета да вас нису свију побили! О каквим то правицама ви говорите? Ја ћу вам показати ваше правице! А сад, вуците се сви до врага“.

„ . . . Кад сељаци идућега дана видеше древну липу оборену на земљу, плакали су и јецали да би се и камен смиловао. У недељу дођоше сељаци из свију суседних села и плакаху око оборене липе као око човека . . . Одмах се пријави седам стараца и пођоше у понедељак пешице у Загреб. Бан их није пустио преда се, него им поручи да је истрагу већ наредио, а они треба да иду кући. Отада су протекла три месеца, али истраге још нико није видео. А и шта је господи стало до сељака! Али Г. жупник вазда говори: „Освета ће ипак једном доћи, и биће страшна“.

„Ја сад разумедох бесну мржњу сељака на свакога господина, тј. на свакога човека који не носи сељачко одело, и сетих се дотле неразумљивих ми речи, исказаних у ситној једној згоди мога детињства. У непосредном суседству наше курије у Водостајама је била кућа сељака Мејашића који, међутим, није био наш кмет. Домаћин, Јанко Мејашић, био је леп старац врло мрке пути, густих црних бркова, тврдих и мрачних црта лица. Сељаци му дадоше надимак Кољо

(који коље) јер је при једној расприи о међи убио и откајао са десет година тамнице, а сад је живео, од свакога избегаван, са својим сином и његовом женом. Моји су родитељи зазирали од Коља, и мојој матери није било по вољи да ја с Кољом разговарам. Али Кољо као да је имао за мене симпатије и, кад бих ја ћеретао с нашим веслачем Јовом, на обали Купе, Кољо би нам приступио, погладио би ме по коси и пољубио. Приметио сам да би му се лице притом разведрило и примило доброћудан израз, те сам га заволео . . . Једном се он посвадио с нашим надзорником рада, са „шпаном“, и трже из шпага повелики нож. Шпан потрча у кућу и изнесе ловачку пушку. Кољо насрте на њега са ножем, а ја му потрчах у сусрет, обгрлих колена и, сав престрављен, викнух: „Молим те, драги Кољо, не убоди шпана!“ Моја му безазленост обезоружала гнев; он остави нож и рече шпану: „овога пута те је спасло ово дете, али пази да се други пут не очешеш о мене.“ А мене диже у своје наручје, пољуби ме и рече ми: „Ти добри, мили дечко, каква несрећа што си господско дете.“

„. . . У свом срцу, ја стадох на страну сељака, јер сам видео како спахије који су се дружили с мојим родитељима, поступаху са својим кметовима; они као да нису ни помишљали да су и сељаци људи, а са људима да се мора људски поступати.“

Тако југословенски Кропоткин. Своју љубав он дарује нашој неорганизованој радничкој класи, али нема прилике да јој стави у службу своју радну снагу, свој живот. Само донекле, та ће се прилика пружати југословенским интелектуалцима

од краја шездесетих година, од Светозара Марковића и социјалистичког покрета који се надовезао на његов иступ. Прво из Русије, а потом преко Швајце, уноси се у наше друштво „нова наука,“ учење да свагдашњи друштвени поредак није последња реч човекова ; да просвећена воља група и класа може развитку друштвенога живота давати правац који је више у складу с идеалима друштвене правде. Мисао развића, уведена у све научне области, осветлила је и појаве друштвеног живота, а она иста критика здравога разума коју је Доситеј са својим ученицима примењивао на питања етике и религије, односно цркве, сад је нашла примену на питања друштвеног поретка. И као што у првим деценијама XIX столећа није штампана књига песама или науке, а да се, макар само у предговору, не загрми против сујеверја или предрасуда, тако од седамдесете године сваки наш радник на књижевности мора да има своје схватање друштвенога питања. Социјално питање постаје мода, кроз коју пролази и Змај ; оно постаје и остаје мода тим пре, што у нашем мање напредном друштву није било услова за прави социјалан покрет. Светозар Марковић, после неуспеха с кооперативима, измирио се с неопходношћу да ствара интелектуалан један покрет, чији успеси имају да дођу од боље једне интелигенције. Тако се и могло десити да се, на пример, сав социјализам Милована Глишића сведе на „опоречавање власти“, причем су, у овој Батрахомиомахији, улогу експлоататора морали да играју јадни попови, ћате, сеоски кметови, и слични готовани и тирани.

Ништа мање, иако се социјални покрет Светозара Марковића, по смрти му, неопходно извргао у покрет политички, остала је његова и социјалистичка мисао у нашем друштву као светли један стуб коме се радничке масе примичу у бољим својим тренуцима, који напуштају у часовима клонулости, или у тренуцима грозничава очајања. Она самим својим присуством даваше социјалну једну боју национализму наших народних првака, и подржаваше социјално надахнуће књижевних наших првака. Ђура Јакшић се социјално определио под утисцима од спахилука у чијој сенци је одрастао, чију роботу је приказивао, под утисцима од гладне године 1863 и њених појава: „Човек који је за време глади хранио сиротињу, па се отуда обогатио!“ Он „који је, да би се прехранио, носио малтер на београдским грађевинама“, осетио је још пре Нове Науке: „Сви дакле једно мисле, једно желе, осећају, сви тебе мрзе, јадна сиротињо српска“. У хрвању са тешкоћама живота, газећи по трњу, он је омрзнуо „великаше, зеленаше и кајишаре... газде, попове и друге ћифте“, и радио свога Попу-Тихомира: „Богатима немам чиме и не знам како да помогнем, само ми остаје сиротиња, и њој бих волео послужити.“ У Новој Науци је он нашао мисаоно образложење за своја социјална расположења, радосно је дочекао идеологију каква је одговарала борбеној његовој природи.

Светозар Марковић је, својом критиком омладинских идеја и наших друштвених прилика, помогао и Војиславу Илићу да чисто хеленски, уметнички пева Арнаутку, Косово, Турке; својом

појавом га је инспирисао да изради *Грађанску Врлину,* како је инспирисао Јанка Веселиновића да ради *Јунака наших дана,* и Јована Скерлића да напише своју најбољу књигу у којој пева бољег човека, „професора енергије“, који представља лепи склад између мисли и делања. Још у, можда, последњем напису свом, критикујући роман М. М. Ускоковића, Скерлић брани интелектуалце изишле из покрета Светозара Марковића.

У новије време, кад се стишао покрет социјалистичких интелектуалаца, а заметци класинског радничког покрета искључили из своје средине и Скерлића и сличне књижевнике, изван социјалних покрета се чују гласови друштвене правде у југословенској књижевности. Милета Јакшић, скоро под истим утисцима из живота, под којима и стриц му Ђура Јакшић, у песми *Један Сан,* предвиђа једно далеко револуционарније решавање аграрног проблема, него што је ово које доживљавамо. У песми *Мали Погреб,* он види и чује црну птицу сиромаштва која злобно пева на крову радничких нараштаја, док у песми *Исељеници* даје социјално израђен пандан Шантићевој патриотски рађеној: *Остајте овдје!* Исто тако, без везе са покретом, Иво Ћипико пише своја два социјална романа, *За Крухом* и, особито, *Пауци.* Један призор из последњега („Раде потрбушке лежи на брани, руке и ноге испружио, па му се по земљи вуку, притиснуо узорану земљу, да с њоме семе покрије, а пријубио се уза њу, као да је хоће да обгрли и својим животом загрије“) има управо симболске димензије и тумачи једну између основних чиње-

ница социологије. А такву вредност има и силуета Вељка Петровића:

. . . накиђених крај пердита
корача радник мрк и крут.

VI

Социјални звуци Југословенске Књижевности нису сви у вези са једним, споменутим, социјалистичким покретом Светозара Марковића. Васцела наша књижевност, почев од гусларске појезије, од народне приповетке па до данас, додирује или обрађује социјалну мисао која нас уводи у идејне струје човечанства, доводи нас у приснији додир са нашим друштвом, васпитава у нама активне чланове друштва који се обилато служе његовим културним наслеђем и издашно додају културноме фонду његову.

Има, то јест, своју социјалну мисао и књижевник кога се ни дотакла није наука о људском друштву, који не признаје социјалне класе и њихова трвења, који признаје само нагоне и темпераменте, и воли само пеизаже, штимунге, стања душе. Јер, ако и не проповеда идеале друштвеног уређења, он ипак констатује и претпоставља извесна социјална стања. Несвесно, својим симпатијама и антипатијама, сваки писац заузима становиште према разним схватањима о најбољем друштвеном уређењу, заузима га и против своје воље. Књижевност хеленске демократије, Хомер и Софоклес, сасвим недемократски верују у еугенеју, верују у крв, зато што је у основи хеленскога друштва била установа робова: скоро сваки краљ Илијаде је ванбрачно дете некога од богова, а човек, постао роб, губи поло-

вину својих врлина. Хеленска калокагатија јесте цвет посебнога једног социјалног поретка. Од те социјалне условљености се није отео ни наш гуслар. И он има своје схватање питања о демократији или аристократији које, и ако није увек доследно спроведено, претежно је аристократско, у пркос свакодневном уверавању о природном демократизму српскога народа.

Српска Народна Песма, у већини случајева, пева прошлост, срећнију једну прошлост и кроз њу се прокрада наглашена једна носталгија за државном самосталношћу. Прошлост за коју се Гуслар одушевљава, имала је патријархални друштвени поредак.

Кад ја заптих сву господу редом,
хвали се Душан, а Марку се не пристоји
са својим се бити родитељем
ни онда кад је правда потпуно на његовој страни. Све су то илустрације оног правила:

У млађега поговора нема.

Још више је аристократског карактера Гусларево веровање у еугенеју, веровање да ивер не пада далеко од кладе, веровање у добру и танку крв, према коме орјатка рађа орјатина, док

Вавик ће соко излећи сокола,
а јунак ће родити јунака...

Истог је карактера и гусларско страхопоштовање пред богатством, пред товарима блага, пред раскоши белих двора, богата одела, пред луксузом у ђаконијама. Народ који је изрекао благородне речи: *новац-душегубац*, гледајући у своју прошлост, опија се сећањем на богатство својих Немањића и њихове властеле:

Имам блага, колико ми драго,

хвали се и сам честити Лазар, те помишља да зида цркву с темељима од олова, са дирецима од челика, кров од жежена злата, искићен драгим камењем и бисером.

Тако да, певајући своје македонске конквистадоре, Гуслар стаје на страну јачих, на страну српске аристократије, пева њихову победу, са красном једном оградом, над арбанашком сиротињом. Муса Арбанаса указује на разлику између Маркова и његова порекла:

А ја ти се уклонити нећу,
ако т' и јест родила краљица
на чардаку, на меку душеку,
у чисту те свилу завијала,
а злаћаном жицом повијала,
одранила медом и шећером;
а мене је љута Арнаутка
код оваца, на плочи студеној,
у црну ме струку завијала,
а купином лозом повијала,
одранила скробом овсенијем;
и још ме је често заклињала
да се ником не уклањам с пута.

Шпаргански однеговано пастирче је јаче, срчаније од краљевића, а ипак овај победи; Марко жали

Ђе погубих од себе бољега,

али ми нисмо сасвим начисто да ли гуслар оваким уздахом више хвали Мусу или Марка, тек остаје чињеница да је наш народ своје психичке особине оваплотио у сину једнога краља. Додуше, демократизам овог поступка се може бранити разним околностима; и прво, у народним приповеткама овај краљевић је „мало, суво и кржљаво“

дете, мрзан краљевске куће кога пошљу у народ, међу пастире. Чак, међу пастирима, „слаб и нејак, подносио је много зла од чобана, а често је трпео и глад и жеђ“. Овим страдањем наш краљевић се приближи народу и сиротињи, па већ ђаком исправља званичну етику: кад га је протопоп Недељко спремао за краља и учио да су цареви и краљеви, после Бога, први на свету, он је ту науки одбацивао. „Сиротиња је, после Бога, прва на свету“. Демократ краљевић је одбацивао и оно учење да Бога ваља љубити, а цара и краља поштовати: „Бога ваља љубити, а *честитог* и *праведног* поштовати“.

Друго, у историји човечанства краљ или краљевић иступа не једанпут као савезник малих и угњетених у борби против обесне властеле. Ова околност је и хранила снове разних народа о појави краља или краљевића који носи срећу онима који је данас не познају, о Квецалкоатлу код Аутека, о Хијавати код Црвенокожаца. У нашем народу је, на овај начин, толико постао омиљен брат Стевана Првовенчанога, Свети Сава, коме народ у својим легендама захваљује не само као учитељу правде, рада, реда, поштења, здравља, умерености и чистоте, него он учи орача и ткаљу, он учи пробијати прозоре на кући, учи народне жене великој истини да се надовезивањем ситног пословања чине крупна дела. Слично сам у Херцеговини чуо народну песму о царевићу демократу:

Игра хоро у гори,
у том хору девојка
танка струка, висока,
бела лика, румена.

гледао је царев син:
„чија ј' оно девојка?"

— „Оно јесте сирота
„да је проси сирома."
— Бога моли царев син
да остане сирома,
да испроси сироту.

Шта значи све ово? Значи да чак и бајке садрже симболе, проблеме нашег личнога или грађанског живота. Да и најчистија појезија дефинише социјалне проблеме, иако их не решава. Борисав Станковић слика процес дегенерисања, приказује социјолошку тезу „нечисте крви", иако је туђ свима социјалним тезама. Он илуструје расправу Бецхота о временима ћутања и слушања, покорности; чини то у сценама које имају научну вредност. Јер, ма колико да његове личности тресу страсти којима их задахне сам писац, овај је ипак реалист кад слика нарави. И више нарави, него ли темперамент, говоре из оваких података о патријархалном животу у Врању: „Његова (домаћинова) реч била је у кући закон . . . Са женом и Стојаном, који му беше јединац, поступаше као са осталим слугама"... Исто тако није карактеристичан за личност, него за цело патријархално друштво овај начин удавања:

„Али једне јесени, у вече, рекоше јој да се лепо обуче и накити. Затим изиђе Стојанов отац, узе је за руку и уведе у гостинску собу.

— Љуби у руку! рече јој и показа на људе који беху ту. Она клецну, погледа га пре-

клињући, престрашено, и хтеде пасти, али његов оштар поглед и суров израз лица повратише јој снагу. И, једва идући, пољуби све оне људе у руку . . . Срце јој хтеде пући, али јака природа и вечит, тежак, свакодневни рад победише . . . Угуши све што беше". Много се угушује у таком друштву, где је све регулисано обичајем, а све што не може да се подведе под обичај, *лошо* је: „шта ће да каже свет, људи"!

Или погледајте крсну славу како ју је фиксирао, управо за етнографију, Борисав Станковић. Старка, домаћинова мајка, је у челу. „Она зачиње разговор, пита". Девојке и невесте чекају да старке и мушкарци вечерају; „а пре вечере да уђу овамо где су сви старији, стид је".

Ох, шта све није стид у тој средини! Све што се зове „пустити срцу на вољу", ићи за својим жељама и осећањима, бити весео, па чак и жалостан: „јер стид је да млада жена пред светом жали мужа, а нарочито да му набраја његове добре особине. Зато она, плачући, поче да нариче о некој својој сестри, која је била одавно умрла . . ." Стид је и запевати у кругу породице и пријатеља. „Чича Тома једнако зове тетку, своју сестру, да му седи до колена, наздрави му и запева . . . Тетку стид . . . Али кад је већ и свекрва замоли:

— Сетке, ћерко слатка, ти ми, ти прва запој, ти ми отвори славу!

„Тетка свекрви не може да одрече, замери се, већ саже главу. *Клекну до свога брата чича-Томе, наслони се на његово колено и, гледајући стидљиво у свој скут,* чупкајући бошчу, запева мило, дрхтаво, из дубине... Испрва

као стидећи се, а после, *кад почеше да јој помажу,* пусти глас и отпева целу песму".

Приказивање начина у патријархалном друштву, за нас је једна од најкрупнијих тема. Цео наш национални и друштвени проблем се креће око тога; велика револуција, највећи поремећај нашега приватног и јавног живота у томе је што наше друштво, што све већи број њихових чланова излази из „доба слушања", како каже Беџхот, отреса се „теретних несносних обичаја" који су спутавали личност у вековима монотоније, улази у доба расправљања и обавештавања. И скоро да је при том за нас споредно песниково становиште: да ли он мрзи ово данашње Врање, „сирово, масно", а воли Врање свог детињства, чији је живот сазнао кроз слутње детињске своје душе, старо Врање, „оно што мирише на сух босиљак". За нас је главно да је он проблем осетио, ма да га није разумео, ма да га је криво разумео. Са свом својом љубављу за старо Врање, Борисав Станковић нам даје могућност да станемо на страну деце, а против отаца, на страну напретка, а против застоја под јармом обичаја, да претпоставимо автономну човекову личност људима од стада. Када нам Борисав Станковић приказује стадо девојака и невеста *Старих Дана:*

„Отварају им врата, оне се нећкају. Гурају једна другу која ће прва. Док, а увек она, снашка Паса... одлази на супротну страну, доле, *у дно собе.* Око ње се остале девојке и младе налетају, згуре, а она их све скупља, као да их штити"...

Ми се одлучујемо за нови начин живљења, за Перицу Вељка Петровића који је несрећан, али је индивидуа са својом судбином, са несрећом која је његова, није свачија.

Само, независно од тога за који ћемо се идеал одлучити, ми треба да познамо проблем и што већи број његових дефиниција, његових приказа у нашој књижевности. На једноме месту свога *Јунака наших дана,* Јанко Веселиновић реферише о додиру два света, два начина живљења, двају нараштаја:

,,Мало смешно су изгледале у то време отменије куће београдске . . . Ту се некако укрстио Исток и Запад. Домаћини беху махом сељачки синови рођени у маленим колебама или — у најбољем случају — у шиндралијама сеоским, одгајани духом сељачким, запојени млеком патријархалне простоте, па школовањем подигнути на виша државна звања . . . У ћошку, истоку окренутом, била је икона и пред њом кандило . . испод иконе је висила кита босиока . . . па канапе, фотеље и столице по новој моди чак из Беча донесене; у ћошку до врата чивилук застрт белим застором од српског платна, што је заклањао од ока радозналог гледаоца фистане, сукње и рекле, а може бити чак и домаћинове чохане чакшире, које је он морао заменути панталонама . . . Једном речи: свега што у то време даваше Исток и Запад, беше у тим намештеним, „великим собама“.

Укршта се намештај у нашем народноме дому, укрштају се навике и обичаји и, истовремено, у нашим душама бију битку дремљиви Исток и прагматични Запад, боре се у њој крупне

наде у будућност са малаксалим и малодушним опијањем прошлошћу. У великој тој борби, Гуслар је оптимист, он се сећањем на српско господство у прошлости крепи за борбу садашњости. И када као носилац лепше будућности „уста раја ко из земље трава“, Гуслар је демократ, он је социјално надахнут, и верује у револуционарну ћуд сиротиње раје „која глоба давати не може“. Он се не боји неслућених могућности, незнанога поретка који има да дође после револуције, него стално кори кнезове који „нису ради кавзи“:

Тко је вама коње набавио?
Тко је вама чоху порезао?
Тко ли вам је ковово оружје?
Разма једна сиротиња раја.

Јер, Гуслар из почетка 19 века, кога ће у мисији му да одмене Мушицки и Бранко, Његош и Змај, он већ није певао на двору властеле, него народним масама које су револуцијом социјалнога карактера ударале темеље нашој држави.

Нажалост, после светлога овог тренутка у животу нашег народа, после његова „покољења за пјесму створена“, настаје столеће ситнога рада и кретања као по мравињаку, настају напори без успеха, узмицања, разочарања, што све, поново, своаћа пажњу и симпатије књижевника у прошлост. Потиштени сићушношћу народнога живота, под сугестијом гусларске појезије, наши песници и даље славе као идеал оно што је било, опијају се лепотом облика живљења који се губе. Њихове антипатије за савременост и очајавање о будућности свакако је појачавала околност, што је нова, индивидуалистичка култура и у нашу област улазила не лицем напред, што су носиоци про-

свѣщенія одиста бивали комични са својим формализмом, што је нови нараштај одиста према староме правио фигуру синовца према Амици. И отпочело је глорификовање патријархалног живота, у коме су тако далеко ишли Лаза К. Лазаревић, Павле Марковић-Адамов, Јанко Веселиновић, Стеван Сремац, Борисав Станковић.

Југословен који гледа напред, који воли стварати велику нашу будућност, него се гњурати у бедној нашој прошлости, он не може примити социјална расположења и нерасположења наших идиличара; не може се одушевљавати *Јусуф-агиним политичким назорима,* као што не можемо примити Лазаревићев аргуменат против новог учитеља који не ће у цркви да поји, као што не делимо Домјанићеву романтичарску жалост што су мужи парцелисали спахијску земљу, разнели дворце где се некад играо мениет. Одајући свако признање мањем или већем уметничком таленту тих идиличара, ми ћемо према њиховој социјалној мисли заузети најкритичкији став; примаћемо је само, уколико са рељефом приказује један друштвени поредак, осуђен на смрт (школа Л. К. Лазаревића „у једној простој дашчари"; учитељ „кројач који је страдао . . . ни у што се у селу није пачао, свакоме је угађао, а попа се бојао". — „Ко је још видио да женско чељаде иде у школу? пита се његово село, чија је сва педагогија „поштуј свога старијега", село које је „попов спахилук". — Са свим тако и село Antuna Kovačića, U registraturi, протестује што држава, силом закона, узима децу у школу: „Антикрстово еванђеље: читање и писање"; „прије бијаше отац господар своме

дјетету на живот и смрт. А данас? Тек је почело распознавати родитеље, већ чека учитељ са шибом, да га предаш у његове руке"). Као мисао водиљу нашег живота и рада ћемо тражити у светској очекивати у југословенској књижевности Мисао која обухвата и veracitatem, критицизам модерне науке, и гетеовско богатство личне културе, и етички идеализам социјалних покрета. И таква мисао водиља нових југословенских нараштаја ће изазвати нову једну књижевност која неће бити туђа данашњем изграђивању југословенскога друштва.

Волео бих, кад бих умео, целим овим нерашчлањеним, неуобличеним чланком, кад бих целом једином овом књигом својом умео великоме, што већем, броју чланова нашег друштва сугерисати веровање да културност и просвећеност нису мираз појединих друштвених класа, да ни једна ни друга не значе специјализована знања. Него, напротив, културност значи активно и пасивно учешће у опће људским тековинама науке, уметности, етике, технике. Као што су деисти формулисали религију која садржи у себи све оно што је свима религијама заједничко, која према томе, не би била застава разних боја под којима човечанство бије своје битке економских и културних интереса тако социјална педагогија у будућности има да дефинише опће образовање, неопходно потребно свакоме члану друштва. Ово се не сме предавати у школама које служе као лествица за универзитет, него га треба поверити институтима који су намењени свакоме члану друштва, ма какву он социјалну функцију вршио.

Учинити обавезнима школу рада, и створити могућност да свако формира опће своје образовање у музејима, у позоришту, на концертима, на с планом организованим народним забавама, у књижницама, при јавним предавањима, то су крупни васпитни задаци наше демократије који чекају свеже силе нових нараштаја.

Волео бих да са што већим успехом укажем на југословенску књижевност, на сваку добру књигу српско-хрватскога језика, као на главну, може бити, ризницу те опће људске културности и просвећености, потребне сваком сину наше демократије. Више него код осталих народа, југословенска књижевност је наша школа, она казује нашу прошлост, духовно порекло моје и твоје. Наш Анахарзис је ређе путовао у Грецију, него ли Бајрон, него ли Шлиман; више је путовао читајући малени број наших путописаца. Ми немамо портрете наших предака, на платну, уљаном бојом; имамо само духовне портрете духовних предака у ликовима Југословена, израђеним у напред цитираним и сличним делима југословенске књижевности. Наш Пантеон није ни у Текелијиној, ни у Матице Српске свечаној дворани, нити онде на Зрињевцу, нити у Народном Музеју или у текаснованоме Видовданском Храму, он је у књижевности. Књижевност је чуло којим смо ми, досад, највише свет уживали, она је најбогатије наше наслеђе од прошлости, најпоузданији темељ на коме треба зидати нову зграду духовнога нашег живота. У случајевима које смо у овој књизи спомињали, она не иде увек за животом, често се труди да иде пред животом, да буде вођ у тами. У племенитој једној

несебичности, она осуђује литературитис, руга се нездравоме типу читалаца, препоручује ограничавање лектире, говори у корист малога броја добрих књига, препоручује да се много чита то мало књига. Она се, једном речју, сматра као крепак један орган живота коме признаје првенство, коме жели да послужи.

Проблеми које нам на решавање поставља свакодневни живот, за које у тмуши живота мислимо да су наши лични проблеми, ситуације личнога живота из којих не видимо излаза, кризе савести, све се то налази у књижевности преображено, уопћено, пречишћено у симболе. Са добром књигом у руци, ми ћемо свој живот, његове дарове, примати на културнији начин, реаговаћемо на тешкоће живота, на његове запреке, вођени за руку великим покојницима који се зову Сократ и Спиноца, Гете и Пастер, Кропоткин и Толстој. Просвећени овом књижевношћу, ми ћемо далеко боље практиковати свој занат људи бораца, људи освајача неба, ми ћемо у градиву живота изражавати своје идеале и служити као кристализационе тачке при образовању једнога бољег друштва у Југославији.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ

које отежавају разумевање ове књиге

На стр.	39	ред	4	одозго	стоји	*Писан,*	а треба	*писан*
„	84	„	13	„	„	*заме*	„ „	*сáме*
„	97	„	10	одоздо	„	*чим*	„ „	*чини*
„	99	„	7	одозго	„	*с културама*	„ „	*скултурама*
„	104	„	1	одоздо	„	*Ришка*	„ „	*Римка*
„	105	„	16	одозго	„	*лепих*	„ „	*лених*
„	106	„	14	одоздо	„	*антаркију*	„ „	*аутаркију*
„	„	„	10	„	„	*извода*	„ „	*извора*
„	107	„	13	„	„	*и тих*	„ „	*п-тих*
„	112	„	3	одозго	„	моде унистичким	„ „	модернистичким
„	116	„	6	„	„	*Hodej*	„ „	*Zlodej*
„	119	„	11	„	„	*свет*	„ „	*свест*
„	182	„	10	„	„	*посланицима*	„ „	*посланицама*
„	185	„	6-7	одоздо	„	*питомци*	„ „	*потомци*
„	200	„	14	„	„	*Аутека*	„ „	*Азтека*
„	202	„	8	одозго	„	*лото*	„ „	*лошо.*

САДРЖАЈ

КЊИГЕ КОЈЕ СЕ СПОМИЊУ У ОВИМ ЧЛАНЦИМА

L'éducation de la Démocratie, leçons professées à l'école des hautes études sociales (Gustave Lanson, *Les études modernes dans l'enseignement secondaire).*
Descartes, *Discours de la méthode.*
Милутин Јакшић, *Свети апостол Павле,* живот му и рад. (Књиге за Народ Матице Српске, свеска 94).
П. Кропоткинъ, *Записки Революционера.*
Вук Ст. Караџић, *Историски и етнографски списи I.*
Г. Сп. Петров, *Школа и Живот.*
Г. Сп. Петров, *Браћа Књижевници.*
Др. Јосиф Панчић, *Из Природе* (С. К. Задруга, књ. 16).
Др. Јован Цвијић, *Говори и Чланци I—II.*
Бранко Радичевић, *Песме.* (С. К. Задруга, књ. 80).
Љуб. П. Ненадовић, *Целокупна Дела.*
Лукијан Мушицки, *Стихотворенија.*
Dante, *La Commedia.*
Бѣлинскій, *Статьи о Пушкинѣ.*
Ku Hung Ming, *Der Geist des chinesischen Volkes.*
Летопис Матице Српске, књига 286, 288.
Вељко Петровић, *Родољубиве Песме.*
Вељко Петровић, *На прагу,* књига стихова (1904—1912).
Српске Народне Пјесме, скупио их и на свијет издао Вук Ст. Караџић.
П. П. Његош, *Горски Вијенац.*
Марко Миљанов, Живот и обичаји Арбанаса.
Милета Јакшић, *Песме.*
Јован Дучић, *Песме* (Срп. Књиж. Задруга, књ. 113).
В. Вилзон, *Нова Слобода.*
Romain Rolland, *Jean-Christophe.*
Л. Н. Толстој, *Народске Приповетке.*
Л. Н. Толстој, *Васкрсење.*
E. Renan, *Les Apôtres.*
Матеј Ненадовић, *Мемоари* (Срп. Књиж. Задруга, књ. 9).
Карлајл, *О Херојима* (Срп. Књиж. Задруга, књ. 85).
Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу.*
J. Mažuranić, допуна Гундулићеву *Osmanu,* pjesma XV.
J. W. Goethe, *Werke.*
G. E. Lessing, *Werke.*
П. С. Срећковић, *Детињство.*
Иво Ћипико, *Са Острва* (Срп. Књиж. Задруга књ. 83).
Иво Ћипико, *Пауци* (Срп. Књиж. Задруга књ. 121).
Вој. Ј. Илић, *Песме* (Срп. Књиж. Задруга књ. 106 и 120).
И. С. Тургењев, *Руђин* (С. К. Задруга књ. 149).
Чарлс Дикенс, *Давид Коперфилд.*
Гогољ, *Мртве Душе.*
Доситеј Обрадовић, *Дела.*
Људевит Вуличевић, *Моја Мати* и *Сила у Савјести* (Срп. Књиж. Задруга, књ. 93).
E. J. v. Tkalac, *Jugenderinnerungen aus Kroatien* (1749—1823. 1824—1843).
Ђ. Јакшић, *Дела* (Попа Тихомир, Сирота Банаћанка).
Б. Станковић, *Стари Дани* (С. К. Задруга, књ. 76).
Л. К. Лазаревић, *Дела.*
Antun Kovačić, *U registraturi.*

ПРЕПОРУЧУЈЕ КЊИГЕ СОПСТВЕНОГ ИЗДАЊА:

	ДИН.
ДЕЛА ЂУРЕ ЈАКШИЋА { БРОШИРАНО	40'—
ДЕЛА ЂУРЕ ЈАКШИЋА { У ФИНОМ ПОВЕЗУ	60'—
ДЕЛА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА, У ФИНОМ ПОВЕЗУ	20'—
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ: БУЊА И ДРУГИ У РАВАНГРАДУ, ПРЕДРАТНА ПРИЧАЊА	16'—
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ: ВАРЉИВО ПРОЛЕЋЕ, ПРИПОВЕТКЕ	12'—
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ: НА ПРАГУ, КЊИГА СТИХОВА	6'—
МИЛЕТА ЈАКШИЋ: ЦРНО МАЧЕ, ПРИПОВЕТКЕ	5'—
ЉУБОМИР БОШЊАКОВИЋ: ИСТОРИЈА МУЗИКЕ СА 48 СЛИКА	46'—
ЛАВ Н. ТОЛСТОЈ: ХАЏИ МУРАТ	8'—
ГИ ДЕ МОПАСАН: ПРИПОВЕТКЕ (ПОВЕЗАНО)	12'—
БЕНЖАМЕН КОНСТАН: АДОЛФ	6'50
СИЛВЕН РУДЕЗ: КЊИГА О СРЕЋИ ИЛИ ПУТОВОЂ У ЖИВОТУ	8'—
ПЕТАР ПРЕРАДОВИЋ: ПЕСМЕ	3'—
Д. ФЕ: РОБИНСОН КРУСЕ СА 100 СЛИКА	6'50
ГИГА ГЕРШИЋ: ПОСЛЕ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА (ПОВЕЗАНО)	8'—
ДР. МИЛОШ ТРИФУНАЦ: О НЕМЦИМА (ПОВЕЗАНО)	8'—
ЂОРЂЕ ГРУЈИЋ: О ДРУШТВЕНОМ ПРОСВЕЋИВАЊУ (ПОВЕЗАНО)	6'—
ДР. Б. ПЕТРОНИЈЕВИЋ: ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ I. (ПОВЕЗАНО)	10'—
А. МЕНГЕР: НОВА ЕТИКА	6'—
ДР. Б. ПЕТРОНИЈЕВИЋ: ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ II.	8'—
Г. КОМПЕЈРЕ: ЖАН ЖАК РУСО И ПРИРОДНО ВАСПИТАЊЕ	6'—
Ч. СЕЏВИК МИНОТ: МОДЕРНИ ПРОБЛЕМИ У БИОЛОГИЈИ	6'—
И. И. МЕЧНИКОВ: СТУДИЈЕ ОПТИМИЗМА	20'—
Г. КОМПЕЈРЕ: ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР И НАУЧНО ВАСПИТАЊЕ	6'—
ЕДВАРД ПАЉИ: КОМУНИЗАМ, ЊЕГОВО БИЋЕ — ЊЕГОВ ЦИЉ — ЊЕГОВО ГОСПОДАРСТВО	8'—
ЏЕК ЛАНДН: СИЛА ЖИВОТА (У ШТАМПИ)	—'—

НОВ СПИСАК КЊИГА НА ЗАХТЕВ ШАЉЕ

КЊИЖАРСКО-ИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

„НАПРЕДАК", ПАНЧЕВО.

ЦЕНА ДИН. 18'—

BINDING SECT.

MAY 2 8 1973

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

Z
1003
.5
Y8S7

Stajić, Vasa
Izmedu života i književnosti